

H. ref. 563^e

Vol. IV

Vol. IV

ACTA PUBLICA
TERTIORUM REFORMATIONIS
SAECULARIUM

IN

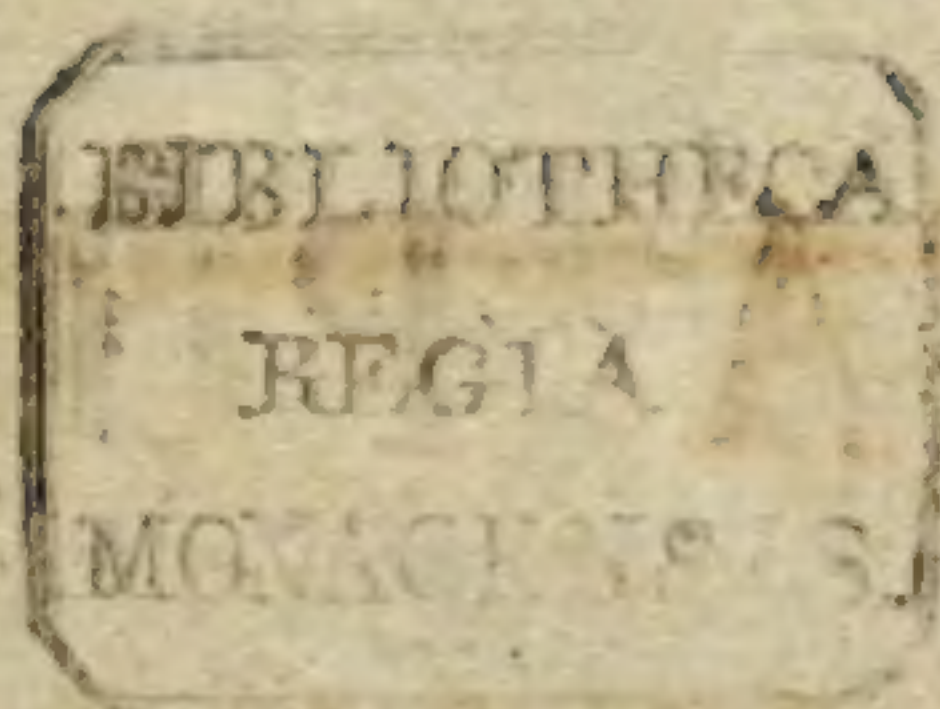
ACADEMIA ERLANGENSI

PIE CELEBRATORUM.

ERLANGAE MDCCXVII.

DIVENDITUR APUD BIBLIOPOLAS PALM ET ENCKE.

I N S U N T:

- 1) Tertia Saecularia in memoriam faustissimi temporis, quo christiana doctrina per Martinum Lutherum ad priscam et genuinam formam coepta est revocari, ex auctoritate Augustissimi et Potentissimi Regis Maximiliani Iosephi Patris Patriae longe indulgentissimi d. III. Nov. MDCCCXVII. rite celebranda indicit Academiae Friderico-Alexandrinae Prorector D. Theoph. Ern. Augustus Mehmel cum Senatu. De pietatis et religionis sensu, quem poetarum graecorum inprimisque Pindari Carmina spirant, nonnulla praefatur D. Ludovicus Heller, litt. graec. et lat. P. P. O.
- 2) Honores in Theologia summos inter solemnia Saecularia publica ad memoriam sacrorum a Martino Luthero emendatorum pie recolendam in Academia regia bavaria Friderico-Alexandrina, quae Erlangae floret, ex mandato Augustissimi et potentissimi Bavariae regis Maximiliani Iosephi, Patris patriae longe clementissimi et indulgentissimi die III. Nov. MDCCCXVII. celebranda, in nonnullos viros maxime venerabiles ecclesiae bavariae evangelicae comministros meritissimos, ex consensu ordinis Theologorum summum venerandi rite conferendos, indicit D. Leonh. Bertholdt, Theologiae Prof. P. O., Templi academici Antistes et Seminarii homiletici Director, h. t. Ordinis theologici Decanus. Praemissa est Dissertatio de eo, quod in purgatione Sacrorum judaicorum per Iosiam regem facta omnium maxime contigerit memorabile ad II Reg. XXII. XXIII. et II Paral. XXXIV. XXXV.
- 3) Oratio panegyrica in memoriam magni nostri Lutheri, et in laudem bonorum, quae ex reformatione sacrorum in litterarum campum in universum, et speciatim in philosophiam atque physicen redundaverint. Quam habuit in festa concione a regia litterar. Universitate Erlangensi ad celebranda Saecularia tertia reformationis evangelicae solemniter instituta die III. Nov. MDCCCXVII.

Chr. Fried. Harless, Philos. et Med. Doctor, Consiliarius intimus aul. et Medic. Clin. Prof. P. P. O. etc.

(Auctor huius Orationis obiit vices Professoris Helleri, qui morbo correptus actui solenni adesse et sermonem in b. Lutherum panegyricum in programme ab ipso scripto indicatum habere non potuit. Recitavit illum postea, cum munus Professoris P. O. publice adiret.)

4) De Doctoratus Theologorum academici dignitate, hoc maxime aevo, apud Protestantes rite sustinenda. Oratio d. III. Nov. inter ipsa sacrorum reformationis saecularia MDCCCXVII. in Academia reg. bavar. Erlangensi ad creandos et renuntiandos in honorem horum saecularium aliquot Theologiae Doctores auctoritate S. V. Theologorum Erlangens. ordinis omninoque Senatus academici habita a Theoph. Philippo Christiano Kaiser, s. Theol. Doctore, ejusdemque Prof. Publ. Ord. et ecclesiae neapolitanae Erlangensis augustanae confessionis antistite.

5) Carmen saeculare inter ipsa Sacrorum Reformationis tertia Saecularia compositum et d. III. m. Novembr. publice recitatum auctore D. Theoph. Philippo Christ. Kaiser, Theol. Prof. P. O.

6) D. Paul Joachim Sigmund Vogels, Königlich Baierischen Kirchenraths, ersten Professors der Theologie, Distriktsdekans und Scholarchen, Vortrag bei der akademischen Feier des Jubelfestes der Reformation zu Erlangen am 3. November 1817.

7) Ode saecularis in memoriam doctrinae christianae per Martinum Lutherum ante CCC annos restauratae. Composuit D. Bernhardus Gottlob Schreger, Consiliar. aulic. Prof. Medic. P. O.

8) Oratio in memoriam Lutheri, quam d. II. Ian. MDCCCXVIII. in Senatu academico recitavit D. Ludovicus Heller, litt. graec. et lat. P. P. O. et Semin. Phil. Director.

TERTIA SAECVLARIA
IN MEMORIAM FAVSTISSIMI TEMPORIS
QVO
CHRISTIANA DOCTRINA
PER
MARTINVM LVTHERVVM
AD PRISCAM ET GENVINAM FORMAM
COEPTA EST REVOCARI

EX AVCTORITATE
AVGVSTISSIMI ET POTENTISSIMI REGIS
MAXIMILIANI IOSEPHI
PATRIS PATRIAE LONGE INDVLGENTISSIMI

D. III. NOV. MDCCXVII
RITE CELEBRANDA

INDICIT
ACADEMIAE FRIDERICO-ALEXANDRINAE
P R O R E C T O R
D. THEOPH. ERN. AVGVSTVS MEHMEL
CVM SENATV

DE PIETATIS ET RELIGIONIS SENSU, QVEM POETARVM GRAECORVM
INPRIMISQVE PINDARI CARMINA SPIRANT

NONNVLLA PRAEFATVR
D. LVDOVICVS HELLER

LITT. GRAEC. ET LAT. P. P. O.

ERLANGAE
TYPIS ADOLPHI ERNESTI IVNGE.

IN THEOLOGICAL FACULTY OF THE UNIVERSITY OF
SALZBURG

CHRISTIAN DOCTRINE

In the course of the last few years, the study of Christian Doctrine has become one of the most popular and important in the University of Salzburg. The Faculty of Theology has been fortunate to have a number of distinguished professors who have devoted themselves to the study of this subject. The course of instruction is designed to give the student a thorough knowledge of the principles and doctrines of the Christian religion, and to enable him to apply these principles to the practical life. The course is divided into two parts: the first part deals with the general principles of Christian Doctrine, and the second part deals with the particular doctrines of the Christian religion. The student is required to attend all the lectures and to complete the exercises assigned to him. The course is open to all students who have completed the first two years of the University course. The examination is held at the end of the course, and the student who passes it is awarded a diploma in Christian Doctrine.

In iis, quibus aetas nostra, bonis dicam an malis, conspicitur, non immerito insignis ille ardor ac singularis illa refertur alacritas, qua quaecumque ad summi numinis cognitionem et cultum aut emendandum aut denuo confirmandum ab aliquo sive populo, seu magistratu, seu privato auctore inventa unquam commendataque sunt, in utramque partem excipiuntur, examinantur, diiudicantur. Neque hoc mirum cuiquam videri arbitror. Quum enim vana illa atque frivola in ponderandis rebus divinis levitate, immo vero temeritate, quae per decem, et quod excurrit, lustra vulgi animos invaserat atque obsederat, depulsa subinde et explosa, priscae pietati honos suus redditus constet; fieri aliter non potest, quam ut divina contemplandi illud disquirendique studium, tamdiu cohibitum alioque deflexum, undique erumpat, neque suis finibus, quantumvis amplis, contineri se patiens, latius exspatietur, et, quidquid ubivis consimile aut congruum deprehenderit, in suam rem utilitatemque convertat, praesentique rerum statui adcommodet. Tum vix tam leve quidquam, tam exiguum reperies, quin aliquid momenti faciat ad ea, quae meditantis animo infixae haereant, dummodo quaedam a tractandi investigandique ratione accesserit gravitas, ita, ut omnibus, quae argumento insunt, rite perpensis, nunquam non ad rem tuam profeceris. Quod

Quod si forte in ea inciderit cogitatio, quae saepius iam in medium prolata sint atque excussa, cave, statim abii-
cienda et prorsus desperanda putes: quippe quum perraro tam tritum quidquam et decantatum exstet, unde non, animadversis potissimum iis, quae ab hoc tempore non ab-
horreant, elici possit, quod, a nemine antea observatum, neque lectu indignum sit, neque auditu. Vere etiam dici potest, eandem rem a diversis scriptoribus non nisi di-
verse ut percipi, sic doceri posse. Πολλὰ γὰρ πολλὰ λέ-
λεχται.

De pietatis quidem et religionis sensu, quo veteres Graeci et Romani imbuti fuerint, pro temporum hominumque diversitate diversissimis inter se modis semper iudicatum esse satis constat. Quamquam enim et ecclesiastici patres, quidquid in paganis, quos vocant, probandum esset, ingenue saepe probaverant, et ipsi utriusque foederis sacri scriptores eos tamquam exempla proposuerant, quae iudaeis christianisque hominibus non possent non pudorem inculcare, nihilo minus tamen prioribus saeculis omnem in rebus divinis pioque deorum cultu laudem vulgo illis denegatam fuisse, commemoratione vix eget, quippe quorum, tamquam falsis numinibus addictorum, ipsae praestantissimae virtutes odioso splendorum vitiorum nomine contaminarentur. At contra hoc tempore versatur ob oculos haud exigua eorum turba, qui coeco Graecorum Romanorumque amore abrepti eo usque proruerunt, ut sublato prorsus omni religionum discrimine vel absurdissima illiberalissima-
que

que mythorum rituumque genera ad astra tollerent, sublimiorem videlicet aliquem iis sensum ubivis studiose obtrudentes, quem neque sacrorum olim ministros perhibuisse, neque, qui prae ceteris sapientes habebantur, innuisse, multo minus vulgus hominum suspicando adsecutum esse, facile patet: quamvis antiquitus tale quiddam subfuisse haud negaverim. Hos quidem, si penes ipsos esset, totum faunorum et nympharum gregem una cum orgiis atque thiasis nobis reddituros fuisse, ipsa eorum scripta satis luculenter arguunt. Quid? quod fuere, qui turpissima adeo flagitia, quibus illa aetas polluebatur, callidis verborum artificiiis extenuare, ne dicam excusare, minime dubitarent, importunae eruditionis copiam temere profundentes, ne scilicet antiquitatis istud perfectissimum εἶδωλον, quod eorum animis penitus inhaerebat, aut deficeret, aut plane evanesceret. Verum perversa hac ratione tantum abest, ut veterum existimationi ullo modo prospiciatur, ut etiam periculum sit, ne ab immodica atque vana illa laudandi colorandique cupidine plus detrimenti redundet. Solent enim permulti odium hominum in res ipsas transferre, et a defensorum praeconumque sinisteritate ad ipsius causae pravitatem coniecturam facere. Unde accidit, ut recentior quoque aetas, immo vero novissima, complures tulerit alatque, qui, falsa religionis specie decepti, quidquid graeca pariter ac romana antiquitas veri pulchrique habet, acriter infestarent, et in contrarium aberrantes, bonis literis denuo bellum inferrent. Quapropter nos quidem, omissa male sobria illa eruditione, καιρὸν φθεγγόμενοι in
eo,

eo, quod res est, adquiescamus, minimeque speremus, in rebus humanis reperiri posse, quod omnibus numeris sit absolutum. Neque vero, quae a nostris opinionibus, nostrisque sensibus et moribus, ut tanto temporum intervallo disiuncta, mirum quantum abhorrent, temere contemnamus, sed, quae laudari merentur, sine ira et studio laudantes eam potissimum virtutem strenue exerceamus, in qua et omnis veterum sapientiae, et eius, quam nos profitemur, doctrinae summus cardo vertitur, iustitiam dico.

Quicumque generis humani historiam perscrutans, suum ipsius animum diligentius perspexerit, eum ne utquam fugere posse opinor, quanti sit illud, quod iisdem virtutibus et vitiis, iisdem bonis malisque, quibus nos aut ornatos, aut gravatos sentimus, et alias aetates gentesque aut vixisse, aut laborasse, ubique luculenter adparet. Ita enim fert hominum natura atque indoles, ut comparantes aliena de suis rectius statuunt, neque nimium extollentes ea, neque ultra, quam par est, deprimentes despicientesque. Quae quidem in diiudicando modestia quum a superba nostri aevi admiratione haud secus, quam ab ignava querendi lamentandique libidine nos avocet, simul efficit hoc, ut, quaecumque usquam vel bonorum incitamenta vel malorum remedia et necessitas suaserit, et ingenium excogitaverit, in his omnibus studiose dispiciamus, num forte et nostrorum temporum ratio tale quiddam ferre possit. Atque, ut multis in aliis rebus, sic in hac quoque egregiam esse magistram antiquitatem, omni prorsus caret dubita-

bitatione. Ut igitur eo revertamur, unde profecti sumus, permultum juvabit, diligenter considerare, quomodo et veterum animi inter duos quasi scopulos adversos fluctuaverint, superstitione hinc prava, hinc impio deorum contemptu abripiente incautos et obruente. Quamquam enim haec pestis senioribus potissimum, et extrema morum, quae omnem summi numinis veram reverentiam plane respuit, perversitate infamibus saeculis apud Romanos praecipue grassabatur, non tamen nec antiquiori aëvo, nec apud Graecos omnino defuere, qui partem vulgaris de diis eorumque cultu doctrinae pertaesi, istiusque sapientiae, quae Horatio *insaniens*, Pindaro *εχθρὰ* dicitur, consulti, argutiarum et subtilitatum velut gurgiti se immergerent, partim ea, quae ceteris sacrosancta essent, negligendo et contemnendo supra ignobile vulgus elatos se stulte opinarentur, partim denique molestum supremæ legis et interioris iudicis arbitrium declinare cupientes, deum esse, vel disertis verbis negarent, vel saltem re et facto dissimularent. Adversus quos sinceri numinum cultores omni tempore coorti id enixe studuere, ut, quantum in ipsis esset, priscam pietatem sermone litterisque commendarent, publicam sacrorum custodiam, quae ad magistratus pertinebat, privata opera ultro iuvantes.

Atque hoc poetarum inprimis fuisse videmus, qui divino quodam adflati spiritu, et phantasiæ velut alis elati, coelestia facilius attingerent, ibique prorsus domicilium ponerent. Horum igitur prae ceteris munus partesque fuere,
de

de diis eorumque cultu ita loqui, ut verbis, sententiis et imaginibus bonos confirmarent, impiis terrorem iniicerent. Sed quum non omnium poeseos generum eadem sit natura et conditio, non omnes eodem modo hanc materiam tractasse, haud facile quisquam mirabitur. Permultum enim refert, utrum poeta, quaecumque de re aliqua in utramque partem profert, e sua, an ex aliorum persona dicat. Sic non dramatici solum, verum et epici nonnunquam poetae inducunt, qui de gravissimis rebus, longe aliter, ac fas est, sentiant disserantque, quippe aut pravis cupidinibus obnoxii, aut adfectuum impetu praepediti, quo minus, quid verum ac justum sit, dignoscere possint. Quapropter Homerum saepe acerbius perstrinxisse mihi videntur, qui non satis adcurate dispexerint, num in iis locis, ubi de diis agitur, heroum moribus aliquid dandum censuerit poeta, an suo ipsius ingenio indulserit. Quamquam etiam hac in re profecto est modus suntque certi fines, quos ultra citraque verum rectumque consistere nequeat. Fortasse et illud distinguendum est, utrum, ut hoc utar, de Jove, tanquam summo omnium rerum gubernatore, an de eodem, tanquam mortalium rebus immixto, eorumque favorem et gaudia ambiente, sermo sit. Verum etiam de his honestius et verecundius agi posse, optime demonstrari potest exemplo eius poetae, qui lyricorum (quod poeseos genus vel per se sublimitatem et dignitatem in rebus et verbis facillime tueri potest) longe princeps omnium consensu semper iudicatus est, Pindarum dico. Quem si deorum, et inprimis Jovis summam potentiam et maiestatem, et rursus humanarum rerum

rerum fluxam, atque fragilem conditionem praedicare audias, paulum abest, quin vel christianum hominem, vel certe psalmorum auctorem, te audire credas. Immo hoc ipsum, quod a vulgari aetatis suae superstitione haud immunis fuit, adeo non in vitium verti potest, ut etiam maxima laus sit, in tam manca et corrupta summi numinis cognitione, qua illi homines misere laborabant, ad tantam sublimitatem eum exsurgere potuisse. Et quamvis eximiae huiusce pietatis, quam illius saeculi homines utique studiosius, quam postea factum est, colere solebant, etiam apud ceteros Graecorum poetas, multa deprehenduntur vestigia, et inprimis tragici generis duos, coryphaeos, Aeschylum et Sophoclem, Horatianae illius legis, ut chorus precibus deos placare studeat, auctores exstitisse certum est; horum tamen neuter illam tanto amplexus est fervore, quam Dircaeus cygnus, quem idcirco a Platone *θεῖον* adpellatum scimus, quae honorifica adpellatio non nisi in eum cadere potest, cui aliquid vere divini seu cognationis divinae insit. Tantum enim abest, ut de nobiliori quodam ingenii lusu cogitemus, ut, contemplantes, quomodo eius cogitata atque sensa, fere omnia a rebus divinis proficiscantur, eo redeant, inde colorem et quasi vestem mutuentur, inde tanquam ex sacrae flammae igniculis calorem et vitam imbibant, quin ex intimis animi recessibus ea petita sint, dubitare nullo modo possimus. Nec est, quod impediat, quo minus *τοῦ σοφωτάτου* adpellationem hoc praesertim nomine illi tributam existimemus, quum omnis illius aetatis sapientiam a deorum cultu (neque id perperam) progres-

sam esse constet. Quid? quod et *την μεγαλοφωρίαν* eius, quam praedicant, ad illam pietatem pertinuisse haud repugnaverim. Qui enim fieri potest, ut is, qui mentem in coelo habet, ad ieiunam unquam in verbis sententiisque humilitatem descendat?

Quum autem tria potissimum sint, ex quibus illustris ille pietatis et religionis sensus perspiciatur, primum augustam deorum, et praecipue Jovis eam, quam animo suo propositam ubique adumbravit Pindarus, imaginem adcuratius contemplemur: deinde, quid de humana natura, deorum arbitrio obnoxia, et de his, quae ex deorum voluntate vel cavenda vel facienda sint, statuatur, uberius persequamur: denique qualem erga deos usquequaque et se praebuerit, et heroes suos esse voluerit, dispiciamus, ita quidem, ut, collectis in unum, quae in carminibus eius ad rem nostram facere videntur, potiores deinde locos quosdam separatim consideremus, mythorum eorumque originis et familiae nullam rationem habentes, nisi quatenus praeclarum poëtae studium cuncta in deorum commodum atque honorem convertendi in illis vel interpretandis vel immutandis adpareat *). Quin etiam philosophorum, quos Pin-

darum

*) *Mythologiae Pindaricae Specimen*, quod prodiit Erlangae 1790, inchoatum reliquit *I. C. F. Goetschel*. Ad ea, in quibus haec opera nostra versatur, conferri possunt: *Schneider: Versuch über Pindars Leben und Schriften*. *Jakobs: in den Nachträgen zu Sulzers Theorie Bd. 1. St. 1. p. 49*. *Herder: Pindar ein Bote der Götter. Opp. p. 327*.

darum secutum esse perhibent, placita copiosius illustrare, alienum ab hoc nostro proposito videtur.

Quaecumque igitur magna et excelsa de diis praedicari possunt, ea qualibet oblata opportunitate ita profert vates, ut summum animi ardorem in reverendis iis non possis non agnoscere. Gaudent suprema potentia, quae nullo negotio praeter opinionem ad finem perducant opus, et eiusmodi, ut fieri nequire iurasses, O. XIII, 116—118, quo quidem pervicacissimi deorum obtrectatores obmutescere cogantur. Ipsi vero poëtae, ab omni dubitandi pruritu alieno, nihil prorsus mirabile, nihil incredibile videtur, perficientibus diis. P. X. 76—78. Perficit enim ex sententia sua deus omnia, quae vult, P. II. 89. 90. idque nulla interposita mora, ut et *hodie* quemque mortalium ad summum felicitatis fastigium extollere possit. P. XII. 51-53. Celeriter enim agit deus, si quid urget, et brevissima incedit via, P. IX. 121, quippe qui alatam adsequatur aquilam, marinumque delphinem antevertat. P. II. 91—94. Inprimis autem Iupiter, in quo cuncta divina quasi coalescunt, supremus omnium rerum dominus est atque magister, qui aliis alia impertitur, J. V. 66. 67, qui quidem solo caesariei nutu Siciliae imperium Proserpinae adsignaverit, N. I. 16—22: ut adeo summo iure prae ceteris numinibus coli eum a Pelide iusserit Chiron. P. VI. 19—25.

His addenda censeo, quae de certa omnium rerum scientia occurrunt, qua praeditos deos cum reliquis eorum cultoribus

ribus Pindarus existimavit. Si quis enim sperat, fore, ut aliquid factururus deos lateat, fallitur. O. I. 102. Inprimis oraculorum firma auctoritas ubivis docetur, non sine vehementiori studio. Vox enim deorum est *ψευδέων ἄγνωστος*, O. VI. 113, et nominatim Neptuni *ἀρτιεπής*, v. 105. Inprimis Apollo hoc nomine celebratur, P. III. 47 — 54, et IX. 79 — 87: (quos magnificos et prae ceteris splendidos locos huc transscribendos putarem, nisi Pindarum in omnium, qui graecis litteris favent, manibus fore, nunc denique sperare liceret) ideoque σοφὸς audit. v. 88.

Nec minus egregia dixeris, quae de deorum erga mortales benignitate clementiaque, ac de provida, quam rebus eorum tribuunt, cura noster saepius profert. Sunt enim placidi, neque confestim, si quid incuria neglectum aut admissum fuerit, ira exaestuant, sed ignoscere sciunt, ut ex Iovis Palladisque exemplo colligi potest, qui, licet Solis filii id, quod in sacris faciendis omnium maxime opus erat, ignem puta, secum ferre obliti essent, nihilo minus et ipsos, et progeniem, Rhodios, quum divitiis, tum artium scientia auxerunt. O. VII. 82 — 94. Deinde per deos multae dantur felicitatis viae, O. VIII. 17. 18, qui omnis generis bona hominibus praebent, v. c. divitias, P. III. 19, laudem et gloriam, O. X. 23 — 25. Quamcunque mortales spem animis alunt, eam illi ad exitum perducunt, O. XIII. 147. 48. Prosperos dant successus, tanquam *ορδωτῆρες*. P. I. 109. Felicitas ab illis profecta diutius durat. N. VIII. 28. 29. Omnino hominum res diligenter curant. O. I. 171-73.
Prae-

Praecipue penes Iovem omnis eorum, quae aguntur, eventus est, N. X. 54. 55, qui alia ex aliis bona conferre potest. O. VIII. 110. 111. Qua in re adiutorem habet Mercurium. O. VI. 137—139. Est igitur σωτήρ, O. V, 39. ut qui etiam calamitatibus modum finemque possit imponere; quod in Cadmo et Peleo ostendit. P. III. 168—170. Parè modo dirae servitutis iugum, quod Graecorum cervicibus a Persis Tantalei saxi instar imminebat, deus repulit. J. VIII. 19—22.

Verum et ingenii animique dotes ad deorum benignitatem referendae sunt. Bonos sapientesque viros divino munere exsistere, discimus. O. IX. 41—43. His accedunt fortes et facundi, quia virtutibus humanis vis sua et efficacia non nisi a diis obtingit, P. I. 79—82, qui eas iuvant. N. I. 11. 12. Sunt enim divinae originis (θεόδματοι), J. VI. 15, et praecipue ad Iovem referuntur. J. III. 6. 7. Pariter et laus praeclaris facinoribus parta. O. X. 23—25. J. VI. 14. Inprimis poëtae ingenium suum artemque numinibus debent; nam carmina sunt θεύμορα. O. III. 18, et divinitus sapienti quisque floret pectore. O. XI. 10. Σοφὸν enim ibi, ut saepius, poëtam dici, orationis nexus docet. Patent etiam multae viae seu rationes carminum deborum beneficio poëtis, J. IV. 1. 2: quamvis hic locus et alio modo intelligi possit. Contra misera eorum, qui tam obtusae mentis sunt, ut Pieridum cantum perhorrescant, sors et conditio inde orta perhibetur, ut Iupiter eos oderit. P. I. 25—27. Itaque quibus deus non adrisit, ea merito silen-

silentur. O. IX. 156—158. Sic et qui laboranti reipublicae mederi velit, Apollinis, tamquam medicorum principis ope indiget, P. IV. 480. 481, quia concutere civitatem vel imbecilliores valeant; concussam stabilire, nisi deus adsit, nemo possit. v. 484—489. Verum non ingenii solum, sed etiam animi morumque probitas deorum est donum. Postquam enim perniciosorum adulatorum nequitiam cum indignatione perhorruit poëta, precibus adit Iovem, ne in tam foedum incidere se vitium patiatur, sed ut simplicem eumque rectum se ducat tramitem. N. VIII. 59—61. Porro, quum P. II. 175. 176. deos rogat, ut bonis probato sibi cum his vivere contingat, hoc, quin ad morum spectet similitudinem, dubium non est. Nec temperare mihi possum, quin illam αἰδῶ, quam O. XIII. 165. Oligaethidis a Iove exorare studet, cum Gurlitto de ea moderatione intelligi velim, quae ὑβρεῖ opposita, summam virtutis Pindaricae constituit. A scelere immunes deorum ope praestari homines, ubique haud obscure praecipitur: nec Pindarus tales deos novit, quibus proprium et peculiare sit, mortales sceleribus irretire, ἀτὴν puta et ἀλάστορα. Neque omnino, ut *Goetschelius* bene observavit, mala ad deos auctores ille refert, sed fato et necessitati tribuenda existimat, quibus deos, si non obnoxios, at certe parentes eum statuere, idem recte vidit. Attamen iustos quoque deos ultoresque malorum a poëta exhiberi, suo loco videbimus. In praesenti haec sufficiant: cetera persequendi brevi tempore opportunitas offeretur.

Sed

Sed ut nullam omnino aetatem incitamentis pietatis et adiumentis plane caruisse historia satis superque docet, ita nostram inprimis hoc nomine insignem illustremque esse, omnes fateantur, necesse est. Dum enim recenti adhuc memoria vigent, quae proximis annis singulari divinae providentiae munere praeter omnium spem opinionemque evenere; iam redeunt tertia faustissimi illius temporis saecularia, quo christiana doctrina ad priscam purioremque rationem coepta est revocari. Quae quidem salutaris opinionum conversio quum non ab armorum impetu ac terrore, sed ab ingenii animique vi non sine valido litterarum auxilio profecta sit, sub Augustissimi et Potentissimi Regis nostri auspiciis iure meritoque decretum est, ut, postquam per triduum supplicationes orationesque in templis scholisque habitae fuerint, universitas nostra quarto die et salutaris illius conversionis, et eius Viri, quem Deus T. O. M. praecipuum auctorem esse voluit, immortalis Lutheri, memoriam rite celebret. Solemni igitur Professorum, Doctorum privatorum, Gymnasii Collegarum et Commilitonum nostrorum, pompa ab academica curia circa aedem nostram in auditorium publicum, hunc in finem studiosius exornatum, ducta, actuum interiectis concentibus musicis h. X. instituendorum hic erit ordo:

- 1) D. LVD. HELLER, *Litt. Graec. et Latin. P. P. O.*, oratione sua laudes Lutheri celebrabit;

2) D.

- 2) D. GOTTL. PHIL. CHRIST. KAISER, *Theol. P. P. O.*, habita oratione viros, quos S. V Theologorum ordo supremis in Theologia honoribus dignos censuerit, doctores publice renunciabit;
- 3) D. PAUL. IOACH. SIG. VOGEL, *Theol. P. P. O. et Prim.*, teutonica oratione votorum nostrorum interpres erit.

Ad haec solemnia instruite et parate mentes, *Commilitones carissimi*, ut ea, qua decet, pietate frequentes ad-
sitis. Hoc idem ut faciant *Civitatis nostrae Proceres* omni,
qua par est, observantia colendi, nec non *Cives Hospites-*
que omnium ordinum honoratissimi, enixe rogamus.

Erlangae d. xxx. Oct. MDCCCXVII.

(L. S.)

HONORES IN THEOLOGIA SUMMOS
INTER SOLEMNIA SAECVLARIA PVBLICA
AD MEMORIAM
SACRORVM

A MARTINO LVTHERO
EMENDATORVM

PIE RECOLENDAM

IN ACADEMIA REGIA BAVARICA
FRIDERICO - ALEXANDRINA

QVAE ERLANGAE FLORET

EX MANDATO

AVGVSTISSIMI ET POTENTISSIMI BAVARIAE REGIS
MAXIMILIANI IOSEPHI

PATRIS PATRIAE LONGE CLEMENTISSIMI ET
INDVLGENTISSIMI

DIE III NOV. MDCCCXVII

CELEBRANDA

IN NONNVLLOS VIROS MAXIME VENERABILES
ECCLESIAE BAVARICAE EVANGELICAE
COMMUNISTROS MERITISSIMOS

EX CONSENSV ORDINIS THEOLOGORVM SUMMVM
VENERANDI

RITE CONFERENDOS

INDICIT

D. LEONHARD BERTHOLDT

THEOLOGIAE PROFESSOR PVBLICVS ORDINARIVS, TEMPLI ACADEMICI

ANTISTES ET SEMINARIJ HOMILETICI DIRECTOR,

H. T. ORDINIS THEOLOGICI DECANVS.

.....
PRAEMISSA EST

*Dissertatio de eo, quod in purgatione Sacrorum iudaicorum
per Iosiam regem facta omnium maxime contigerit memorabile
ad II Reg. XXII. XXIII. et II Paral. XXXIV. XXXV.*

ERLANGAE

TYPIBVS KUNSTMANNIANIS.

Sortem communem, qua omnes res terrestres premuntur, scilicet vt opera hominum intempestiua et praepostera perturbentur et haud raro in peius mutantur, religionem imprimis cultumque Deo sacrum subire, res est documentis historicis longa serie prostantibus satis comprobata atque, si causam inuestigare velimus, e natura animi humani facile explicanda 1). Quod saluberrima rerum diuinarum doctrina per Iesum Christum nouissimum Dei decretorum interpretem eumque omnium longe praestantissimum 2) palam facta non a se auertere et arcere potuit, nimirum vt temporum injuria variisque rerum discriminibus hominumque petulantia et proteruitate distorqueatur et macu-

A 2

1) Exstat b. Reinhardi, quem Germania Sacra habuit *Χρυσόφωνον*, singularis sermo pro rostris sacris habitus: *Dafs sich vnter den Händen der Menschen nichts mehr verschlimmere, als die Religion*, quem vide in: *Sämmtliche Reformationspredigten D. Volkm. Reinhardts, mit historischen Anmerkungen vnd einer Abhandlung über den Geist des Protestantismus herausgegeben von D. Leonhard Bertholdt. T.I. Sulzb. 1817. 8. p. 1 sqq.*

2) Hebr. I, 1. 2.

lis adspargatur, jam religionis oeconomia, quam dicunt Veteris Testamenti, satis superque atque eum in modum experta fuerat, vt quibusdam temporibus ne locum quidem habere potuerit, sed idololatriae cunctisque obscoenitatibus cum ea necessario conjunctis cedere debuerit 3). Prouida tamen Numinis Summi cura effecit, vt qualibet aetate et peruersissima non paucos sibi addictos haberet clam superstites 4); atque interjecto temporis spatio modo longiori modo breuiori viros excitauit ingenio, probitate et pietate prae aliis conspicuos et auctoritate publica praeditos, qui abrogandis superstitionibus humanis et restaurandis Sacris Mosaicis operam nauarent atque prospero successu haud carerent. *Iosaphatus* Rex, filius *Asae*, patre pio pietate adhuc maior ac superior, idolorum cultum institutaque eum spectantia penitus exstirpauit atque sacerdotes et Leuitas oppida obire iussit ac librum legis Iehouae circumferentes eam populum docere 5). Aeque

5) I. Fr. Buddei *Historia Ecclesiastica Veteris Testamenti*, Edit. 3. Halae 1726. 1729. 2 Voll. 4. *Geschichte der jüdischen Religion, oder des Gesetzes, entworfen von A. Fr. Büsching*, Berol. 1779. 8.

4) I Reg. XIX, 18.

5) II Paral. XVII, 5—9. Ioseph. *Antt. Iudd.* VIII, 15, 2. Dissensus est inter II Paral. XVII, 6., vbi *Iosaphatus* laudatur loca, quae dicuntur, excelsa (בָּמוֹת) et lucos (אֲשֵׁרִים) ex Iudaea sustulisse (וְעוֹד הָסִיר אֹתָם), et inter I Reg. XXII,

bene *Hiskias* seu *Ezechias* Rex 6) de sacris judaicis pro-
meritus est. Quum *Ahaso* patri summe impio et male

44., quo loco *Iosaphato* vitio vertitur, durante eius regno non sublata fuisse loca excelsa. (cf. S. V. de Wette *Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament*. T. I. p. 76.). Lud. Capellus (*Critica Sacra, siue de variis, quae in Sacris Veteris Testamenti Libris occurrunt, lectionibus libri sex. Recensuit multisque animaduersionibus auxit G. I. L. Vogel*. T. II. p. 984sq.) suspicatus est, in loco priori pro *וְעוֹר* legendum esse *וְלֹא* (vel *וְעוֹר לֹא*), quae tamen conjectura, omni quippe Codicum et Versionum antiquarum auctoritate prorsus destituta, reiicienda est. Alii, inter quos inprimis Nicolaus Lyranus, Münsterus et Castellio nominandi sunt, *וְעוֹר* et tandem (*endlich noch*) esse arbitrati sunt, qua significatione admissa in hoc loco esset relatum, quod eo tempore, ad quod narratio I Reg. XXII, 44. pertinet, nondum factum fuisset, sed sequiori demum aetate. Verum enim vero auctorem Chronicorum, cum verba I, XVII, 6. literis consignaret, omnino aliquid humani passum esse, vix negari potest. Nam infra c. XX, 55. ipse refert: *אֲךָ הַבְּמוֹת לֹא סָרוּ וְעוֹר הָעֵם לֹא הָכִינוּ לְבָבָם לֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם*. *Iosaphatus* quidem omnes idololatriae reliquias exstirpauit, tamen vero sacris extra Hierosolymam in aris alibi in locis excelsis exstructis (*בְּמֹת*) *Iehouae* faciendis indulisit. Fuerunt *בְּמֹת* (quae vox a Phoenicibus in Graeciam illata et graece *βωμης* facta est) arae in locis excelsis, montibus vel collibus cum extra vrbes tum intra vrbes exstructae, quibus Israelitae sacrificare solebant vel numini ipsorum tutelari Ie-

superstitioso succederet, in ecclesia res per omnia erant turbatissimae 7), summa vero religione omne suum studium in eo collocavit, ut regnum ab inquinamentis ido-

houae, vel exteris Diis. Si vero de regibus Iudaeorum pietatis erga unicum verum Deum Iehouam laude florentibus, e quorum numero Iqsaphatus fuit, sermo habetur, semper intelligendae sunt arae Iehouae soli sacrae (I Reg. III, 2. 3. XV, 14. II Reg. XII, 5. XIV, 4.), in quibus tamen ex praescripto legis sacrificia omnibus numeris absoluta atque prorsus legitima haud poterant obferri, cum unicus tantum eum in finem, ne via furtiva vel clandestina idololatria irreperet, sacris faciendis locus in monte sancto destinatus esset. Quam ob causam haec in locis excelsis Iehouae oblata sacrificia semper quidem in libris veteris Testamentis historicis et prophetis vituperantur, numquam tamen instar sacrificiorum idolis oblatores condemnantur. Theodoret. Quaest. in IV lib. Reg. Quaest. 55. edit. Schulz. T. I. p. 551. ὅτι δε ὑψηλα & μονον οἱ των ειδωλων εκαλυντο βωμοι, αλλα και τα εν τοις ὑψηλοις χωρις δομηθεντα τω Θεω θυσιασηρια, παλιν η ἱστορια διδασκει. Cf. S. V. Gesenii Hebräisch-Deutsches Handwörterbuch über die Schriften des Alten Testaments, T. I. p. 107 sqq. "

- 6) *Diss. inauguralis de Rege Ezechia, ecclesiae israeliticae reformatore, quam — pro gradu doctoris theologiae more maiorum legitimo capessendo, d. 27. Oct. anni secundi saecularis euangelici 1717. placidae eruditorum disquisitioni submisit Iohannes Henricus Michaelis. Recusa Halae Magdeb. 1718. 4.*

7) II Reg. XVI. II Paral. XXVIII.

" Zu bemerken ist, dass das Opfern auf *zinnā* als eine minder strafbare Abweichung vom reinen Jehovadienste genannt wird, der sich auch sonst fromme Könige schuldig machten, selbst Jehova ward auf denselben

latriae repurgaret et verum Dei cultum, in primis autem sacrificia legitima diesque festos in lege mosaica praescriptos renouaret 8). Deinceps *Iosias* Rex, cum iterum res Iudaeorum sacrae regnantibus *Manasse* et *Ammone* patris improbissimi pedisequo et imitatore stupido, maxime pessumdatae et ad incitās fere redactae fuerint 9), ignominiam idololatriae a populo Deo vero in primis caro abstergendam et ex terra sancta exterminandam, ruinas templi resarciendas et corruptelas cultus publici emendandas dierumque maxime festorum celebrationem restituendam curavit 10). Cum autem anno regni sui decimo octauo 11) Iudaea et Hierosolyma ab omni-

8) II Reg. XVIII, 1—6. II Paral. XXIX—XXXI. Ioseph. *Antt. Iudd.* IX, 15, 2—4. Quam ob causam auctor librorum Regum II, XVIII, 5. in laudem huius regis ita erumpit: אַחֲרָיו לֹא הָיָה כְּמֹהוּ בְּכָל מַלְכֵי יְהוּדָה, qua laude etiam infra c. XXIII, 25. Rex Iosias ornatur. Inde oritur inter utrumque locum repugnantia, quam Theodoretus ita componere et tollere studuit: ὅτε ἐκεῖνον τῷ σωτηρίῳ συνέκρινεν, ὅτε τῷ σωτηρίῳ ἐκεῖνον, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις τοῖς δοξασίᾳ εὐσεβεῖν, τῷ Ἀσά, καὶ τῷ Ἰωσαφάτ, καὶ τῷ Ἰωαθὰμ, καὶ τῷ κακῷ παρὰ τὴν ἀρετὴν, τῷ κακῷ καὶ τῷ ἀρετῇ. Quæst. 57. in lib. IV. Regg., edit. Schulz. T. I. p. 552.

9) II Reg. XXI. II Paral. XXIII.

10) II Reg. XXII. XXIII. II Paral. XXXIV. XXXV. Ioseph. *Antt. Iudd.* X, 4, 1. 2.

11) E verbis II Reg. XXII, 3. וַיְהִי בְּשָׁמְנָה עָשָׂרָה שָׁנָה

bus idololatriae sordibus purgatae essent, misit cum Saphane scriba (סָפָר) nonnullos viros nobilissimos, qui ipsi pariter erant a consiliis intimis, ad templum eum in finem, vt vna cum Hilkia pontifice maximo pecunias, quas Leuitae portitores ab Israelitis templum ingredientibus ex more antiquo 12) ad aedem Iehouae reficiendam collegerant 13), ex arca operculo perforato obiecta et

לְמֶלֶךְ יְהוֹשִׁיָּהוּ posset (coll. v. 1.) colligi, hoc iam factum esse, cum Iosias octodecim annos natus esset i. e. anno regni sui decimo. Sed e loco II Paral. XXXIV, 5. patet, Iosiam demum anno regni sui duodecimo initium reformandorum sacrorum fecisse, et v. 8. disertis verbis enarratur, anno duodeuigesimo non vitae suae sed regni (בְּשָׁנָה שְׁמוֹנֶה עָשָׂרָה לְמַלְכוֹ) per aulicos suos ad Hilkiam ablegatos ad eum librum legis fuisse reportatum.

12) cf. II Reg. XII, 9. sqq.

13) Iosephus (A. I. X, 4, 1.) refert, Leuitas a Iosia Rege iussos per totam suam ditionem iter instituisse et has pecunias opificibus in templo reficiendo operam facientibus distribuendas collegisse: διαπεμψαμενός δε κατα πασαν την χωραν, χρυσον και αργυρον της βελομενης εκελευσε κομιζειν εις επισκευην της ναος, όταν τις η προαιρεσεως η δυναμεις εχει. Κομισθεντων δε των χρηματων της επιμελειας της ναος και της εις τειτον δαπανης προεβησε κ. τ. λ. Saepius quidem Iosephus historiam populi sui antiquam ita tractare solet, vt ingenio ac arbitrio suo magis indulgeat, quam par est. Hac vero in re deceptus esse videtur a falsa lectione,

occlusa, in quam a populo illatae fuerant, eximerent, numerarent 14) atque traderent praefectis templo distri-

quae adhuc hodie II Paral. XXXIV, 9. in margine atque in 28 Codicibus apud Kennicottum, 5 apud De Rossium atque in Editt. Brix. et Complut. exstat. Lectio textualis est יִשְׁבוּ יְרוּשָׁלַיִם (quas pecunias Leuitae portitores collegerunt a Manassitis, Ephraimitis etc. et incolis Hierosolymae), lectio vero marginalis a memoratis codicibus comprobata: יִשְׁבוּ יְרוּשָׁלַיִם (et redierunt Hierosolymam). Qua lectione admissa, omnino de itinere a Leuitis portitoribus per exterarum ditionis judaeae partes pecuniarum colligendarum causa facto cogitandum est. At vero haec lectio ab omnibus antiquis versionibus ignoratur atque, quod bene jam ad h. l. monuit b. Dathius, illa repugnat verbis sequentibus:

הַכֶּסֶף הַמּוֹבֵא בֵּית אֱלֹהִים אֲשֶׁר אָסְפוּ הַלְוִיִּם שְׁמֵרֵי הַסֵּף מִיַּד מְנַשֶּׁה וְג'. Etenim הַמּוֹבֵא non potest referri ad Leuitas pecunias colligentes, sed referendum est ad populum pecunias afferentem illasque, adstantibus Leuitis portitoribus, in arcam ad ostium templi collocatam conjicientem. Id quod, collata enarratione II Reg. XII, 9 sqq. analoga, extra omnem dubitationis aleam ponitur. Facile etiam perspicui potest, per styli lapsum ex יִשְׁבוּ exoriri potuisse יִשְׁבִּי. Rei criticae studiosi ex hoc iterum exemplo perdiscent, lectionem variantem, quamquam perantiqua sit, tamen spuriam esse posse.

- 14) II Reg. XXII, 4. וַיִּתֵּן הַכֶּסֶף הַמּוֹבֵא בֵּית יְהוָה אֲשֶׁר אָסְפוּ שְׁמֵרֵי הַסֵּף מֵאֵת הָעָם : וַיִּתֵּן הַמֶּלֶךְ
mire exercuit ingenia interpretum. Verbum הַמֶּלֶךְ

B

|| Geſette - gehe hinauf zu Hilkia, dem Hohenpriester, dass er das Geld, das eingebracht worden zum Hause Jehovas, welches die Thürhüter eingeammelt vom Volke, Berichtige.

buturis eas opificibus, qui ruinas templi restaurabant.
Qua re ex mandato regio rite peracta, legati Regis ad.

etiam de re pecuniaria usurpatum fuisse, liquet ex Gen, XLVII, 18.; quanam vero significatio formae Hiphil in hoc nostro loco tribuenda sit, valde dubium esse videtur. Proprie est: *integrum facere, ergänzen*, sicuti etiam Syrus interpretatus est. Quae vero notio a contextu prorsus aliena est; nam, quod post Clericum b. Dathe scite observavit, Legati regis non jussi erant ab illo, socio assumpto Illkia pontifice maximo, summam colligendae pecuniae perficere, sed jussi erant, pecuniae jam collectae summam cognoscere. Münsterus vertit: *ut cesset colligere pecuniam*, adjecta hac observatione: est hic ויתם idem quod וישלים *finem negotii facere*. Et paulo post utitur scriptura verbo התיך *conflare*; non quod pecunia esset per ignem conflanda, sed לגבות in unum colligenda. S. V. de Wette per: *expedire, conficere (berichtigen)* expressit, et in hoc sensu forsitan etiam capienda est Chaldaei interpretis versio: ויטקיס *et instruat seu ordinet*. Nam huncce interpretem, quae Houbigantii et Dathii est conjectura, ויתכן legisse, non adprobari potest. I. D. Michaeli visum est, ויתם hic esse: *deposcere, exhibendum curare (abfordern, sich aushändigen lassen)*; haec vero significatio neque ex etymologia neque ex usu loquendi peti potest. S. V. Gesenius putat verbo inesse hoc loco ex analogia verbi ושלם *notionem persolvendi (abtragen, auszahlen)*; at vero de pecuniis opificibus, qui ruinas templi restaurabant, tradendis et exhibendis sequentibus demum verbis praecipitur. Posset tamen ו primae versus quinti voci praefixum esse *το explicativum (nempe)*. Interpres alexandrinus reddidit:

eum reportabant *librum legis Iehouaë* in templo reper-
tum iisque ab *Hilkia* pontifice maximo traditum, ut il-

B 2

καὶ σφραγισον (et obsigna); is nimirum legisse vel,
quod vero similis est, conjecturasse videtur *סִפְּרָה*;
neque tamen inficias ire volumus, si quis assereret, in-
terpretem lectionem textualem in libro suo ante oculos
habuisse illumque suo arbitrio ductum meram interpre-
tationem ad sensum expressam dedisse. Nimirum in-
terpres recte quidem de pecuniis ex arca, cui a popu-
lo illatae fuerant, depromendis et recipiendis, falso vero
de iisdem asseruandis (ita enim *σφραγίζειν* posuit, vti
Deut. XXXII, 54.) cogitasse videtur. Lectionem vul-
garem etiam Clericus sollicitauit illamque in *וַיִּכְתֹּב*
(et ponderet) mutare voluit, cui conjecturae Hübneri-
gantius calculum suum adjecit. Nihil vero omnino
est, si quid video ac iudico, quod lectionem masorethi-
cam turbare suadeat; *סִפְּרָה* hic est *numerare*, quae signi-
ficatio non solum ad orationis nexum bene componen-
dum maxime adposita est; sed etiam facili negotio ety-
mologia adstruitur. Etenim K. *סָפַר* quoque est: *plenum*
seu integrum numerum habere. (*vollzählich sein*) (I Sam.
XVI, 11. Num. XVII, 15.); ideoque Forma Hiphil,
annuentibus Grammatices regulis, esse potest: *aliquid in*
pleno suo numero exhibere, *in voller oder ganzer Summe*
darzählen. (quae significatio passivae, forma Kal adhibita,
in loco jam memorato Gen. XLVII, 18. inuenitur),
deinde in vniuersum: *numerare, summam subducere*. Be-
ne conspirat cum hac interpretatione vers. 9., vbi decla-
ratur facta ea fuisse, quae Iosias hoc versu 4. impera-
bat. Videlicet ibi leguntur, quae legati regis ad eum

lum ad Regem deferrent. Id quod maxime est memora-
bile in omni Sacrorum purgatione a Rege *Iosia* aequi-
fortiter ac feliciter facta. Haec tamen res quibusdam ob-
scuritibus obfusa est, quae non sine difficultate dispelli-
possunt. *Primo* auctores historici dissentiunt in definien-
do tempore, quo liber legis in templo repertus fuerit.
Auctor Chronicorum 15) enarrat, illo ipso tempore, cum
pecuniae ex arca depromerentur, atque in eo ipso, cum
hoc ageretur, inuentum esse librum legis; auctor vero li-
brorum Regum 16) refert, illum ab *Hilkia* jam, antequam

redeuntes dixere, eiusmodi: הָתִיכֹ עֲבָדֶיךָ אֶת-הַכֶּסֶף /
הַנִּמְצָא בְּבֵית יְהוָה וַיִּתְּנֵהוּ עַל-יַד עֹשֵׂי הַמְּלָאכָה.
Verbum נָתַן, quo hic illa res exprimitur, est in Hiphil:
effundere, profundere (ausschütten), quod fieri solet, si
pecuniae in crumenam antea coniectae numerantur,
deinde per metonymiam antecedentis pro consequente:
numerare. Citra necessitatem Clericus hoc in loco
iterum ex mera conjectura הָתִיכֹ ponderauerunt legere
voluit; Dathio vero, vt vterque locus sibi conformetur,
הָתִיכֹ placuit mutare in הִתְמוֹ, qua emendatio-
ne etiam minime opus est.

15) II Paral. XXXIV, 14. וּבְהוֹצִיאֵם אֶת-הַכֶּסֶף הַמּוֹבָא
בֵּית יְהוָה מִצָּא חֲלָקֵיהֶם הַכֶּהֵן אֶת-סֵפֶר חֻרְרֵם
יְהוָה בְּיַד מֹשֶׁה.

16) II Reg. XXII, 8. וַיֹּאמֶר חֲלָקֵיהֶם הַכֶּהֵן הַגָּדוֹל
עַל-שֵׁם הַסֵּפֶר סֵפֶר הַחֻרְרָה מִצָּאֵתִי בְּבֵית
יְהוָה.

// *Sette* und *Saphan*, der Schreiber, kam zum Könige, und brachte dem Könige
Nachricht, und sprach: deine Knechte haben das Geld, das sich fand
im Hause, ausgegossen, und es den Arbeitern übergeben,
den Aufsehern im Hause Jehovas.

legati regis ad eum pecuniarum ex arca eximendarum causa venissent, in templo repertum fuisse et tantum hac occasione legatis regis exhibitum esse; *Iosephus* 17) denique tradit, allatis jam, quas *Leuitae* collegerant, pecuniis iisdemque ad remunerandos opifices in reficiendo templo operam facientes adhibitis, atque templo *Iehouae* jam penitus restaurato, *Hilkiam* demum, cum ex jussu Regis, quae supererant, pecuniae, atque praeterea quidquid auri argentive ex antiquioribus temporibus adhuc in thesauris templi esset, eum in finem prolatae fuerint, ut conflarentur atque ex iis vasa ad sacra in templo precu-

-
- 17) *Ioseph. Ant. Iudd. X, 4, 1. 2.* (cf. supra not. 13.):
 κομισθεντων δε των χρηματων της επιμελειας τῆς ναῦ
 καὶ τῆς εἰς τὸ δαπανῆς προεβήκει τὸν τ' ἐπὶ τῆς πο-
 λεως Ἀμασιαν, καὶ τὸν γραμματεῖα Σαφᾶν, καὶ τὸν
 γραφεῖα τῶν ὑπομνημάτων Ἰωαθὴν, καὶ τὸν ἀρχιερεῖα
 Ἐλιακίαν οἱ μὴδὲν ὑπερβῆσει μὴδ' ἀναβολὴ δόντες,
 ἀρχιτεκτονὰς καὶ πάνθ' ὅσα πρὸς τὴν ἐπισκευὴν χρησι-
 μα παρὰσκευασάντες, εἰχόντων τῶν ἐργῶν. καὶ ὁ μὲν
 ναὸς ὅτως ἐπισκευασθεὶς τὴν τῆ βασιλεως εὐσεβείαν
 φανεράν ἐποίησεν. Οὐδοὺν δ' ἤδη καὶ δεκάτον τῆς βα-
 σιλείας ἐτὸς ἔχων, πέμπει πρὸς Ἐλιακίαν τὸν ἀρχιε-
 ρεῖα, κελευὼν τὸ περισσὸν τῶν χρημάτων χωνεύσαντα
 ποιῆσαι κρατήρας καὶ σπονδεία καὶ φιάλας εἰς τὴν δια-
 κονίαν· ἐτι δὲ καὶ ὅσος ἀν ἡ χρυσὸς ἐν τοῖς θησαυροῖς
 ἢ ἀργυρὸς, καὶ τὸτο προκομίσαντες εἰς τῆς κρατήρας
 ὁμοίως καὶ τοιαυτὰ σκευὴ δαπανῆσαι. Προκομίζων δὲ
 τὸν χρυσὸν ὁ ἀρχιερεὺς Ἐλιακίας, ἐντυγχάνει ταῖς ἱε-
 ραῖς βιβλοῖς ταῖς Μωυσεως ἐν τῷ ναῷ κείμεναις, καὶ
 προκομίσας δίδωσι τῷ γραμματεῖ Σαφᾶν.

randa conficerentur, eo loco, quo aurum promebatur,
 forte incidisse in sacros libros Mosis eosque prolatos tra-
 didisse *Saphani* scribae Regis. Exigui quidem momenti
 primo obtutu hic dissensus esse videtur; cum vero alias
 commentorum historicorum vestigia in eo conspicua sint,
 si scriptores, qui de aliqua re referunt, in omnia alia
 abeant, atque propter huius rei rationem plane singula-
 rem suspicio moueri possit illamque etiam, vt infra vi-
 debimus, nonnullos tenuisse constet, *Hilkiam* pontificem
 maximum fraudulenter de libro legis a se in templo re-
 perto dixisse, omnino dispiciendum est et inquirendum,
annon auctores Hebraeorum historici de hac re retulerint,
quae a se prorsus aliena et sibi inuicem repugnantia frau-
dis ab Hilkia commissae indicia prodant vera, certa et
luculenta. Probe distinguendum est inter tempus, quo
 ab *Hilkia* liber legis in templo inuentus est, et inter
 tempus, quo ab illo hic liber *Saphani* scribae tradebatur,
 vt ad regem deferretur. Auctor librorum Regum aperte
 tantummodo de tempore libri exhibiti loquitur, tempore
 inuentionis haud definito; Auctor vero Chronicorum de
 utroque ita loquitur, vt inuentionem libri et exhibitio-
 nem simul eodem tempore ac occasione factam esse de-
 claret. In eo ii conspirant, quod liber legis ab *Hilkia*
 in templo repertus legatis *Iosiae* tum traditus fuerit,
 cum pecuniae ad reficiendam aedem *Iehouae* a populo
 collectae ex arca depromerentur et numerarentur; atque
 in eo tanquam re rite confecta consistere possumus. In
 hoc vero a se discedunt, quod auctor Chronicorum asse-

rat, librum ab *Ililkia* vna cum legatis regis pecunias ex
 arca eximente inuentum esse, auctor contra librorum
 Regum illum jam antea ab *Ililkia* in templo repertum
 fuisse significet. Omnis itaque controuersia eo modo
 componenda erit, vt dispiciatur, an hic vel ille de hac
 re vere retulerit. Arcam, cui pecuniae a populo infere-
 bantur, ante ostium templi collocatam fuisse, nil est,
 quod dubitemus 18); hoc autem loco librum legis non
 potuisse reperiri, res ipsa docet, ne dicamus, vtrumque
 scriptorem asseuerare, huncce librum in templo (בבית
 יהוה) inuentum esse. Inde colligere licet, *Ililkiam* alio
 tempore ac occasione, quam designauit auctor Chronico-
 rum, inuenisse librum. Auctor librorum Regum jam an-
 tea hoc fuisse factum dicit, *Iosephus* autem tempore pau-
 lo sequiori accidisse perhibet. Huic vero nulla fides est
 habenda, quia facile causa erui potest, quae illum indu-
 xerit, vt hanc rem in tempus paulo serius reprimeret,

18) Certum id sit ex loco II Reg. XII, 10-12., quem, cum
 omni huic rei, de qua agitur, bene illustrandae inser-
 uiat, ex versione b. Dathii adpingere non piget: ve-
 rum Jojada sacerdos arcam, cuius operculum perfora-
 uerat, posuit prope aram ad dextram templum ingredien-
 tium, vt in eam conjicerent sacerdotes, custodes atrii,
 omnem pecuniam templo illatam. Quando vero vide-
 bant, multum pecuniae esse in arca, veniebant scriba
 regis et summus sacerdos, numerabant pecuniam, quae re-
 perta fuerat, et in loculis colligabant. Deinde hanc pa-
 ratam pecuniam tradebant operis curatoribus etc.

et demum, pecuniis a populo collectis jam ad restaurandum templum impensis, factam esse dictitaret. Is nimirum sequutus est versionem alexandrinam, quae II Reg. XXII, 9. vocem *הִתְחַיְכוּ* 19) perperam reddidit per *ἐχώρυσαν* (*conflarunt, liquefecerunt*); in eam itaque Iosephus se abduci passus est opinionem, ut crederet, pecuniarum quidem a populo collectarum partem eamque maiorem ad reficiendum templum adhibitam fuisse, reliquias autem postea, templo restaurato, conflatas esse, ut vasa sacra ex iis conficerentur. De hac re omnino cogitare potuit, cum Iosias, vasis sacris antiquis procul dubio maximam partem amissis, comparandis novis operam daret, atque in hunc vsum, quod ad Iosephi aetatem vsque vulgo traditum fuisse videtur, etiam aurum et argentum in thesauris templi adhuc residuum impenderet. Quae cum ita sint, equidem cum Clerico 20), asserente quippe, Iosephum agili et solerti suo ingenio vsum fabellam concinnasse, facere non possum; tamen vero Iosephum in eo peccasse ingenue profiteor, quod rem jam antea actam, scilicet inuentionem et exhibitionem libri legis, propter hanc causam in tempus serius remolitus sit. Exploratis igitur scriptoribus Hebraeorum historicis ipsorumque narrationibus inter se comparatis et justa lance ponderatis, hocce ferre placet iudicium: liber legis ab *Itilkia* pontifi-

19) cf. not. 3.

20) cf. Clericum ad II Reg. XXII, 9.

ce maximo in templo jam inuentus est, antequam pecuniae a populo ad reficiendum templum collectae ex arca depromerentur. Vero tamen simile est, non longius antea istum fuisse inuentum, et id veri narrationi a *Iosepho* conscriptae subesse potest, *Hilkiam* thesauros templi ad illius ruinas reparandas ibidem adhibendos perquirentem in librum legis forte incidisse. Nam facile perspicitur, qui fieri potuerit, ut in temporibus antecedentibus cultui Iehouae infaustis aliquis sacerdos pius librum legis ad arcam foederis antiquitus repositum ab hoc loco, ne ab impiis perderetur, auferret et in loco thesaurorum templi aditu minus facili absconderet.

Altera obscuritas, per quam difficultates augentur, quibus haec res impeditur, ex eo enascitur, quod clavis et distinctis verbis non expressum sit, quisnam fuerit hic *liber legis* ab *Hilkia* pontifice summo in templo repertus? Illum fuisse *totum pentateuchum*, uti hodie existat, vulgaris est sententia; fuerunt tamen atque etiamnum sunt, qui putent, fuisse duntaxat *partem pentateuchi* seu *collectionem legum minorem nunc pentateucho huc illuc intextam*.

Hunc librum legis ab *Hilkia* in latibulo quodam templi inuestigatum atque iterum in lucem protractum fuisse tantum *quintum*, qui hodie vocatur, *librum Mosis* seu *Deuteronomion*, auctor est Chrysostomus 21),

21) cf. Sanctium ad h. l.

atque haec etiam fuit sententia *R. Salomonis* aliorumque Rabbiorum. Recentiore vero aetate *S. V. Vater* 22), Vir Doctissimus et Praestantissimus, probandum sibi sumsit, hunc librum ab *Ililkia* ad *Iosiam* regem missum fuisse codicem legum breuiorem nomine *libri legis Mosis* insignitum, quo Iudaei certe inde ab aetate *Dauidis* vel *Salomonis* in rebus publicis, ciuilibus et sacris administrandis vsi fuerint, quemque, regno iudaico post mortem *Iosiae* regis ad exitium inclinante et prolabente, editor pentateuchi habuerit, vt ex eo aliisque minoribus scriptis ad ius Hebraeorum ciuile illorumque historiam antiquiorem spectantibus hunc maiorem librum, vti ho-

22) „Das hier gefundene Buch ist am begreiflichsten dasselbe, woraus *Iosaphat* (s. *II Chron.* 17, 9.) das Volk belehren lässt. — Indessen ist der Inhalt hier in so fern näher charakterisirt, als es das Buch des Bundes genannt, vnd dass der darin befindlichen Flüche (vergl. *Leu.* 26, 14 ff., vnd besonders *Deut.* 27, 15 ff. vnd 28, 15 ff.) gedacht wird. — Aber was ist dieß nun für ein Gesetzbuch? Der ganze Pentateuch? Davon ist wenigstens keine Spur in den Erwähnungen. — Es ist gewiss wenigstens recht natürlich anzunehmen, dass dieses Gesetzbuch in einem grossen Theile des *Deuteronomium* bestanden haben möge, dessen Dasein, verbunden mit dem Dasein sehr weniger anderer Stücke des Pentateuchs, ja vollkommen zureicht, um alle Anführungen des Inhalts, oder der Worte des Pentateuchs im übrigen alten Testamente zu erklären.“ — *Commentar über den Pentateuch* von *I. S. Vater*, T. III. p. 589 sqq. 594 sq. 673 sqq.

die circumfertur, concinnaret atque consueret. S. W. de Wette 23), Theologus Berolinensis Clarissimus, in me-

C 2

23) „Wenn wir der glaubhaften Geschichte folgen, so finden wir die erste sichere faktische Spur von einem Gesetzbuche erst vnter Iosias, vnd zwar auf eine sonderbare Art: es wird im Tempel gefunden. — Ist das gefundene Gesetzbuch unser Pentateuch? Nach den II Reg. 22, 15. 16. 17. angeführten Aeusserungen des Königs Iosia vnd der Prophetin Huldä, enthält dieses Gesetzbuch Drohungen gegen die Ubertreter der Gesetze, besonders gegen die Abgötter. Dies scheint besonders auf das 5 B. Mose hinzuweisen, das seiner ganzen Oeconomie nach eine Straf- und Warnungspredigt ist, vnd besonders in Kap. 27. 28. Drohungen und Flüche enthält. Indessen enthält auch 5 B. Mose 26. solche Drohungen. — Nach K. 25, 21. enthielt es das Gesetz vom Passa. Vom Passa haben wir mehrere Gesetze in den mosaischen Büchern, auch im 5 B. K. 16. Ferner enthält das Buch auch Gesetze gegen Wahrsager, Zeichendeuter, Bilder vnd Götzen, K. 25, 24. Hierüber finden sich in mehreren Stellen des Pentateuchs Gesetze, besonders aber auch im 5 Buch. Es hiesse die Zweifelsucht zu weit treiben, wenn wir diese so treffenden Hinweisungen auf unsern Pentateuch nicht anerkennen wollten. Indessen da nicht nur alle auf das 5 B. Mose passen, sondern auch der Haupteindruck, den das gefundene Buch macht, auf den schauerlichen Inhalt des 5 B. vnd auf dessen ganze Tendenz vnd Anlage deutet, so glaube ich annehmen zu müssen, dass dieses, wo nicht allein gefunden wurde, so doch vorzüglich in Sprache kam vnd Sensation erregte. — Übrigens bestehen wir auch nicht darauf, dass das gefundene Buch vnser Deuteronomion in sei-

dio reliquit, an hic liber, quem *Hilkias* pontifex maximus ex templo protulit atque ad *Iosiam* regem demandavit, totus pentateuchus vel Deuteronomion vel sylloge legum angustioribus adhuc limitibus circumscripta fuerit hodie eidem interserta. Pseudo - Otmarus 24) denique hunc librum in templo repertum nil aliud fuisse,

nem ganzen Umfang vnd seiner gegenwärtigen Gestalt gewesen.“ W. M. L. de Wette Beiträge zur Einleitung in das alte Testament, T. I. p. 168 sqq. 175 sqq.

- 24) „In einem sehr langen Zeitraum von vielen Jahrhunderten; nach Moses Zeiten, findet man keine Spur, daß Jemand die Schriften, die wir jetzt die mosaischen nennen, in dem jetzigen Umfang gelesen habe. — Erst unter dem König *Iosias*, 900 Jahr nach Moses, geschieht der Lesung des Gesetzbuchs Meldung, welches man in dem Tempel auffand. Aber es wird nicht dabei gemeldet, was dieses sogenannte Gesetzbuch enthielt. Wahrscheinlich ist auch hier nur von den Hauptgesetzen der Israeliten, nicht von dem ganzen Pentateuchus die Rede. Denn, theils lagen ja nur die zwei Gesetztafeln in der Lade des Tempels, theils wurde (nach Vers 10.) das ganze Gesetzbuch dem achtzehnjährigen (?) König vorgelesen, theils spricht die Prophetin *Hulda*, die wegen dieses Buches gefragt wurde (v. 15.), nur von Abgötterei, als von der Quelle des von den Israeliten, wegen des übertretenen Gesetzes, zu erwartenden Unglücks“, Otmar (Nachtigal) Fragmente über die allmähliche Bildung der den Israeliten heiligen Schriften, besonders der sogenannten historischen, in *Honko Magazin für Religionsphilosophie etc.* T. II. fasc. 3. p. 446 sqq. cf. p. 440.

quam decalogum seu leges Israelitarum fundamentales duabus tabulis lapideis incisas putavit, certe putasse videtur.

Quodsi verum esset, totum librum ab *Hilkia* reperi-
tum primo a *Saphane* scriba, adstante ipsi adhuc *Hilkia*,
perlectum et deinde eodem adhuc die coram rege *Iosia*
iterum praelectum fuisse (II Reg. XXII, 8. 10.), omnino
hic liber legis Pentateucho, quin adeo Deuteronomio mul-
tum minor esset censendus. Sed non recte viderunt, qui
hoc praesumunt. Tantum abest, ut formula קרא ספר
semper vim habeat: *librum legere ab initio usque ad
calcem*, ut potius et nil magis sit, quam *legere in libro*
(Ierem. XXXVI, 21. cf. v. 23.). Nil igitur obstat, quin,
quod jam vel res ipsa suadet, sumatur, huius libri tan-
tummodo aliquam partem e ceteris selectam a *Saphane*
lectam eandemque deinceps etiam ab eo coram rege reci-
tatam fuisse; quae res eo minus in dubium vocari potest,
cum in loco parallelo II Paral. XXXIV, 18. de *Saphane*
librum coram rege legente accuratius ita disseratur:
וַיִּקְרָא בוֹ et legit in illo, videlicet (id quod infra demon-
strabimus) sectiones de promissionibus et comminationibus.
Quae cum ita sint, nil potest impedire, quo minus hic
liber legis ab *Hilkia* in templo repertus quaecunque vo-
lumen maioris et amplioris, quam quod Deuteronomio
vel adeo Pentateucho comprehenditur, argumenti habeatur
et censeatur. At vero, id quod nonnulli obiiciunt,
hic liber II Reg. XXIII, 2. nominatur ספר הברית Βιβλος
της διαθηκης, quo nomine Ex. XXIV, 7. neque Penta-

teuchum, neque Deuteronomion, sed librum legis utroque multum breuiorem insignitum esse cuilibet in oculos cadit. Hoc facile potest dari, *librum foederis* Ex. XXIV, 7. memoratum fuisse librum angustissimis limitibus circumscriptum; nam nil magis ille continuit, quam istas leges, quae vna cum decalogo inde ab initio c. XX. usque ad finem c. XXIII. (exceptis nonnullis c. XXII, 4 — 8., quae posterius intexta sunt) praemissae leguntur 25). Sed ob hanc eandem causam is idem ac tabulae lapideae fuisse nequit, cum hae nil nisi decalogum opere sculptili exhibuerint. Accedit, quod, uti videre est ex Ex. XXIV, 12. 13. XXXII, 14 sqq., liber foederis populo a Mose jam propositus fuerit, antequam tabulae lapideae conficerentur atque in eas decem leges fundamentales stylo inciderentur 26). Quae cum ita se habeant, non nemo vi-

25) cf. (Corrodi) *Versuch einer Beleuchtung der Geschichte des jüdischen und christl. Bibelkanons*, P. I. p. 31. Vateri *Commentar über den Pentateuch*, P. III. p. 558. Bertholdti *Historisch-kritische Einleitung in sämtliche kanonische und apocryphische Bücher des alten und neuen Testaments*, P. III. p. 786. Qui hunc librum foederis Ex. XXIV, 7. nil nisi decalogum esse putant, locorum c. XXIV, 4. et 7. rite inter se comparatorum rationem justam non habent: v. F. W. Dresde *Progr. Descriptio libri, qui Exodi XXIV, 7. liber foederis adpellatur*. Viteb. P. I — VI. 1790 — 1792. 4.

26) cf. Eckermanni *theologische Beiträge*, T. V. fasc. I. p. 44 sqq.

det, Pseudo-Otmarum opinione sua mire lapsum esse; dum sibi visum esset, librum ab *Hilkia* in templo repertum fuisse duas tabulas lapideas, antiquitus in arca foederis occlusas (I Reg. VIII, 9.), ob miseriam autem temporum subsequentium in alio templi loco tutiori absconditas. Non possumus, quin credamus, statuamus ac affirmemus, illum librum legis, quem *Hilkias* in templo repertum per *Saphanem* ad regem *Iosiam* misit, a libro foederis Ex. XXIV, 7. nominato prorsus diuersum fuisse. Nil refert, illum II Reg. XXIII, 2. similiter סֵפֶר הַבְּרִית adpellatum esse; nam omnis liber, qui leges ad sacra Israelitarum pertinentes atque rite sancitas continuit et auctoritate publica valuit, dici potuit סֵפֶר הַבְּרִית, idque ob eam causam, quia Israelitae, ratione foederis ad radicem montis Sinai cum Deo Iehoua pacti (Ex. XIX, 16 sqq. Deut. IX, 9 sqq.) habita, sacra inter ipsos constituta בְּרִית מֹשֶׁה, foedus nuncupare solebant (Ex. XIX, 15. Ierem. XXXIII, 20. Ps. XXV, 14. CXXXII, 12. coll. Ex. XXXIV, 28. Num. X, 33.). Vt autem luculentius fiat, librum illum a Mose populo israelitico in deserto propositum atque nunc Exodo inde ab cap. XX. vsque ad c. XXIII. insertum alienum fuisse a libro legis, regnante *Iosia*, in templo reperto, id moneamus: in libro ab *Hilkia* inuento scriptas fuisse *comminationes ac diras*, quibus rex *Iosias* tanto terrore percuteretur, vt, vestibis suis laceratis, iuberet, vt *Hilkias* pontifex maximus et *Saphan* scriba irent Iehouam consultum propter grauem illius iram ex argumento huius libri sibi ac vni-

uerso populo imminentem. Id quod res est maximi momenti ac ponderis ad omnem hanc controuersiam dirimendam. Nam neque in toto libro foederis a Mose promulgato, neque speciatim in decalogo, singulari ac praecipua illius parte, de comminationibus ac diris ne verbum quidem inuenitur. Porro ex II Reg. XXIII, 21 — 23. II Paral. XXXV, 1 — 19. patet, regem *Iosiam* pascha iisdem solemnibus ac ritibus celebrasse, prouti institutiones in libro foederis ab *Hilkia* reperto perscriptae fuissent. Sed in illo libro foederis antiquiori continetur (Ex. XXII, 15.) tantummodo vniuersalis de paschate per septem dies vescendo pane azymo celebrando lex, nulla addita rerum agendarum admonitione speciali. Huc accedit, quod secundum II Reg. XXIII, 24. in libro ab *Hilkia* reperto leges aduersus necromantas (אֲבֹת) et hariolos (יִדְעָנִים) scriptae exstiterint, quae in libro foederis a Mose palam acto non inueniuntur.

Progredimur nunc ad eam quaestionem, annon liber legis ab *Hilkia* in templo repertus *Deuteronomion* seu alius liber fuerit, nunc quidem deperditus, Pentateucho tamen vel in eo *Deuteronomio* inspersus? Prior sententia jam, vt supra diximus, a Chrysostomo prolata originem suam ex eo duxit, quod jam antiquioribus temporibus liber, quem *Hilkias* in templo reperit, a *Saphane* jam tum, cum ipsi ille ab *Hilkia* traderetur, et deinceps secunda vice coram rege *Iosia* totus ab initio usque ad finem lectus fuisse falso praesumebatur. Qui hac

praesumptione se teneri patiebantur, bene videntur, intra tam breue tempus vniuersum Pentateuchum haud potuisse expediri, ideoque tantum de Deuteronomio sermonem esse opinati sunt. At vero jam supra demonstrauius, fundamentum, quo haec opinio nititur, non esse stabile, vnde illa aliis rationibus destituta in nihilum cadit.

Posteriorem sententiam, quae ita fert, vt liber legis ab *Hilkia* inuentus habendus sit liber jam a longissimo tempore deperditus, S. V. Vaterus, quod etiam jam supra a nobis monitum est, suam fecit, eo tamen modo, vt huncce librum tractu temporis solummodo Deuteronomio diuersis locis insertum fuisse atque ex eo extricandum ac refingendum esse assereret. Difficile autem est, inquirere in librum, qui non amplius exstat et olim existisse quidem praesumitur, minime tamen vere conficitur. Nam, quae proferuntur, vix ac ne vix quidem nomen, multo minus vim argumentorum sibi vindicare possunt. Omnia scilicet redeunt ad id, vt Pentateuchum jam tempore regis *Iosiae* existisse negetur, quod, nisi animo prius concipiantur, quae demum demonstranda sunt, argumentis idoneis et satis certis non adstrui potest.

Adducimur igitur ad eam, quae vnice restat, sententiam eamque antiquissimam plurimisque probatam, vt librum legis ab *Hilkia* pontifice maximo in templo repertum et ea occasione, cum pecuniae ad fabricam templi a populo collectae ex arca eximerentur, *Saphani* scribae

regis traditum *Pentateuchum*, vti hodie circumfertur, habeamus et censeamus. Conuenit primum huic sententiae nomen סֵפֶר הַבְּרִית, quod isti libro II Reg. XXIII, 2. inditum est. Nam. *Pentateuchum* βιβλὸν τῆς διαθήκης adpellatum esse, ex I Macc. I, 57. et Sir XXIV, 22. intelligitur. Non est, quod hanc consuetudinem demum temporibus exilium babylonicum subsecutis exortam esse putemus; altius est repetenda, nam, cum Israelitae sacra inter ipsos per leges mosaicas constituta בְּרִית dicerent, *Pentateuchus* numquam non, inde a primis iam initiis suis, סֵפֶר הַבְּרִית *liber foederis* Israelitarum fuit, ideoque hoc nomine non solum insigniri potuit, sed, aliis tamen nominibus non exclusis, ita adpellari debuit. Secundo celebratio paschatis ab *Iosia* rege quam maxime solemniter, vti ex libro ab *Hilkia* reperto cognitum habuit, instituta ita suadet, vt hunc librum non Deuteronomion vel minorem librum postea in hoc conjectum, sed totum *Pentateuchum* fuisse credamus. Pauciora sunt, quae Deuteronomion de paschate c. XVI, 1 — 3. exhibet; neque illa omnem rem concernunt; lex principalis de festo azymorum celebrando scripta exstat Ex. XII, 1 — 20. et Num. XXVIII, 16 — 25., quam rex *Iosias* in ordinandis solemnibus ob oculos habuerit, necesse est. Tertio denique loco monendum est, diras ac execrationes (הַפְּלֹת II Paral. XXXIV, 24.) a *Saphane* e libro recitatas fusius quidem expositas exstare in Deuteronomio (c. XXVII, 14 — 26. XXVIII, 15 — 68.), attamen ab *Iosia* etiam breuiiores illas, quae Leuit. XXVI, 14 — 45. continentur, lectas

fuisse, certum sit ex versu 30. cum II Reg. XXIII, 14. 16. comparato. In illo loco Iehoua, interprete S. P. Schottio, Theologo Ienensium Celeberrimo, ita comminatur: „loca vestra excelsa destruam, statuas vestras solares exscindam, cadauera vestra ruderibus idolorum vestrorum injiciam.“ Hoc posterius, de quo, quod probe est notandum, in longioribus Deuteronomii comminationibus et exsecrationibus nullus est sermo, *Iosiam* regem, cum sacra regni sui purgaret, fecisse legimus II Reg. XXIII, 14. 16., vbi est ex interpretatione Castalionis: „statuas perfregit, lucos succidit, eorumque locum humanis compleuit ossibus. — Quumque respiciens animaduertisset sepulcra, quae illic erant in monte, curauit adferenda ossa ex illis sepulcris, eaque in ara combussit atque aram funestauit.“ Quoniam hic profanandi modus prorsus singularis est, et causa externa adfuisse videtur, cur *Iosias* rex illum animo arriperet et adhibendum curaret, dubium esse nequit, quin ille etiam diras et exsecrationes in *Leuitico* exhibitas cognitatas habuerit ideoque liber legis ab *Milkia* in templo repertus et per *Saphanem* ad ipsum delatus atque statim lectus noster Pentateuchus fuerit. *Milkias* videlicet, cum librum legis repertum *Saphani* traderet, hunc monuisse videtur, vt promissiones et exsecrationes (דְּבָרֵי הַבְּרָכָה וְהַקְלָלָה Ios. VIII, 54.), id est, sectiones Leuit. c. XXVI, 3. 45. et Deuter. c. XXVII, 11 — XXVIII, 68. statim legeret atque, delato libro ad regem *Iosiam*, coram illo easdem etiam recitaret illumque instigaret et impelleret, vt, conuocato populo, cas

publice praelegendas curaret, quod utrumque quoque, uti II Reg. XXII, 10. XXIII, 1. 2. II Paral. XXXIV, 18. 29. 30. refertur, factum est. Nam ita tulit vetus consuetudo ex mandato Mosis Deut. XXVII, 11 — 14. profecta, ut *promissiones et exsecrationes* vniuerso populo a Leuitis praelegerentur, cuius rei initium *Iosua* fecit (Ios. VIII, 30 — 35.) atque in posterum omnes reges pios, cultui Iehouae puro addictos, procul dubio imitatores habuit.

Hucusque demonstratum iuimus atque demonstrasse putamus, librum legis ab Hilкия in templo repertum fuisse Pentateuchum. Nunc exploranda est externa eius indoles ac ratio. In loco II Paral. XXXIV, 14. distinctius ille nominatur סֵפֶר תּוֹרַת יְהוָה בְּיַד מֹשֶׁה. Sunt, qui בְּיַד סֵפֶר referant ad סֵפֶר et suppleant כְּתוּב, ita ut Hilkyam *autographum* Mosis reperisse affirmant 27). Sed Mosen ipsum jam Pentateuchum in suam formam redegissee, vetus quidem fertur, inter Iudaeos et Christianos obuia, traditio, minime tamen vera et recentissima adhuc aetate magis argumentis a pietate suppeditatis, quam ex historia et critica petitis adstructa. Ultra initia dignitatis regiae inter Hebraeos, *Saul* rege creato, introductae regredi non oportet, si explorandae aetati ac origini Pentateuchi, qui hodie exstat, opera nauatur. Quam ob rem vel ma-

27) Ita post innumeros alios statuerunt I. D. Michaelis, Schulzius (in *Scholiis* ad h. l.), Dathius, Eichhornius, Auctor *Enchiridii exegetici in V. Test.*

xime concedendum erit, librum ab *Hilkia* in templo repertum fuisse Pentateuchi exemplar linteo Aegyptio lacuigato inscriptum a *Samuele* propheta, cuius studio ac cura Pentateuchum in suam formam redactum et in lucem editum esse vero haud absimile est 28), ad arcam foederis repositum. Atque etiam סֵפֶר בְּיָד מֹשֶׁה melius ad תּוֹרַת מֹשֶׁה refertur, quo facto, Moses tantummodo auctor legis, non scriptor libri, qui illam continet, declaratur 29).

Exploratum nunc nobis ab omnibus partibus est, librum in templo ab *Hilkia* repertum fuisse *Pentateuchum*; sed in hoc vnico adhuc offendimur scrupulo, argumentum huius libri regi *Iosiae* tam ignotum fuisse, vt liber prorsus nouus et antea omnino non cognitus fuisse videri possit. Fuerunt omnino, qui *Hilkiam* pontificem maximum hunc librum a se ex aliis libris nullius auctoritatis antiquioribus conflatum fraudulenter tamquam jam olim a Mose exaratum et a se in templo repertum regi *Iosiae* tradidisse et vniuerso populo obtrusisse suspicarentur 30),

28) cf. librum meum: *Historisch-kritische Einleitung in das A. und N. Testament*, T. 3. pag. 821 sqq.

29) Itaque non opus est conjectura, quam G. L. Vogel, Professor quondam Hallensis, in epistola editioni *Re-landi Antiquitatum Hebr. nouae* (Halae 1769. 8.) praemissa proposuit. Is nimirum verba סֵפֶר בְּיָד מֹשֶׁה tanquam e nota marginali textui illata spuria esse duxit.

30) Contra hos imprimis disputauit I. D. Michaelis in *Einleitung in die göttl. Schriften des alten Bundes*, P. I.

vel certe omnem rem eo modo considerari posse profite-
entur, vt fraudis speciem prae se ferre videatur 31).

p. 201 sqq. Eandem opinionem etiam Ant. van Dale
(*Dissertatio de origine et progressu idololatriae et supersti-
tionum. Amstel. 1696. 4.*) fouisse, auctor articuli: *Penta-
teuch*, in *Encyclopaedia bibl. Gothana*, T. 3. p. 518. perhibuit,
atque huic auctoritati confisus ego ipse (*Einleitung etc.*
T. 3. p. 811.) hoc retuli. Est vero falsum, vt nunc, co-
pia huius libri legendi mihi data, video. Dale ad
illos pertinet, qui Pentateuchum volunt esse ab Esra
sacerdote concinnatum. Loquitur p. 71. de hac re ita:
interim tamen ab Esra caeterisque Prophetis simul cum po-
pulo ex captiuitate redeuntibus (ita certe fert mea opinio,
quae tamen aliorum sententiis vt sit praejudicio minime in-
tendo) *Pentateuchus* tum ex ipsa *Lege Mosis*, tum ex reli-
quis libris propheticiis in ista memoratis (forsan et ex aliis
tunc adhuc exstantibus) *Diuino instinctu adornatus fuit.*
cf. etiam p. 686. et 737 sqq.

31) „Wenn man denn nun alles auf das Finden des Gesetzbu-
ches legt, so antworten wir dagegen, dass wir nicht wissen
können, wann und wie dieses Buch in den Tempel gekom-
men, so dass es möglich ist, dass es der Priester Hilkia
vntergeschoben hat. — Diese Meinung hat nun unstreitig
vieles für sich: die ganze Art, wie das Buch eingeführt
wird, sieht einem angelegten Handel nicht vnähnlich, woran,
ausser Hilkia, besonders Saphan und die Prophetin Hulda
Theil gehabt haben könnten. Doch bin ich weit entfernt,
diese Vermuthung zur Gewissheit erheben zu wollen, da ich
dadurch die Gesetze der Geschichte übertreten würde“, S. V.
de Wette in *Beiträge zur Einleitung in das alte Testa-
ment*, P. I. p. 179.

Nuperrime hanc sententiam recoxit Celeberrimus Galliae scriptor Volney 32), illam vero ita immutavit, ut *Hilkiam*, conscio rege *Iosia*, ad animos Iudaeorum inflammandos et nouo robore implendos hocque modo rem publicam ab imminente interitu seruandam, hanc fraudem, quam dicant, piam commisisse putaret. Sed hoc ingenii protuberantis, quo natus est doctissimus Volney, merum est commentum; teneamus igitur solum id, quod alii modestius de *Hilkia* vnico impostore et libri supposititii fabricatore dixere. Ex eo, quod rex *Iosias*, auditis comminationibus, quae in hoc libro scriptae erant, vsque adeo perterritus est, ut lacrymabundus vestes suas scinderet, colligi quidem potest, illum ante hoc tempus nunquam Pentateuchum legisse aut legi sibi curasse, cum, quod bene Clericus monuit, omnia, quae jam dudum ad restaurandum cultum Iehouae purum ille fecerat, ea facere potuerit sine librorum vllorum auxilio, monitibus eorum, qui Legem a parentibus acceperant. Multum autem abest, ut inde concludi possit, *Iosiae* atque amicis suis de hoc libro antea prorsus nihil constitisse. Ista aetate hunc librum, quamuis vulgo multo minus tritus fuerit, quam aevo exilium babylonicum insecuto, certe nonnullis hominibus, praesertim prophetis et sacerdoti-

52) *Recherches nouvelles sur l'histoire ancienne. Premiere Partie. Examen de l'histoire des Juifs jusqu'a la captiuité de Babylone. Paris. 1814. 8.*

bus cognitum et conspectum fuisse illumque etiam jam
 n temporibus anterioribus innotuisse, haec ipsa, quae
 de libri inuentione et lectione narrantur, satis clare osten-
 dunt. Quî fit, vt *Iosias* calamitatem maximam populo
 ac omni Iudaeae imminere ob eam causam pertimescat,
 quia *maiores* non obtemperassent verbis huius libri (II Reg.
 XXII, 13.), nisi certo, minime solum ab *Hilkia* id ipsi
 persuadente, compertum habuerit, hunc librum jam olim
 adfuisse? Quî fit, vt prophetissa *Hulda*, quam *Hilkias*
 et *Saphan*, jubente rege, adierunt ad explorandum tem-
 pus, quo Iehoua calamitatem illam adducturus sit, omnes
 minas et exsecrationes in libro scriptas extemplo norit et
 de illis accurate exponat (II Reg. XXII, 14 sqq. II Paral.
 XXXIV, 22 sqq.), nisi jam e longiori tempore argumen-
 tum huius libri animo probe informatum habuisset? Quî
 fit, vt *Iosias* laudetur (II Reg. XXII, 19. II Paral. XXXIV,
 27.) siuissse animo lubenti sibi praelegi comminationes et
 exsecrationes, nisi ante illum reges impii id renuerint
 ideoque liber, ex quo recitandae erant, jam exstiterit?

Quod aetate regis *Iosiae* haud sine Numine factum
 est, vt liber legis reperiretur et iterum apud Iudaeos ad
 vsus publicos conuerteretur. post multorum saeculorum
 decursum alio modo euenit, atque ita euenit, vt exem-
 plo curae Dei O. M. rebus humanis optime prospicientis

longe maiori, grauiori et excellentiori admoniti sincerissimam et gratissimam, quae animum nostrum occupat et ad summum rerum finem cognoscendum et perspicendum euehit, admirationem laudemque non possumus, quin expromamus et palam profiteamur. Nimirum b. D. Martinus Lutherus quasi reperit *vniuersa Biblia*, illorumque vsum non vni tantum populo reddidit ac restituit, sed publici juris illa fecit, vt toti generi humano lucem accendere et fontem salutis aeternae aperire possint. Minime quidem ante Lutherum in ecclesia christiana eo vsque deuentum erat, vt Scriptura Sacra e medio hominum laicorum prorsus sublata atque lectio illius lege ecclesiastica vniuersali hunc in finem lata interdicta fuerit. Fuerunt etiam quouis aeuo viri probi ac pii, qui literarum diuinarum vsum ad quemlibet hominem christianum pertinere ingenue profiterentur illarumque lectionem in vulgus commendarent 33). Licet hoc lubenter

33) Chr. W. Fr. Walchii *kritische Vntersuchung vom Gebrauch der heiligen Schrift vnter den alten Christen in den ersten 4 Jahrhunderten*, Ienae 1779. 8. G. Ephr. Lessingii *theologischer Nachlass*, Berol. 1784. 8, p. 113—154. *Beiträge zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion*, fasc. 1. p. 160 sqq. *Das Bibellesen in den ältesten Zeiten. Ein Fragment von Fr. Thadd. Surer*, Augustiner, Salzburg 1784. 8. *Entwurf zu einer Geschichte des Bibellesens von A. I. Onymus*, Wirzburg 1786. 8. *Lasen die ersten Christen die heilige Schrift vnd wie lasen*

concedatur, tamen verum est, lectionem Scripturae Sacrae fuisse multis modis coercitam et impeditam, ita vt pedetentim in desuetudinem abiret et fere aboleretur 34). Ipse b. Lutherus annum jam decimum nonum vel vigesimum agens *Erfordiae* in Bibliotheca academica primum conspexit Biblia Sacra e versione vulgata, et dum illa perlegeret, admirabundus incidit in multas egregias historias ac res ipsi antea ignotas 35). Itaque non enarrari possunt, quae hic Vir aeter-

sie dieselbe? von Al. Sandbüchler, Salzburg 1787. 8.
Was war die Bibel den ersten Christen? Herausgegeben von
 Leander van Ess. Sulzb. 1816. 8. *Gedanken über
 Bibel und Bibellesen vnd die laute Stimme der Kirche in
 ihren heiligen vnd ehrwürdigen Lehrern über die Pflicht vnd
 den Nutzen des allgemeinen Bibellesens.* Herausgegeben von
 Leander van Ess. Sulzb. 1816. 8. *Auszüge über das
 nothwendige vnd nützliche Bibellesen aus den heiligen Kir-
 chenvätern vnd andern katholischen Schriftstellern, herausge-
 geben von Leander van Ess. Zweite durch Zusätze
 vermehrte Ausgabe.* Sulzbach 1816. 8.

54) T. G. Hegelmaieri *Geschichte des Bibelverbots.* Vlm;
 1783. 8.

55) v. Mathesii *erste Predigt von der Historie Luthers*, p. 3.
 Iust. Christoph. Motschmanni *Erfordia Litera-
 ta*, pag. 697. *Vulgaris est sententia, Lutherum demum
 aliquot post annis in Bibliotheca coenobii Augustinia-
 norum Eremitarum, in quod A. 1505. se contulit, pri-
 mum Biblia Latina conspexisse; quae tamen sententia
 falsa est.*

ni nominis de re christiana eo promeritus est, vt Biblia Sacra ad vsus publicos reuocaret, vnicum doctrinae vere euangelicae fundamentum ea libere proclamaret et intimaret, illaque *e textu originali* theodisce faceret et cuilibet, qui linguam theodiscam habet vernaculam, hunc fontem salutis aeternae adeundi copiam daret. Adhuc multa alia sunt, quae nomen huius Viri longe Praestantissimi sacrum nobis esse jubeant. Omne opus, quod adgressus est, audacius fuit, quam vt ei perficiendo par esse videretur; illud tamen, adjuuante Deo, ad finem perduxit adeo felicem, vt inde ab illo die, quo Sacra publica repurganda primo gradu molitus est, rerum fere omnium tum politicarum tum ecclesiasticarum illarumque, quae ad literas et disciplinas spectant, noua epocha e tabulis historicis nullo tempore eliminanda exorsa sit. *Cras* illucescet hic dies faustissimus, quo tribus abhinc saeculis populis in tenebris humanarum superstitionum versantibus magna lux adfulgere coepit. Memoria huius diei atque totius operis a *Luthero* ad reformanda Sacra suscepti saecularis vt pio animo recolatur, omnibus fere terris, in quas doctrina euangelica deriuata est, publica edicta emanarunt. Rex quoque noster, *Augustissimus et Potentissimus MAXIMILIANVS IOSEPHVS*, quem dulce est summo amore amplecti et *Patrem Patriae longe Clementissimum et Indulgentissimum* sincero animo venerari, per literas a *Consistorio Generali* d. 30. Iul. h. a. datas haec Sacra Saecularia in omnibus per *Regnum Bauaricum* ecclesiis euangelicis rite celebrari minime tantummodo in-

dultu suo concessit, sed, quod magni ac generosi justique tenacissimi animi maximum est documentum, celebrari jussit et mandavit. *Solemmitates ecclesiasticas* excipient in nostra vrbe *academicae* die III. Nouemb. Auspiciis Dei O. M. instituendae. Vt vero huic Actui ab *Ordine Theologorum* pro sua parte maior adferatur splendor, ex more vbiuis trito in nonnullos *Viros ingenii, doctrinae et pietatis laude florentissimos*, qui ecclesiae euangelicae *Bauaricae* decus sunt haud exiguum, *Honores in Theologia Summi* rite conferentur.

Sunt vero hi Viri:

CHRISTIANVS ERNESTVS NICOLAUS KAISER,

Philosophiae Doctor et LL. Artium Magister, Augustissimo et Potentissimo Bauariae Regi a consiliis ecclesiasticis in Sacris Decanatus Generalis Baruthini regendis,
Concionator ad aedem cathedralem Baruthinam
primarius designatus:

IOHANNES GEORGIUS FRIEDERICVS PABST,

Philosophiae Doctor et LL. Artium Magister, Dioeceseos Kadolzburgensis Decanus scholarumque dioeceseos Inspector Summus et Pastor Zirndorfensis, olim Academiae Erlangensis Professor Philosophiae publicus ordinarius
Celeberrimus atque de ea Meritissimus:

VALENTINVS CAROLVS VEILLODTER,

Dioeceseos Norinbergensis Decanus et Concionator ad
aedem S. Sebaldi primarius:

IOHANNES BERNHARDVS LIPPERT,

Philosophiae Doctor et LL. Artium Magister, Theologiae
in literarum Vniuersitate Erlangensi Professor Publicus
Extraordinarius, Archidiaconus ad aedem cathedralem et
Venerandi Capituli Erlangensis Senior.

*Quos Viros Praestantissimos aestimatione publica
meritorumque copia Clarissimos, ex Decreto Ordinis
Theologorum Collega mihi Conjunctissimus et Amicissi-
mus, Vir Summum Venerandus,*

D. THEOPHIL. PHILIPP. CHRISTIANVS KAISER,

Theologiae Professor Publicus Ordinarius et Pastor aedis
Erlangensis cathedralis,

Brabeuta ad hunc actum legitime constitutus,

*praeuia oratione de Doctoratus Theologorum academici
dignitate, hoc maxime aevo apud Protestantes rite su-
stinenda, publice Doctores Theologiae creabit et crea-*

tos renuntiabit atque juribus et priuilegiis Doctoratus Theologici inaugurabit.

Faxit *Deus T. O. M.*, vt et haec in maiorem nominis sui sacrosancti gloriam cedant, vt omnia, quae hisce diebus festis saecularibus vbicumque terrarum fiunt, animo pio et vera ac sincera, non fucata atque a nebulis nostri temporis theologicis et philosophicis obumbrata, Euangelii luce collustrato fiant, vt vinculo fraterni amoris homines qualescumque, qui Iesu Christo totius mundi redemptori nomen dederunt, firmiori inuicem jungantur, vt nomen christianum non solum honorificetur professionibus ecclesiasticis, sed multo magis operibus christianis in quolibet conspicuis, vt procul non amplius absit, quod, praeunte *Domino*, quouis die oramus: ἁγιάσθητω το ὄνομα σου. ἐλθετω ἡ βασιλεία σου. γεννηθῇτω τὸ θελημα σου, ὡς ἐν ὕδατι καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

Dabamus, *Erlangae in literarum Vniuersitate Regia Bauarica Friderico - Alexandrina*, die 30. Octob. MDCCCXVII.

(L. S.)

ORATIO PANEGYRICA
IN MEMORIAM MAGNI NOSTRI
LUTHERI
ET IN LAUDEM BONORUM

QUAE EX REFORMATIONE SACRORUM
IN LITTERARUM CAMPUM IN UNIVERSUM
ET SPECIATIM IN PHILOSOPHIAM ATQUE
PHYSICEN

REDUNDAVERINT.

QUAM HABUIT
IN FESTA CONCIONE
A REGIA LITTERAR. UNIVERSITATE ERLANGENSI
AD CELEBRANDA SAECULARIA TERTIA
REFORMATIONIS EVANGELICAE

SOLEMNITER INSTITUTA

DIE III. NOVEMBR. MDCCCXVII

CHR. FRIED. HARLESS

PHILOSOPH. ET MED. DOCTOR, CONSILIARIUS INTIMUS AUL.
ET MEDICINAE CLIN. PROFESSOR P. P. O. ETC.

ERLANGAE

TYPIS KUNSTMANNIANIS.

MAGNIFICE ACADEMIAE PRORECTOR,
PERILLUSTRIS PROCANCELLARIE,
PATRES CONSCRIPTI, SUMME VENERANDI, JURIS CON-
SULTISSIMI, EXPERIENTISSIMI, AMPLISSIMI,
MAGISTRATUUM HUIUS URBIS PRAESIDES GRAVISSIMI,
ASSESSORES DIGNISSIMI,
MILITIAE CIVICAE NOSTRATIS PRAEFECTI ET CENTU-
RIONES STRENUISSIMI,
PROCERES, OPTIMATES, CIVESQUE OMNIS ORDINIS
SPECTATISSIMI,
ET TU, STUDIOSORUM CORONA LECTISSIMA, SPES PATRIAE
FLORENTISSIMA!

Adfulsere tandem fausto sidere dies illi fortunati omnium-
que festissimi, diu et ardenter a nescio quot millies mil-
lenis hominibus, quotquot evangelicam fidem profitentur,
exspectati. Adfulsere omnibus patriae regionibus, quorum
incolae luce purioris Evangelii pascuntur; adfulsere urbis
nostrae civibus, atque inter eos nobis quoque laetabundis,
et grato animo hoc exoptatissimum celebrantibus Dei be-
neficium, quo is nos esse testes sivit participesque jubi-
lorum, quibus nulla maiora, nulla laetiora, nulla justio-
ra. O felix sors nostra, quae talem voluptatem nobis
concessit, qua carere jusserat per lapsi saeculi longum

tempus tot innumera alia millena millia evangelicae ecclesiae civium ipsa haec vitae humanae sors fugax atque caduca brevitās! Vidimus civium multitudinem per triduum in publicae et universae saecularium civitatis evangelicae restitutae celebrationem vota pia in templis fundentem, precibusque grato pectore conceptis Summum Numen et vim ac majestatem evangelii sui adorantem. Audivimus jubila hominum omnis ordinis omnisque aetatis, virorum senumque, sicut adolescentium tenerorumque, uno quasi ore ovantium, sibi invicem fortunatissimum hoc vitae tempus congratulantium. Audivimus grataque mente servavimus orationes illas precesque sacras, pias, ardentes, quibus viri tam muneris quam vitae ratione venerabiles, Evangelii in urbe nostra praecones dignissimi, pectore candido oreque facundo et suaviloquente e suggestibus sacris memoriam celebraverunt triumphī, quem victrix causa, qua nulla melior, nulla sanctior, tribus seculis retro ex immortalis ducis actorisque virtute reportaverat, tertium renovatam. Miscet iam civium iubilis sua quoque litterarum Regia nostra Universitas. Festissimum esse vult alma nostra Friederico-Alexandrina dulcissimisque nominibus salutatum diem, quo ea ex *Regis* Ipsius iustissimi, et pari amore cunctos imperii Sui cives amplectentis, parique religione et magnanimitate singularum ecclesiarum et iura et sacra observantis, nutu non tantum, sed vero ex Eius auctoritate suprema ad saecularia haec digno solemniisque ritu concelebranda congregitur, in splendida hac civium hospitemque concione et inter cithararum tuba-

rumque concentus Deo gratiam immortalique merito lauream libatura.

Et quidni jubilet Academia nostra? Annon habet, de quo gloriatur, et in cuius honorem dignos paeanes canat? Annon *Lutherus* ille est, cuius memoriam hodie recolimus, cuiusque imago sculpta ex ara hac nos alloquitur, vir ille magnus, fortisque, heroes graecos romanosve omnes longe superans, quem non in Germania solum, quem in omni fere terrarum orbe infinita populorum copia suum vindicat, et qui animo virtuteque prae aevi sui posterique ingenio eminens, ante tria saecula novus ingenuusque veritatis et animi fideique libertatis vindex statorque exstans, bellum barbariei, superstitioni, animorumque servituti intulit? Annon actor ille est sanctissimae causae, ex eaque victor triumphans, cuius nomen cithararum et tiliarum concentus campanarumque soni per auras diffundunt? An sileat Academia nostra, otiosaque se deat, quum per totam, qua patet, Germaniam et longe ultra ad remotissimas terras trans pontum usque non solum omnia Evangelicorum templa et publica loca, sed etiam omnes eruditionis tam altioris quam rudioris scholae et vel infimae ludorum camerae laudibus intrepidi, propositi tenacis, et cedere nescii *Lutheri* nostri resonent?

Verum enim vero, quum respiciamus, quod omnium primum grata mente laudandum nobis veniat, obsecro Vos, *Auditores*, videatis ipsi, qui prior quive optatior laudis et gratiarum fons nobis pateat, et quid dignius quidve laetius nobis sit, quo sacra huius diei colenda auspi-

cemur, quam temporum proxime praeteritorum cum eo, quo nunc vivimus, comparatio, conditionisque nostrae, qualis ante paucos abhinc annos fuerat, et qualis hodie est, pia consideratio. Ita enim egregie et citra omnem fere spem cito ac gloriose Deus O. M. res nostras patriaeque satis diu depressae statum vertit, eamque consilii sapientiam, virtutem, atque concordiam in animis principum heroumque, qui Germaniae populos hodie regunt ducuntque, concitavit, tantaque fortitudine, constantia, impavidaque fiducia duces militesque omni laude superiores, omnesque adeo Germaniae nostrae cives, inspiravit, inflammavit, ut iustissimi belli, pro restituenda non solum patriae nostrae salute, sed pro recuperando ipsius honore gesti, successus atque exitus nobis pararetur, quo nullus in patriae nostrae historia felicior, nullus honorificentior atque gloriosior. Effecerunt enim principum ducumque nostrorum magnanimitas, civiumque virtus, armorumque germanicorum triumphus, ut dies hi festi, quibus recuperatae in rebus divinis et in re litteraria libertatis memoria apud nos repetitur, iam feliciorem quatuor annorum spatio a tristi illo et funesto distent tempore, quo servitutis iugum ingenia animosque depressos tenuit, idque profecto non minus durum et indignum, quam illud, quo heros ille Islebiensis majores nostros liberaverat. Fingatis, *Auditores*, eidem iugo, quod usurpata potestas alieni Dictatoris nobis imposuerat, nos vel hodie esse subiectos, quid, quaeso, tum iuvisset servos, revocari ipsis in mentem libertatem, olim a *Luthero* nostro maioribus nostris

restitutam, posteris vero ereptam? Quomodo tales nos, quales paucis abhinc annis fueramus, animis profanarum rerum turba obrutis, bellicae strepitu et vitae victusque curis miseriaque cruciatis atque distractis, apti fuissimus beneque dispositi ad recte perpendenda justaeque aestimanda beneficia, quibus magnus vir et suo tempori adco bene consuluit, et de omni sequenti aevo eiusque prosperitate egregie est meritus?

Sed ponamus adhuc pro temporis momento, nosmet ad diem hodiernum usque alienum imperium servitutisque vincula nondum abiicere potuisse, an, quaeso, talis calamitas talisque ignominia unica fuisset nubes, quae festi hujus diei solem nobis obfuscasset? Annon tum etiam alia quaedam mala, quae nunc longius a nobis discessere, et quae in sempiternum procul a nobis abesse jubemus, impedimento nobis fuissent, quominus eo, quo par est, animo sereno gratoque sacrorum reformatorum et regni litterarum reconditi piam memoriam celebrare licuisset? Impietatem dico, et frivolam illam temeritatem ac protervitatem, qualis comes fructusque bellorum et hostilis invasionis ac arrogantiae esse solet, qualisque non solum nuperiore potissimum tempore tam late per patrias terras cives nostros misere vexavit, sed multorum quoque animos nimis diu errorum et multimodae morum labis contagioso infecit veneno. Quemadmodum enim nihil magis nihilque periculosius facere potest ad populi mores corrumpendos, ad felicitatem eius evertendam, et ad discordiae in ipsius sinu semina alenda, quam malorum exem-

plorum quotidianus adspectus, et frequentior faciliore
 usus scriptorum frivolorum maleque consulentium, qui-
 bus sanctissima quaevis et ad vere beatam vitam facientia
 in ridiculum verti, contemni, et proculcari videmus, ita
 etiam durante potissimum infelici illo tyrannidis tempore
 factum esse, nulli ignoramus. At, Deo et nationi no-
 strae Germanicae, eiusque amicis strenuisque adiutoribus,
 sit gratia honorque perennis! Aliter multo longeque mie-
 lius res evenerunt nostrae! Haud amplius in eo sumus,
 ut demisso animo fronteque contracta ad solennia haec
 celebranda accedamus. Toto iam coelo discrepat aedepol
 hodierni diei festi facies et splendor ab istis diebus, in
 quibus hostes victoresque in mediis nostris coetibus festis-
 que praesentes ipsisque quasi praesidentes et imperantes
 observare et honorare nos oportebat. Impense differunt,
 quibus hodie agitamur, sensus et gaudia ab iis, ad quae
 in laudem hostilis victoriae et tyrannidis, et in servitii
 nostri testimonium simulanda illo tempore summe inviti
 necessitatis lege et prodicionis metu coacti eramus. De-
 fuit tum spontanea laetitiae jubilique candidi acclamatio,
 qua hos dies a quocunque civium, cui patriae libertas
 honorque, *augustique Principis* autocratia gloriose recu-
 perata, haud vana sunt nomina, salutari videmus.

Quid vero est, *Auditores!* quod feriis hisce saecula-
 ribus, quales nunc in liberatae patriae sinu agere gestimus,
 una cum communis laetitiae ornatu hoc quoque gravitatis
 et dignitatis momentum impertitur? Quid est, quod quem-
 que nostrorum commonet, non agi hic de ludorum sce-

nicorum vel aliorum iocorum vanitatibus repetendis, sed de longe sublimiore animi delectatione haurienda? Haud nomen solum est, etsi fulgentissimum, cuius laudibus pascimur, sed *res* est magna, gravissima, immensi momenti, cuius vis et dignitas animos nunc implet, extollit. Memoriam enim immortalis evangelicae Ecclesiae restauratoris non solum, sed una ingentis quoque et in sempiternum salutiferi *operis*, quod is coepit et perduxit, publica hac et festa concione, quam optimi *Regis* voluntas sancivit, celebraturis nobis, et beneficii, quod ex viri intrepidissimi virtute et constantia ad nos transiit, immensitatem reputantibus, nihil profecto gravius, nihil verius, nihil dignius cogitatu miratuque obvenire potest, quam ipsius operis divinitus coepti successus, quo nullus major, nullus gloriosior, nullus constantior. Nihil, inquam, nobis, vastum operis ambitum circumspicientibus, visu amoenius, quam fructuum, quos humanitas ex cultus divini sacrorumque repurgatione deinceps cepit, adeo late diffusae messes segetesque, et inter medias ipsas adeo multiplicata et per omnem fere doctrinarum humanarum campum disseminata novorum fructuum germina. Quid dicam germina, quum divinum illud reformatae ecclesiae opus ut excelsa ante oculos stet vigeatque arbor, cui robore, ambitu et maiestate nulla alia par est, apice caelum tendens, astraque tangens, radicibus firmissimis patrio non tantum solo, sed reliquo etiam orbi ad eius polos usque infixae, foliorumque sempervirentium mirifica luce aequae nitens, ac ramorum ampla, et in dies crescente

corona tutissimum contra procellas refugium pandens. Talis arbor enata est ex teneri surculo, quam audaci quidem validaque manu, at medias inter tempestates turbinesque, in solo arefacto spinisque et urticis obsito, plantaverat ille verbi vere divini impavidus praeco, dolique et sceleris cuiusque, quo hierarchiae effrenatae olim astutia atque dominandi libido, qualis tum erat, simulata blanditiae illecebrisque perniciosus animos captaverat perdiditque, acerrimus osor et debellator; vir ille, quem nec quassavit mente solida hostium ardor prava iubentium, nec fulminantis dira manus Papae. Vix tamen ac ne vix quidem laeta incrementa capere, nedum ad excelsam adeo roboris majestatem efferri potuisset plantula, etsi ab immortali satore diligentissime culta, et contra austrorum saevitiem fulminumque ictus defensa, nisi aliquomodo iam praeparatum fuisset solum, id est, ut metaphoram relinquam, hominum animus, antecedentium clarioris luminis vindicum, et martyrio suo mediisque in flammis evangelii veritatem obtestantium, heroica virtute et opera, et nisi, quod magis adhuc fecit ad successum parandum, *Lutheri* conatus et labores, utut strenuissimi verique infatigabiles, mox adiutores nacti fuissent atque collaboratores fortissimos, dexterrimos, ac perseverantissimos.

Sed quid *Vobis* dicam, *Auditores*, de magnorum principum illorum *Brandenburgii*, *Saxoniae*, *Daniae*, *Ilas-siae*, *Brunsvigae*, *Anhalti*, Comitum *Mansfeldii*, quorum nomina meritaque immortalitatis gloria fulgent, magnanimitate et virtutis firmitate, qua *Lutheri* opus arduum et

a longe maiori principum optimatumque copia aversatione abjectum damnatumque, a pontifice romano eiusque ecclesia tamquam scelestum orci foetum una cum auctore atris nominibus exsecratum proscriptumque, tuiti sunt atque egregie adjuvarunt? Quid de iudicii aequitate, qua magnus tum Caesar, *Carolus V.*, vim ingenii fideique in *Luthero* admirans, hostium tela ab ipso avertere, quam acuerre maluit, et qua, quantummodo fieri potuerat, tutor potius quam adversarius eius exstitit? Quid dicam *Vobis* de magnorum illorum novi luminis restaurataeque ecclesiae fideique fulcrorum et *Lutheri* in hoc opere sociorum fidelium laboribus meritisque? Actum agerem, temerarioque nisu et temporis angustia et patientia Vestra, *Auditores*, abuterer, quum ego, etsi in ecclesiae nostrae eiusque reformationes historia non prorsus hospes, tamen haud ita, ac maxima pars *Vestrum*, in ipsa versatus, *Vobis* pluribus repetere conarer, quae quantaque Viri eximii, *Lutheri* nostri coevi, collegae, et ex parte familiares, interque eos maxime *Philippus Melanchthon*, pius ille, pacatus, amabilisque, at prudens aequae ac constans novi operis confirmator, doctrina aequae ac consilio et temperantia Lutherum suum omnium maxime adjuvans, tum nimis quidem alacer et intemperans *Carlstadt*, et placidius agentes *Büghen*, *I. Ionas*, *M. Amsdorff*, *Mart. Bucer*, aliique plures ad firmandum augendumque reformationis successum contulerint; porro quae juxta *Lutherum*, et licet proprio ingenio animoque excitatus, magna tamen ex parte *Lutheri* auctoritate et progressibus inni-

sus, praestantissimus ille *Ulricus Zwingli*, altera novae Ecclesiae lampas, tum *Oecolampadius*, candore et comitate excellens, aliique, *Zwinglio* nomen dantes, tum *Ioann. Calvinus*, vir ille doctus, ingeniique vi animique fortitudine excellens, at nimis severus, et intolerans *), *Beza*, aliique ad magnum opus perficiendum allaboraverint. An dicam *Vobis*, quae denique alii nobiles clarique viri et optimates, etsi non ex professo theologiae reformandae studiosi, egregius et ingenuus ille *Ulricus de Hutten*, *Luthero* deditissimus, fortissimus *Franciscus de Sickingen*, cum digno socio *Sylv. de Schaumburg*, doctissimi *Ioach. Camerarius*, *Wilib. Pirkheimer*, aliique multi ad sustentandam protestantis ecclesiae doctrinam fructuose praestiterint? Vix erunt inter *Vos, Auditores*, quibus haud satis nota haec sint, nuperrimisque demum diebus sedulo memoria recollecta; at multos esse scio in splendido hoc Virorum doctrinae et ingenii praestantia ornatis-
simorum coctu, quos in *Lutheri* ejusque adjutorum rebus gestis meritisque cognoscendis iudicandisque aequae habeo superiores, ac in laudationis argumento arteque versatio-
res, et orationis decore ornatiores.

Quare missum nunc faciam recensum frugum infan-
darum et ultra aëones perdurantium, quas *Vatis Islebien-*

*) cfr. tamen apologeticam *Mourieri* commentat. "*Jean Calvin ne merite pas moins un monument*", in *Car. Vilers* libro egregio: *Versuch üb. den Geist und Einfluss der Reformat. Luthers*. 1805. et *H. Ph. C. Henke's* additament. ad hunc libr. p. 349. sq.

sis divum opus tulit et indies foecundius amoeniusque feret in ipso Theologiae et sacrorum revelatorum ecclesiaeque dogmatum vastissimo campo, relinquens haec ingeniis peritioribus, oribusque facundioribus. Nihil addam ad efferendas laudes, quas omnium maxime promeruit *Lutherus*, a *Melanchthonis* sui doctrina et ingenio maxime adjunctus, et iuxta eos dignissimus in revelandis refutandisque papalis ecclesiae erroribus et in Evangelii luce puriore et clariore restituenda illius commilito, *Ulricus Zwingli*; etsi proh dolor in rebus per se levioribus nec tantum ad doctrinae praestantiam facientibus *Lutherus* noster a socio hoc reformatore discesserit, neque cum eo, ad haec facili paratoque, conciliari passus sit. Nihil morabor in repetendis memoria virium contentionibus, foederibus, sacrificiis, votisque, tum temporis a corpore evangelicorum et a singulis sacrae rei litantibus pro fausto prosperoque magnae causae successu, latiusque expandenda novi luminis vi gloriaque factis. Id certe meminisse juvat, votorum preciumque, quae tum pro ecclesiae novae salute florequae fundebantur, ardorem haud minorem fuisse eo, quo hisce maxime diebus vivide mota flagrant pectora millium millenorum hominum evangelicam fidem sincere profitentium, vota non solum, sed spem alentia dulcem, fore, ut mox ubique locorum fidei et evangelii unitas intime et in unum corpus unamque sacrorum administrandorum legem et communionem uniet ecclesiae evangelicae antistites, ministros, et membra, sive ea hucusque *Lutheri* sive *Zwinglii* vel *Calvini* doctrinae nomen dederint.

Spem, dico, fore hinc, — atque, velim, dextris auguriis haec vaticiner! — ut proxime sequentibus annis reliqui omnes Europae Americaeque reformatae populi, principibus praecuntibus, exemplum sequantur gloriosissimum, laudeque omni superius, quo nuperrimis diebus egregie antegressi sunt *Rex Borussiae, Dux Nassoviae, Elector Hassiae, Magnus Dux Hassiae*, et in quo imitando veramque sic ecclesiae eiusque restauratorum gloriam augendo iamiam aemulatores nacti sunt et sectatores plures alios principes liberasque Germaniae civitates.

Alia potius iamiam mentem mirabundam ultro subit contemplatio, aliusque laudationis et vero admirationis nobis patescit campus, isque profecto aeque dignissimus consideratu, ac fructuum, quibus fulget, ubertate atque nobilitate insignis. Ingentem dico luminis, culturae, incrementorum et auxiliorum quaestum, quem ipsius sacrorum reformationis vi et beneficio subinde fecit non solum philosophiae ratio et scientia unaque litterarum humaniorum et elegantiorum doctrina, sed ex resuscitato inprimis profundioris et liberalioris philosophiae studio, simul rerum naturalium penitior multipliciorque indagatio, ideoque tam physices universae, quam partis eius, quae hominis animantiumve reliquorum naturam viresque specialius cognoscendas amplectitur, acutior, perspicacior, multoque fructuosior pertractatio. In hoc quidem fructuum ex divo Lutheri eiusque adiutorum opere redundantium genere dispiciendo adhuc per momentum temporis commoraturus, et bona venia *Vestra, Auditores*, fru-

ges et emolumenta, quae *philosophiae* non tantum, sed *physices* praesertim atque *physiologiae* studium ex sacrarum doctrinarum emendatione deinceps capessiverint, brevissimis recollecturus, eo majore ad argumentum hoc minus tritum revisendum equidem adducor voluptate, quo interiore nexu doctrinae illae physicae ac anthropologicae cum medicinae scientia art que, quam equidem profiteor, conspirant, et quo majora certioraque proinde sponte elucebunt commoda ac incrementa, quorum ipsa *medicina* quoque ex philosophiae physicesque illustratione particeps fieri debuit *).

Quod primum ad *philosophandi* de rerum natura et causis in universum attinet rationem, certissimum quidem est, aequae ac notissimum et ab optimis quibusvis historiae philosophicae scriptoribus declaratissimum, lumina admodum insignia, quae haec omnium mentis humanae occupationum nobilissima atque simul liberrima nullosque certos limites agnoscens ex ecclesiae reformatione capessiverit, et rapida incrementa, quae saeculo maxime XVII. sublimior non solum et acutior sed penitior quoque et in rerum viriumque naturae perscrutatione universalius, liberius, fructuosiusque versans philosophia fecerit, ab ipso

*) Veritas poscit, ut lectores moneam, orationem hanc, qualem habui, *hactenus* tantum a me, temporis ad hunc laborem mihi relictum summa brevitate presso, ante recitationem elaborari potuisse: reliquam vero partem, tum temporis brevissimis tantum indigitalam, nunc demum elaboratius fusiusque a me adjectam esse.

libertatis atque *ingenuitatis* cogitandi sentiendique ingenio et amore, quem doctrinarum sacrarum reformatio et cum hac ipsa enascens protestantismus (sit venia verbo satis significanti) in hominum animis magis magisque suscitavit, aluit, erexit, firmavitque, esse profecta. Quemadmodum enim coeca credulitas, crassa superstitio, caliginisque et ignorantiae quaecunque spectra et figmenta, sedula et artificiosa obscurantium calliditate inter populum divulgata nutritaque, animos reddunt humiles, serviles, eosque obscurant, obtundunt, prosternunt, neque sinunt eos extolli ad altiora et nobiliora adspiranda, et ad verum pulchrumque, et quidquid sublimius magisque reconditum in rerum natura est, quaerendum inveniendumque: ita e contrario lux divina veritatis et rationis atque ex ambabus genitae scientiae, vel unius quasi novi Promethei virtute accensa latiusque inter populos inclarescens, irrepu gnabili vi servitutis humilitatisque vincula solvit, animos reviviscentes erigit, confortat, libertatisque et ingenuitatis sensu non solum sed fervore perfundit. Liberatae sic sibi redditae ingeniorum vires vinculis semel abjectis haud denuo illaqueari patiuntur, sed in lucis et libertatis arvis ultro progredientes, rationis lampade pseudosophiae et fraudulentiae nebulas tenebrasque magis magisque dissipare, errores et figmenta adversantium photophoborum destruere, et sic non solum tutam dignissimamque viam ad veram sophiam suaeque ipsorum et reliquarum rerum naturae cognitionem acquirendam sternere, sed simul sibi posterisque libertatis et animi fortitu-

dinis victricis optima praesidia parare student. Atqui hunc proprie fuisse summum finem fructumque principem reformationis ecclesiae, quis est qui nesciat, ut a vulgi non tantum sed ab ipsorum optimatum animis hierarchiae jugo submissis amoveretur servitutis humilitatisque ignominia, nervos omnes resolvens, ignavaeque ignorantiae ac superstitionis squalor et caligo, atque ut simul cum barbariei excidio novum conderetur lucis divinae humanaeque rationis ingeniique virium imperium, quo excitaretur ac firmaretur tum cogitandi philosophandique tum docendi discendique in rebus tam divinis quam profanis, litterariis physicisque praesertim, libertas atque ingenuo animo digna contentio? Quem *Vestrûm* fugit, *Auditores*, quam tempestiva, quam necessaria, omnibusque bonis piisque et lucis avidis hominibus exoptatissima fuerit talis non solum divini cultus morumque emendatio, sed veritatis quoque et ingenii usus emancipatio tempore isto, quod a barbarie et pravitate morum sicut doctrinarum nomen habebat, tempore, dico, quo hierarchiae dolus et aviditas, monachorumque ignorantium ignavia lucis quascunque scintillas diligenter extinguere, tenebras et errores ac pseudosophiae scholasticae sophismata divulgare, fraudem et scelera quaecunque, quae usurpatae potestatis commodis inservirent, tueri non dubitarent; tempore, quaeso, de quo ipsi illius aevi scriptores non pauci catholicam fidem profitentes affirmarent, illud haud excelluisse pietate, sed improbitate et scelerum multitudine, haud morum simplicitate, sed protervitate, haud scientiae artium-

que studio, sed inscitia et neglectu, maximeque inter ipsius ecclesiae et litterarum sic dictos doctores *); tempo-

*) Cfr. inter alios ingeniosum illum et aevi sui vanitates acerbe perstringentem *Cornel. Agrippam*, in libro de incertitudine et vanitate scientiarum (Coloni. 1552.), ubi inter alia (Cap. LI.) de magistratibus ecclesiae et pontificibus: „Hypocritae sunt, inquit, et Pharisei, qui dicunt et non faciunt: omnia opera sua faciunt, ut videantur ab hominibus, ostentantes religionem suam in scenis. — — Comedunt domos viduarum, piissimas Christi leges labefactant, — aurum et oblationes avaro oculo curant. — — Quae vero graviora et dexteriora sunt opera evangelii, et leges, iudicium, misericordiam, et fidem omnino negligent, duces coeci, falsi et dolosi, foris in mitris, in habitu, in vestitu ostentantes sanctimoniam, intus pleni spurcitia, hypocrisi, iniquitate, scortatores, histriones, lenones, heluones etc. — Concutiunt populos, vexant regna, sollicitant bella, diruunt ecclesias, ipsi exstruentes palatia, incedentes in vestibis purpuratis et deauratis, magno plebis detrimento, et religionis infamia, ac rei publicae insupportabili onere. Iamque ipse Romanus summus pontifex omnibus gravissimus et intolerabilis est, cuius pompam et fastum nullus unquam tyrannorum aequavit; e. s. p.“ In sequentibus idem *Agrippa* (ipse licet Catholicae ecclesiae addictus) de „monstris sceleratis“ aetiam pontificalem gerentibus loquitur, omnimodorum scelerum eos, sicut pontificum legatos accusat, hosque „tamquam satanas, ad flagellandam ecclesiam et conturbandam et obscurandam terram missos“ culpat. Pari scutica flagellat idem quoque mo-

re, denique, quod pontifices romanos genuit adeo famosos, ut ipsis Diaconis monachisque saepe irae et ludibrio essent, adeo ut de talibus Papis poeta quidam, ipse monachorum Carmelitanorum antistes (*Spagnoli*), exclamaret:

— — Venalia Romae

Templa, sacerdotes, altaria, sacra, coronae,
Ignis, thura, preces; coelum est venale, Deusque *).

Talia opprobria, romanae curiae pontificali olim ab ipsis eius cultoribus sacerdotibusque imputata, hodie non amplius audiri, cui non volupe est? Neque ea profecto locum amplius habere possunt his nostris diebus, quibus non solum episcopatus et sacerdotii conditio atque munia

C. 2

nachorum sectas (cap. 62.), „quorum vita saepe sceleratissima est, avaritia, libidine, gula, petulantia, et omni scelere referta, sed religionis praetextu semper inulta.“ Quae plura idem auctor habet partim multo acriora, ipsi lectores apud eum videant. — Similibus ecclesiae romanae illius aevi capita ministrosque objurgant *Ioannes Pico, Erasmus, Ulr. ab Hutten, Machiavelli*, alique.

- *) De bellicoso et duplici gladio saeviente Papa *Iulio II.* haec dicta erant, quae alii saeculorum XV. et XVI. scriptores ecclesiastici, partim acerbius adhuc, de aliis quoque illius aevi Papis conquesti sunt. Vid. venerandi *C. Niemeyer* doctam commentationem in laudatissimo et nitidissimo *Fr. Keyseri* libro: *Reformations-Almanach* dicto. 1817.

in maiore saltem ecclesiae catholicae parte simpliciora et purgatiora sanctoque officii genere digniora facta esse scimus, sed quibus totius ecclesiae Romanae facies, unaque clericorum institutio et disciplina multo in melius mutata est, testante id multitudine sacerdotum theologorumque egregie doctorum, et virtutibus veraque pietate etiam in aliter sentientes insignium, quibus hodie clerus Romanus praesertim in Germania, Italia, Galliisque abundat. Scitis, *Auditores*, quantum discrepent ab aevo et rebus gestis *Ioannis XXIII*, *Alexandri VI*, *Iulii II*, *Leonis X*, tempora et res gestae *Benedicti XIV*, *Clementis XIV*, *Pii VI*, et tantorum nominum dignissimi in supremo pontificatu successoris *Pii VII*, pietatis et animi fortitudinis, quam calamitatis tempore probavit, laude haud minus insignis, et quamvis Romanae ecclesiae honoribus commodisque studiose providentis, Evangelicae tamen ecclesiae cultum, etsi privatum, inter extraneos in Metropoli sua praesentes huicque addictos ea qua par est aequitate inviolatum tuentis. Ecquis autem erit nostrum, qui dubitet, talem sacerdotii clerique catholici adscensum ad nobilio-rem religionis et humanitatis atque scientiarum cultum ipsius reformationis ecclesiae non solum, sed idearum clariorum humaniorisque cogitationis beneficio, atque in his omnibus triumphanti lucis evangelicae maiestati esse tribuendum?

Sed ut revertar ad id, unde paululum digressus eram, et ut propius clariusque explicem, quam tempe-
sta fuerit et quam salutaris vis reformationis in phi-
losophiae physicesque doctrinam emendandam, acuen-

dam, amplificandam, et utramque naevorum et sordium spurcitie, qua olim in monachorum obscuris cameris scholisque foedari et contaminari solebat, repurgandam, stilo vel fugacissimo indigitare *Vobis, Auditores*, sufficiat miserimam istam indignissimamque humano ingenio pseudophilosophiae scholasticae atque dialecticae conditionem, qualis medio aevo et adhuc saeculis XV. et XVI. nimium in modum perstiterat. Etenim inde ex lapsu et interitu imperii romani unaque omnis elegantioris artis et scientiae, Vandalorum barbariei cedere coactae, non solum fontium illorum vetustorum eorumque nobilissimorum omnis humanioris artis omnisque profundioris et solidioris doctrinae, auctorum aureae aetatis dico, tum historicorum tum poeticorum, tum philosophicorum et physicorum studium sensim sensimque deperiit, atque cessare debuerat, linguarum graecae latinaeve purioris studio et cognitione ipsa inter ecclesiae sacerdotes monachosque, quibus fere unicus iam litterarum disciplina commissa erat, cessante. Sed paucissimis istis veterum scriptis philosophicis physicisque, quorum lectio ususque in scholis, etsi mutilarum miserarumque tantummodum versionum latinarum ope, adhuc fieri solebat aetate illa latinobarbara, nimirum *Aristotelis* praesertim libris metaphysicis et logicis, quibus misere deformatis iam Arabes philosophi physicique tanquam prototypis usi erant, aliisque senioribus quibusdam operibus graecis neoplatonicis, ineptissima immisceri solebat rerum alienarum, male intellectarum, perversarumque farrago. Atque sic tantum discessit paulatim

et aberravit interpretum et commentatorum vulgus, (praesertim ex Dominicanorum clero) a veriore et puriore philosophiae Aristotelicae, quam nihilominus profiteri opinabantur, nedum Platonicae, intellectu atque doctrina, ut iam imperatorum Carolingensium et magni *Friederici II. (Barbarossae)* aevo nihil nisi umbra inanis philosophiae, neque Aristotelicae, sed partim pseudoaristotelicae, partim pseudoplatonicae, partim mysticae, et mox cabbalisticae artis insaniis auctae, superesset. Quae ex *Augustini*, Viri omnino egregie docti, olimque pro summo sapientiae fonte et oraculo habiti, arte, qua pollebat, dialectica et sophistica Aristotelis philosophiae immixta eiusve loco interpolata erant, et quae Dominicanorum et Augustinorum opera ac solertia infelici ita vitiose et infruite per saecula tradita immo magis magisque obfuscata et vacuis sterilibusque verborum aucupiis atque logomachiis implicita erant, haec inprimis saeculo XIII. notissimus ille *Thomas Aquinensis* in universalius et completius systema dialectices scholasticae haud exiguo artis sophisticae impendio redegit. Neque profecto nisi per tantam aevi istius caliginem barbariemque fieri potuit, ut Sophista hic opere suo per totum medium aevum celebratissimo *),

*) *Summa totius theologiae dicto* (ed. Hunaei, Col. 1604.) et philosophiae atque physices qualiscunque doctrinam simul comprehendente. Cfr. de *Thoma Aquin.* inter alios *Tiraboschium*, *Stor. della Lett. Ital.*, vol. IV.

quo tam quidem *Aristotelis* dialectica paucaque physica dogmata, tum Neo-Aristotelicorum atque Neoplatonicorum quorundam, *Porphyrii*, *Simplicii*, *Themistii*, *Alexandri Aphrodisiensis*, tum *Augustini*, prototypi sui, tum denique *Arabum* quorundam philosophorum medicorumque, *Avizennae*, *Iani Damasceni*, maximeque *Averrhois*, (*Muhammed Ebn Roschd*, paulo ante Thomam, saec. XII., viventis) philosophemata, sophismata, et physica theoremata singularem in modum complicuerat, sui non solum saeculi sed sequentium quoque princeps exstaret philosophiae physicesque auctor doctorque, etsi profecto haud illustrans, sed obscurans. Frustra magni Imperatoris *Friederici* II., litterarum et artium tutoris et fautoris insignis, Aristotelisque novam versionem purioremque in scholis publicis interpretationem praecipientis, decreta et instituta, solidius litterarum et philosophiae studium spectantia, frustra virorum quorundam veritatis et scientiae profundioris ardore excellentium et quasi rarorum olorum in vasto tenebrarum gurgite natantium, egregii *Rogerii Baconis* (saeculo XIII.), immortalis *Petrarchae* (saec. XIV.), seriusque (saec. XV.) *Gemisthii Plethonis*, *Theodori Gaza*, *Marsilii Ficini*, doctissimi illius Platonicae philosophiae restitutoris etsi Astrologiae dediti, tum (saec. XV. et s. XVI. initio) *Nicolai Leonici*, *Thomae Linacri*, virorum de restituendis litteris humanioribus veterumque naturalis historiae auctorum studio meritissimorum, aliorumque paucorum indefessa opera lucem clariorem repandere studuerat. Mansit per omne medium aevum *Averrhois*, Arabico-

rum philosophorum principis *), et inde a *Thomae Aquin.* et *Petri Aponensis* tempore fere pro oraculo in rebus philosophicis physicisque habiti, eiusque sophismatum et dogmatum dialecticorum summa apud plurimos auctoritas. Mansit Monachorum, quibus fere solis physices quoque, atque ex parte, iuxta Artistas et Baccalaureos ac Magistros in Physica **), medicinae tractatio et disciplina relictæ erat, atque Arabistarum misera et confusa logomachiarum venatio, et infrunita inanum controversiarum de s. d. nominalismi aut de realismi præstantia, de universalium triga, de animæ vel intellectus substantia e. s. p. pro ve-

*) Optime de hoc viro, ingenii quidem vi, sed dialectices quoque subtilitate pollente, scripsere *Bayle* in *Diction.* Vol. I., *Casiri*, *Bibl. scriptor. Arab.* Vol. I., et III. *Sprengel* *Geschichte der Arzneik.* Vol. II.

**) Ita vocari solebant saeculis XI-XV Medici, postquam absoluto studiorum academicor. sexennio exantlatisque examinibus solemnibus (pro tempore isto satis festivis scilicet) secundum leges scholæ Salernitanæ ab Imper. Friederico II. datas diploma et jus nacti essent, faciendæ atque docendæ Medicinæ. Artistam prius fieri oportuit, quam Magistrum in Physica (scil. hominis; unde hodie adhuc nomen Physici). Doctoris nomen et gradus haud prius quam saeculo XV. inter medicos in usum venire coepit: etsi antea passim quoque occurrens. Cfr. *Conring* *antiquit. academ.* Suppl. X. L. X. p. 17. *Lampe* de iurib. et privil. medicorum, Groning. 1756. *Iagemann* *Gesch. d. Künste u. Wiss. in Italien.* T. III. *Moehsen* *Gesch. der Wissensch. in Brandenb.,* Ill. *Sprengel* l. m. T. II.

ra philosophia venditatio. Et ut eo cumulatior confusiorque evaderet commentorum et absurdorum in disciplina philosophica atque physica farrago, admiscuit huic superstitiosa imaginatio, nisi ex parte simul fraudulenta caliditas, virorum pro luminibus scientiae habitorem, *Raimundi Lullii*, *Alberti Lauingensis*, immerito Magni dicti, *Vincentii Bellovacensis*, *Arnaldi Villanovani* (saeculo XIII. viventium), aliorumque permultorum ad *Cardanum* et *Paracelsum* usque (saec. XVI.), Theosophiae mysticae, Cabalisticae, Astrologiae, Chiromantiae, atque Alchemiae insomnia et vanitates, partim ex Arabibus haustas, partim denuo excogitatas, ipsique physiologiae et medicinae perversissima arte et in summum eius detrimentum impacta.

Etenim vero quum hoc modo et hisce quisquiliis philosophiae studium honorque et dignitas magis magisque foedaretur, et quum monachorum hierarchiae egregie conduceret eiusmodi misera philosophiae et scientiae cuiusvis non solum deformatio, sed ingeniorum in universum depressio et obscuratio, quae melior, obsecro *Vos*, *Auditores*, esse potuit naturae scrutationis et cognitionis doctrinarumque *physicarum* in genere, et *physiologiae* humanae unaque *medicinae* in specie, eodem isto barbariei et noctis aevo conditio? Certo haud iucundior digniorve memoratu, nisi adeo tristior deteriorque. Nimium sane et *Vos* et me taederet, longius morari in recensendis immensis et fere incredibilibus erroribus, perversitatibus, absurdisque commentis et fallaciis, quibus singularum physices et historiae naturalis partium sicut totius medicinae

tam theoreticae quam practicae disciplina, a scholasticae illius et dialecticae pseudosophiae doctoribus magnamque partem a monachis naturae ignaris ad saeculum XVI. usque misere scatebat. Ne igitur tempore et *Vestra* patientia, *Auditores*, abutar, sufficiat in memoriam Vobis revocare, quam rudia, ne dicam puerilia, quam exilia et miserabilia, immo quam mendacia ex parte atque fictitia fuerint ea, quae philosophorum physicorumque medii aevi choragorum plurimi supra dicti, post *Avicennam*, *Mesuem* et *Averrhoem*, *Thomas ille Aquin.*, *Albertus*, *Raimund. Lullius*, uterque immerito inter historiae naturalis et chemicae scientiae principes auctores positus, quid quod ipse adhuc *Marsilius Ficinus* aliique, usque ad fanaticum illum Chemiae sic dictum reformatorem, Alchemiae magis tamen deditum *Theophrast. Paracelsum*, eiusque assecclas, *Leon. Thurneisserum* (de aquis soteriis describendis meritum) aliosque, de corporum materie elementisque et mixtione sive de chemicis materierum rationibus docuerint *). Tum, quae physici et artistae inter physiologos medicosque istius aetatis celebriores, inde a *Garioponto*, *Petro Aponensi*, et celebris illius *Scholae Salernitanae* conditoribus

*) Minime quidem negabit gnarus quisque eorum, quae *Theophrastus* ille *Paracelsus* in arte chemica et pharmaceutica sicut in materia med. praestiterit, haud pauca, neque profecto levia momento ab ipso esse aut inventa, aut rectius, quam antea, instituta. Nihilominus tamen de maiore doctrinae eius parte, quae supra dicta sunt, valere certum est.

ac doctoribus, Arabistae vocatis, ad saecul. XVI. usque de viribus quasi personatis, mundum terramque non solum, sed hominis quoque organa continentibus et moventibus, de qualitatibus rerum occultis et miraculosis, de spiritibus et daemonibus, corporis varias partes regentibus morboſve varios excitantibus, de cabbalae et necromantiae (cuius proprius professor in Academia Salamancana constitutus erat) praestanti ad morbos aliasve res occultas cognoscendas usu, de astrorum praesertim summa vi in hominem eiusve morbos, et de medicinae astrologicae in genere mysteriis sive rectius ineptiis somniaverint aliisque summa opera persuadere studuerint. Recordari sufficiat miserae astronomiae, legumque, quibus sidera tellusque moventur, inscitiae mediis inter astrologiae futilis jactationibus, atque stolidae et ignavae physicorum et astronomorum aevi non solum medii, sed ulterioris quoque ad XVI. et XVII. usque complurimorum in Ptolemaei systemate siderum perseverantiae, qua vel ipsi ecclesiae romanae pontifices antistitesque adeo capti et obcoecati erant, ut magno *Galilaeo* immortale, quod post aequae magnos nisi maiores astronomiae verioris conditores, *Copernicum* et *Keplerum*, professus erat, systematis solaris inventum in blasphemiae et laesae majestatis Dei non solum sed Ecclesiae quoque crimen verterent, cumque, ut revocaret et abjuraret errores et haecreses *), sumendi capitis supplicii comminatione cogerent.

De astronomiae verioris conditoribus D. 2

*) Id quod bonus senex, diuturni carceris miseriis langue-

An, quaeso, iucundiora et laudabiliora nobis tradunt fasti aetatis istius, ad *Lutheri* usque tempora, in aliis scientiarum physicarum historiaeve naturalis partibus? An messes uberiores, profectusque notabiliores per longum istud aevum in illis factas? Chemiam iam dixi, quam futilis et Alchemiae erroribus inquinata fuerit non modo ipsa media aetate, in qua licet bene de ea meruerint egregius ille *Roger Baco*, et *Arnaldus Villanov.*, sed *Hieronymi Brunsvicensis* (melioris chirurgi, saec. XV. et XVI. viventis) et *Paracelsi* adhuc tempore atque huius ipsius culpa, etsi de quibusdam chemiae technicae sicut medicinae partibus bene meriti. Haud meliorem deprehendimus historiae naturae per omne illud tenebrarum aevum conditionem, huiusque scriptores numero paucos bonisque inventis pauciores, neque in animalium minerumve, neque in plantarum cognitione, vel tantum externa, licet ex Indiarum orientalis atque occidentalis exploratione aromatumque atque variarum plantarum aliarum medicinalium inventionem sub finem saec. XV. et initio saec. XVI. prima botanices cultioris vestigia apparuere, ad viros magnos, *A. Caesalpinum* in Italia, *Conr. Gesnerum* et *Georg. Agri-*

factus mortisque terrore perculsus, tandem satis ignominiose genibusque flexis coram Cardinalibus accusatoribus, et Inquisitionis cheu sacrae iudicio facere coactus est d. 25. Iun. 1655. Trita sunt verba, quae vir hic, periurii summe invitum statim poenitens, e genibusque resurgens, exclamasse dicitur: *Eppure si move (terra)!*

colam in Germania, *Clusium*, *Rondeletium*, in Galliis, *Dodonaeum* in Belgiis usque, notabilius quid profecisse videmus.

Sed avertamus oculos a noctis et errorum imagine. Utinam modo errores soli fuissent, neque praviora et funestiora, quae aevi istius fastos foedaverint! Abhorret animus et sermo a repetendis memoria nefastis barbariei non solum et dementiae, sed odii et crudelitatis facinoribus, quibus fanatici et idiotae inter presbytas non modo, sed inter philosophiae et physices quoque doctores, lumen, quod tendere debuerant, noctuarum ad instar fugientes, quaecunque fere nobiliorum ingeniorum cogitata, inventa, et praecepta luminosiora novasque in rebus physicis cognitiones ac theorias pandentia proculcare et suppressere, auctores eiusmodi novorum inventorum magiae et incantationis vel veneficii accusare, quid, quod (exemplis prohi dolor minime raris id testantibus) eos ut sagos diabolique obsessos in rogam imponere flammis comburare studerent: et haec scilicet in gloriam Domini! Quo ingeniosior quis esset in inveniendis novis et inauditis rebus in physica, vel chemica, vel mechanica arte, vel in alia philosophiae naturalis parte, quo intrepidior et constantior in profitendis, quo acrior cordatiorque in refutandis vulgi erroribus, sive philosophicas et theologicas sive physicas doctrinas usu receptas spectaverint, eo certius ruebat in periculum, non tantum libertatis et honoris civilis, sed vitae ipsius perdendae, eo difficilior effugere potuerat noctuarum insidias, carcerumque clandestinorum vincula, vel tormentorum cruciatus, vel sicariorum pugiones, vel rogorum flammis! —

Luget animus, dum meminit virorum ingenii vi et
tum virtutis tum scientiae inventorumque magnitudine
prae saeculis eminentium, *Georgii Vallae, Hieron. Sa-*
vonarolae, Pici Mirandolani, Ioannis Hussii, Hieronymi
Pragensis, Petri Rami, Knoxii, Tyndalii, Christ. Co-
lumbi, Pauli Sarpii, antea laudati *Galilaei*, aliorumque
veritatis lucisque vindicum martyrumque, qui tamquam
malefici sceleratique aut morte mulctarentur crudeli, flami-
nis licet tum ipsorum virtutem gloriamque, tum hostium
scelus eo lucentius collustrantibus, aut carceribus vincu-
lisque contumeliose detinerentur, (ut *Columbus, Galilaeus*) aut insidiarum periculis occultisque sicariorum te-
lis (uti *P. Sarpi*) angerentur. Non referam huc magnum
illum Galliarum regem, *Henricum IV.*, populi sui amorem,
quippe quem haud percussit superstitionis vel perversae
religionis, sed alienae imperandi cupidinis pugio. At
omnium acerbissime afficit vulneratque cuiusque fere Evan-
gelici animum memoria necis horrendae, quam innocen-
tissime passum est tempore, quo iam evangelicae refor-
mationis opus coeptum erat, par virorum virtute scien-
tiaque perinsignium, *Thomas Morus*, et *Mich. Servetus*,
ille Londini (1535.) carnificis gladio decollatus, propte-
rea quod contra regis sui iussum nec sacram fidem falle-
re nec religione (catholica) abdicare vellet, hic (1553.)
— horreo, dum dico — ab ipsis evangelicae ecclesiae
in civitate Genevensi doctoribus statoribusque haereseos
accusatus, et ob quorundam dogmatum, in quibus a *Cal-*
vino ei infestissimo discedebat, damnatam differentiam vi-

rus rogo impositus, flammisque mactatus. Eheu, quanta quanta fuerint *Calvini* merita, hanc certe maculam non delebunt!

Haec erat vitiorum, morumque perversitatis atque impietatis labes, haec religionis sacrorumque corruptio, haec servitutis ignominia, haec denique errorum et vero inscitiae atque ignaviae in litteris artibusque miseries, quibus mediae istius aetatis saecula ad XVI. usque turpiter adeo laboraverant! Quis vero est mortalium, qui definire conaretur, quorsum tandem, ulterius progrediendo, evasura fuisset tanta morum litterarumque barbaries, nisi surrexissent satis tempestive hydrae debellatores, lucis et libertatis reconciliatores, litterarum artiumque studii novistatores, horum omnium vitae nobilioris praesidiorum restorationem inchoantes a reformatione eius, quod principem in animorum formatione humanitatisque cultu obtinet locum, sacrorum puta cultus et de rebus divinis doctrinae? Atque surrexit, et inter reliquos in divino opere adjutores dux et coryphaeus exstitit immortalis noster *Lutherus*, purioris ille non solum Evangelii morumque doctrinae, sed una nobilissimae ingenii humani praerogativae, libertatis judicandi et docendi, verique profitendi, strenuus vindex, et sic novae feliciorisque aetatis princeps auctor. Ipse quidem in heroica fortitudine et constantia, qua veritatem et iura hominum sanctissima contra adversarios tueri, atque errores et scelera oppugnare conatus est, a nemine superatus, et in ardenti amore litterarum studioque augendae et commendandae doctrinae

solidioris nulli cedens, suae ipsius eruditionis, ac linguarum tam veterum quam vernaculae cognitionis monumentum perenne *bibliorum sacrorum germanica versione* sua condidit, eoque solo iam opere perquam insigni et vero incomparabili (pro aevo illo) ad illustranda ingenia et ad subvertenda superstitionis et deceptionis figmenta immensum fecit; neque profecto id inter Germaniae vulgum solum, sed magis adhuc inter proceres superiorumque ordinum cives. Attamen *Lutherus* in elegantiorum litterarum atque philosophiae penitiori cognitione non adeo inter coevos eminuit, ut nullos in ea habuisset ipso superiores. Quin potius inter ipsius *Lutheri* amicos et in ecclesia reformanda socios *Melanchthonem*, virum graece doctissimum, *Zwinglium*, *Calvinum*, pluresque alios doctrinae et philosophiae acumine duci suo palmam praeripuisse, neque etiam paucos inter Romanae ecclesiae doctores assecclasque illius aevi (uti e. gr. eruditissimum *Erasmum Roterod.*) *Luthero* doctiores et in philosophando profundiores exstitisse, inter omnes constet. At quum iuxta rei ipsius, quam *Lutherus* docuit, gravitatem, simul vim spectemus tum animi tum sermonis, tum auctoritatis, qua *Lutherus* doctrinam suam extruxit, et coram omnibus enuntiavit, restauratique cultus evangelici vexillum medias inter adversantium cohortes erexit, neque hostium minis neque impetibus telisque, neque cruentis vitae periculis et suppliciorum, quae aliis haereseos crimen intulerat, exemplis perterritus, et qua is proinde opinionis publicae inter magnam populorum partem rector

reformatorque factus est, certo non possumus, quin affirmemus, Ipsum fuisse *principem*, a quo penderent reformationis non solum successus, sed fructuum quoque benefica vis et copia, quam illa deinceps probaverit in litterarum solidiorum studio vinculis expediendo augendoque, et speciatim in philosophia atque in physice tam universaliori s. cosmica et tellurica quam speciali s. ad hominis naturam spectante repurgandis excolendisque.

Merito itaque *opus Lutheri* dicimus colimusque tum ipsam sacrorum emendationem, tum bona ac praesidia et incrementa quaevis, ex illa in litterarum in genere, et potissimum in dictarum scientiarum capitalium tractationem redundantia. Opus meritumque Lutheri, sive certe reformationis ab eo coeptae et communiter cum operis sociis peractae, recte dicimus fructus illos insignes uberimosque, quos ex illa deinceps cepit non modo philologiae bonarumque artium, sed philosophiae et physices quoque doctrina, etsi noster harum posteriorum neque ita studiosus neque ita gnarus erat, ut plures alii illius et insequentis temporis viri ingeniosi, tum philosophiae tum naturalium rerum hominisve naturae singularem et vero insignem operam vitamque omnem impendentes. Neque profecto multum interest, an *Lutherus* ipse auctor fuerit docendo et scribendo illorum inventorum et incrementorum, quibus tam philosophandi quam rerum naturalium scientia inde a reformationis initio egregie adeo amplificari, rationeque et disciplina saniore et naturaliore tractari coepit, aut an nova haec lumina profectusque in dictis

scientiis debeantur magis Lutheri laboris sociis, discipulis-
 ve et sectatoribus, eius doctrinam non modo amplectenti-
 bus, sed veritatis quoque studium et perscrutandi profiten-
 dique veri rectique nobile ingenium impavidumque ani-
 mum imitantibus, servantibus, et in coaevis posterisque
 nutrientibus. Etenim ad recte de meritis iudicandum,
 quae *Lutherus*, etsi non ipse novi systematis philosophici
 vel notabiliorum in physice mundi vel physiologia ani-
 mantium (in qua utraque hospes potius erat) inventorum
 auctor et praeceptor, de augendis tamen hisce doctrinis
 habuerit, nosse sufficit, ipsius fuisse ingenii et doctrinae
 vim, claritatem, atque auctoritatem, quae asseclarum, litte-
 ris utut alienis studentium, animos arctiore studiorum so-
 cietate conjungeret, eos alacrius excitaret, ad profligandos
 errores inflammaret, iisque vividiores investigandi et mas-
 cule profitendi veri, naturaeque penitus cognoscendae in-
 spiraret zelum.

Neque in solis iis viris doctis, qui *Lutheri* doctrinae
 nomen dederunt, et tam suo adhuc aevo, quam seriori
 ecclesiae evangelicae protestantis fulcra atque decora ex-
 stiterunt, sacrarum uti profanarum scientiarum instauratio,
 magistrique sui exemplum vim illam comprobavit egregie
 excitantem ad acuendum, amplificandum, rectiusque et fru-
 ctuosius dirigendum philosophiae physicesque studium, sed
 in permultis quoque aliis litterarum doctoribus studiosis-
 que, Romanae ecclesiae fidem et dogmata profitentibus,
 similem, in nonnullis parem adeo aemulamque, concita-
 vit aluitque libertatis atque liberalioris et ingenuioris ani-

mi in suscitandis et docendis veris et profundioribus rerum rationibus, sicut in abiiciendis et refutandis vulgi erroribus vim et ardorem, similesque peperit et maturavit in his studiorum fructus. Quare in recensendis bonis et incrementis quibuscunque, quae scientiae philosophicae physicaeque ex Lutheri opere perceperint, profecto horum quoque virorum, qui, etsi haud evangelicae ecclesiae addicti, tamen excelsa salutiferaque Reformationis vi luceque suscitati, illustrati, et ad clarius liberaliusque et universalius contemplandas rerum naturalium causas et phaenomena adducti sunt, ratio dignissima est habenda, illisque inter ipsos scientiarum artiumque reformatores locus laudesque iustae iuxta Evangelicos sunttribuendae.

Hoc loco hisque laudibus haud minus digni sunt censendi philologi illi Luthero antiquiores, partim iam supra laudati, qui litteraturae graecae et romanae bonarumque artium non solum restauratores, sed ex parte saltem (*Plethonem, Gazam, Marsilium Ficinum, Angelum Politianum, Rudolph. Agricola, Picum Mirandolanum, Leonicerum, Linacrumque* potissimum dixerim) philosophiae Platonicae verioris, ex fontibus haustae, restitutores, et dialectices ac sophistices pseudoaristotelicae eversores sunt salutandi. Neque merita *Iuntorum, Manutiorum* et *Stephanorum* in iuvandis litteris humanioribus veterumque lectione restituenda sunt praetervidenda. Scilicet eximie priorum operam foverat adjuveratque illustrissima illa *Mediceorum* (*Cosmi Magni et Laurentii* praesertim) Principum domus, litterarum celebratissima nutrix. Magisque

adhuc auxilii prae-buit *artis typographicae* incomparabile summeque frugiferum inventum, quo nullum sane efficacius esse potuerat, ad novam scientiarum, sicut postea reformationis, lucem undiquaque diffundendam. Addiderunt vero viris illis suos labores aequae insignes, immo insigniores, saec. XVI. initio ille *Ioann. Reuchlinus*, vir ingenio et litterarum humaniorum cognitione prae plurimis sui aevi eminens, Lutherique conatibus, quorum initia tantum spectare illi licuit (mortuus R. anno 1522), admodum favens, *Guilielmus Budaeus*, *Hermolaus Barbarus*, *Celtes*, *Ulricus ille de Hutten*, et *Erasmus ille Roterod.*, jam supra dictus, quem metus solus nisi ambitio quoque abstinuisse dicitur, quominus Romanam ecclesiam relinqueret et Lutheri doctrinae nomen daret; ceterum tam de ipsa eccl. reformatione adjuvanda, quam de litteris humanioribus et philosophicis expoliendis multimode meritus. Horum aliorumque quorundam philologorum ante sacrorum emendationem aut sub eius initio florentium ingenia et labores effecere, ut simili modo via ad philosophiae quoque physicesque reformationem et amplificationem facilius aperiretur, ac id tribus seculis retro Christianismi reformandi causa a *Wickleffio*, viro illo magno et animi fortitudine Luthero certe pari, (cuius conatuum successus longe alius sane meliorque evasisset, si suo jam tempore ars typographica inventa fuisset), seriusque a *Hussio Hieronymoque* factum erat.

Luce autem novae doctrinae evangelicae animorumque et philosophandi libertatis a *Luthero* eiusque adiuto-

ribus accensa, tanta studiorum luminumque repandendorum aemulatio permultos viros doctos ex evangelicorum coetu ad litterarum elegantiorum philosophiaeque illustrationem adpulsit, ut philologiae praesertim auctoribus et antiquitatis interpretibus, iisque coryphaeis, non solum nulla aetas foecundior splendidiorque esset, quam saecula XVI. et XVII., sed ut longe maior eorum pars, et, ni omnis fallor, insignior, inter Evangelicae ecclesiae confesores splenderet. Quem *Vestrum, Auditores*, latent nomina meritaque *Io. Camerarii, Sylburgii, Wolfiorum, Caspari Barthii, Neandri, Graevii, Spanhemii*, inter philologos Germanos, *Henrici et Rob. Stephani, Scaligerorum* (ex Italia oriundorum, quorum pater, *Iul. Caesar*, romanae ecclesiae, filius, *Iosephus*, reformatae addictus erat) *Casauboni, Salmasii*, inter Gallos, *Iusti Lipsii, Meursii, Canteri, Gruteri, Hugonis Grotii, Heinsiorum, Gronoviorum, Perizonii*, multorumque aliorum inter Batavos, *Is. Vossii, Potteri, Barnesii, Bentleii, Creechii*, aliorumque inter Anglos? Quibus clarissimis nominibus medicinae quoque historia suae artis decora addere posse gaudet in philologia et partim quoque in philosophia illustranda saeculorum XVI et XVII cursu haud minus insignia, graece doctissimum illum *Ianum Cornarium* (*Hagenbut*, Professorem Ienensem), *Conr. Gesnerum*, virum multis nominibus eximium, *Fuchsium, Eobanum, Lotichium, Io. Langium, Conringium, Lindenium, Petium, Regium*, aliosque, Protestantium cultui addictos; quibus illa merito connectit gratam memoriam aliorum medi-

corum philologorum illiusdem aevi, Romanae quidem ecclesiae addictorum, attamen ob simile liberaliorum idearum sicut elegantiae litterarum studium modo laudatis haud inferiorum, *Hieronymi Mercurialis, Caesalpini, Gorraei, Foesii, Matthioli, Guinteri Andernac., Dureti, Iouberti, Charterii, Sponii*, aliorumque.

Ad Philosophiam quidem emendandam et ab erroribus nugisque inveteratis purgandam minime quidem omnes illi, quos modo ex Protestantium numero laudavi, Philologi notabilius contulerant; quibusdam potius ex iis philosophiam vix curantibus, aliisque philosophematum et speculationum suarum natura haud multum veram philosophiam iuvantibus. Attamen certe tum coaevis quibusdam tum proxime sequentium temporum ingeniis acutioribus sublimiusque speculantibus praesidia sic et auxilia paraverant opportunissima ad profundiorum et fructuosiorum philosophandi et de natura causisque rerum meditando rationem inveniendam, excolendam, atque scriptis suis ita aperte candideque et eo simul elegantiore ornatu profitendam. Neque facile erit quis, aevi illius, institutionisque litterarum in scholis catholicis tum usitatae benignus, qui sibi aliisve persuadere velit, talem philosophiam, qualem viri statim dicendi inter Philosophos saeculi XVI. et multo magis adhuc saec. XVII. prae aliis insignes, ipsiusque reformationis philosophiae auctores, ore scriptisque tradebant, in monachorum obscuris cellis prodire, et ex disciplinae ac eruditionis scholasticae, qualis in romanae ecclesiae, Iesuitarumque praesertim scholis, per

saec. XVII. et ultra tractari solebat, ingenio methodoque ita efferri potuisse. Ut enim viros dicam, quorum ingenii speculationisque vis maxime ad philosophiam, naturalem et cosmologicam praesertim, augendam fecit, post *Andr. Caesalpinum*, et *August. Niphum* (alias *Eutychum*), qui uterque Aristotelis veriore doctrinam vindicare et ab Arabum aliorumque commentis repurgare studuerat, atque post celeberrimum illum et infelicem *Petrum Ramum* (occisum a. 1572), qui primus ex Protestantibus in philosophia reformanda et in Aristotelis ontologia et logice pluribus corrigenda egregie laboraverat, ante omnes hic splendet immortalis Angliae Cancellarius *Baco de Verulamio* (obiit a. 1627.), Lutheri doctrinae addictus, novoque organo suo aliisque scriptis adhuc celebratissimis novam eamque analyticam multoque luminosior viam philosophandi et de rerum natura principiisque cogitandi aperiens, et veteris sophisticas ac scholasticas ahenea vincula fortissimo liberrimoque animo frangens, unaque etiam de doctrinarum physicarum atque physiologicarum rectiore et solidiore tractatione, quam in observationis et inductionis summo opere ab ipso commendatae studio diligentissimo maxime collocabat, eximie meritis. Tum *Renatus Cartesius* (obiit 1650), conditor ille ingeniosissimus et famosissimus novae scholae philosophicae, unaque physicae, quae magna principiorum suarum parte atomisticam Epicuri doctrinam quodammodo repetebat, utut pluribus titulis, imprimis metaphysices mechanicesque singulari cum atomistica doctrina combinatione, ab illa discederet, omnisque rerum na-

turae, hinc animi quoque eiusque facultatum et cum corpore commercii rationes principes tum in Dei voluntate, tum in mechanismi, quo atoma rerum ab ipso regerentur, legibus collocaret. Experientiae et inductionis via ad scrutandas rerum rationes naturaeque vires nimium sic a *Cartesio* neglecta, fieri omnino non potuit, quin talis philosophia per nimiam intemperatamque mechanismi aestimationem, organicaeque autonomiae in viventibus neglectum, non solum naturae philosophiae in universum, sed etiam physicae et anthropologicae doctrinae detrimento magis quam emolumento esset, liberiolemque et fertiliolem philosophandi ac investigandi rationem, qualem magnus ille *Baco*, et iuxta eum magnus quoque *Galilaei* imprimis fovebantur, impediret, etsi non supprimeret. Id quod etiam excitavit acutissimum *Gassendium* (obiit 1655), *Cartesio* coevum, hoc vero multo doctiorem, ut *Cartesianam* philosophiam primus acri censura lustraret, atque, etsi ipse atomistico systemati nimis adhaereret, illius tamen plura theorematata refutaret. Interea *Cartesii* tamen doctrina, quatenus materiem corporum mixtionisque eorum elementa penitus investiganda praeceperat, ansam praebuit (viam omnino prius iam praeparante *Paracelsi* doctrina) chemicc - pneumaticae physiologiae, nimis modo hypotheticae immoderataeque, quam eodem tempore *J. Bapt. v. Helmont* (obiit 1644), vir non minus ingenii perspicacitate quam physiologicae doctrinae summe paradoxae et obscurae singularitate insignis, una cum filio *Francisco Merc.*, patrem philosophandi acumine mystica-

que idearum adumbratione adhuc superante, condiderunt. In qua quidem brevi post in medicinam ipsam introducenda, modificanda, et ad usum practicum adornanda inclaruerunt *Fr. de le Bois Sylvius*, princeps systematis chemiatrici auctor, *Tachenius*, *Thom. Willisus*, *Blancardus*, *Lindenius*, aliique saeculi XVII. insignes physiologi; aliis e contrario peripateticae philosophiae, a *Cartesio*, *Galilaco*, *Gassendio*, *Helmontio*, maximeque a *Spinoza* et *Hobbesio* impugnata et eversa, fidem auctoritatemque servare incassum studentibus, aliisque, uti inprimis viris doctissimis et inter Germaniae physiologos philosophosque saeculi XVII. perinsignibus, *Dan. Sennerto*, (obiit 1637), et *Hermanno Conringio* (obiit 1681), polyhistore in pluribus litterarum generibus versatissimo, mediam et conciliatricem viam, chemicis rationibus omnino dignitatem suam iuxta dynamico-organicas tribuentem, ingredientibus. Cartesianae philosophiae et physicae originem quoque debuisse scholam medicinae mechanicae, sive iatromathematicorum, ab *Alphonso Borello* et *Laur. Bellinio* conditam, etsi sensim ex nimis stricta mechanicarum rationum usu ad animantium naturam functionesque explicandas ab illius ingenio, sicut a veriore, quae vitae organicae facultates proprias respicit, physiologia, discedentem, historiae medicae peritis non erit, quod dicam.

Multo clariore denique luce nitent, multoque fructuosius humanitatem et scientias illustrarunt, quae iuxta *Gassendium* et post eum docuere viri de analytica et empirica philosophia dignius excolenda eaque cum liberalio-

re critices scepticaeque speculationis usu intimius combinanda meritissimi, *Thom. Hobbes*, (obiit 1679), *Hugo Grotius*, (obiit 1645, uterque evangelicae doctrinae addictus et uterque simul claritate et liberalitate idearum rationumque, quibus politices et juris naturae civitatumque doctrinam extruxerunt, insignis) pauloque serius, ad initium saeculi XVIII. usque *Nicol. Malebranche* (obiit 1715), *Rob. Cudworth*, nec non *Lockius* ille, (obiit 1704) psychologiae profundioris puriorisque empiricae celeberrimus auctor. Maximeque omnium ad sublimius naturae studium excitandum augendumque fecit granditas idearum et inventorum, quibus universam naturae scientiam mire excoluit triga virorum immortalium, et coryphaeorum inter philosophos physicosque saeculi XVII. et saec. XVIII. initii summorum, *Benedict. Spinoza* (obiit 1677 aet. 45 annor.), ingenii vastitate, speculationisque, qua divinitatis mysteria ac naturae penetralia, rationisque humanae leges rimatus est, profunditate nemini cedens, immeritoque atheismi accusatus, tum *Isaac Newton* (obiit 1727 aetate 85 ann.), fulgentissimum illud Angliae sidus, philosophiam empiricam, physicen, cuius novam condidit epocham, atque mathesin sublimiorem aequali ingenii cognitionisque vi augens, et *Leibnitzius* (obiit 1716 aet. 70 ann.), Germaniae incomparabile decus, et Theodiceae sicut calculi differentialis ille auctor, cuius nomen summa iam laus est. Quaerentibus vero, quaenam potissimum fuerint tantis viris praesidia atque auxilia, ad tantum scientiarum philosophicarum physicarumque acumen attingen-

dum, et ad tanta in iis lumina repandenda, animis tam liberis intrepidisque servatis, ut nec praeconceptorum opinionum retibus implicerentur, nec adversariorum clamoribus conviciisque turbarentur, nulli dubitamus, quin respondeamus, *Lutheri* reformationis fuisse summum illud opus, et *Protestantismi* (quem aiunt) nobilioris vereque ingenui indolem virtutemque, quae virorum illorum conatus firmissima sua vi muniverit alueritque *).

Quae hucusque ea brevitate, quae temporis occasionisque ratio poscebat, de commodis incrementisque, quibus philosophicae atque physicae doctrinae in universum reformationis Lutheranae beneficio fructi sint, adumbrare potius quam exponere licuit, similiter quoque de emolumentis fructibusque sane non inferioribus, historia teste verissima, affirmari possunt, quos *singulae specialioresque*

F 2

*) Verum quidem est notissimumque, haud omnes dictorum philosophiae physicesque s. XVII. et s. XVIII. initii heroum fuisse evangelicae religionis cultui addictos. Attamen certo certius est, tam eos, qui romanae ecclesiae nomen dederunt, uti *Cartesius*, *Malebranche*, v. *Helmont* etc., quam ipsum *Spinozam*, gente quidem Iudaeum, at (Colero te) *Lutheri* doctrinam prae aliis praeferentem cique sedulo studentem, protestanticae ecclesiae doctrinas non solum magni aestimavisse, sed ex ipsis quoque multum liberalitatis illius claritatisque idearum, qua splendebant, hausisse, ita ut, si rem spectas, aequo fere jure viros illos inter Protestantes, *Spinozamque* maxime, numerare possis.

cosmologiae et physices atque simul naturalis scientiae partes ex eodem divo Lutheri nostri eiusque adiutorum opere deinceps capessiverunt. Ut enim verbo tantum hos quoque restitutae libertatis ingeniorum veritatisque profutendae fructus attingam, etsi maiore sua parte serius demum, inde a saeculi XVII. decenniis posterioribus potissimum, emergentia, omnium primum eminuit, omniumque profecto maxime fecit ad reformandam augendamque non solum universam physicen sed speciatim astronomiam atque geologiam mathematicam, immortale Nicolai Copernici (obiit a. 1543.), viri summi Lutherique non solum coevi, sed studiosissimi, inventum, quo is, verum systema solare condens, Ptolemaici non solum systematis, tunc adhuc universalem fidem prae se habentis, et tamquam dogma ecclesiasticum in omnibus scholis traditi, auctoritatem everteret, sed tantam suae ipsius uranologiae auctoritatem victricem inter coevos posterosque stabiliret, ut Copernicanum systema non solum jam proximo tempore ab omnibus fere Evangelicis, sed mox etiam a principibus physicis astronomisque Catholicis, Galilaeo, Campanella, Gassendio, Cartesio, aliisque adoptaretur. Neque per hanc demonstratae veritatis evidentiam fieri potuit, ut Tychoonis Brahe (obiit 1601.), astronomi ceterum praestantissimi, systema coeli, quasi conciliandarum partium causa excogitatum, (etsi vix serio, sed prae metu magis adversantium a sagacissimo auctore ita expositum id putes) successu et superante applausu gauderet. Talem vero doctrinam (Copernicanam dico), quae ex ec-

clesiae Romanae placitis Cardinaliumque curiae iudicio non solum tamquam erronea prorsus sed ut haeretica atque blasphemica damnaretur, uti paulo antea *Galilaei* exemplo probavimus, vix unquam ab inventore palam et impune proponi audacterque defendi potuisse, nisi sub auspiciis praesidioque Lutheranae reformationis, ipsiusque proinde successum inter principes eximiosque reformationis non solum, sed restitutae simul docendi libertatis fructus esse referendum, quis erit *Vestrum*, qui neget? Eodem Protestantismi, quem vocant, ingenio excitatus eodemque clypeo tectus mox via a *Copernico* et *Tychone* patefacta aequae fortiter ac gloriose progressus est vir aequae magnus, *Io. Kepplerus* (obiit a. 1630.), priorisque systema solare legibus motuum planetarum ab ipso inventis tabulisque suis celebratissimis, Rudolphinis dictis, perfecit, magnis suis inventis tam *Newtonio*, quem iam laudavimus, quam *Hervelio*, et *Cassinio*, astronomis eximiis, viam ad immortalia sua opera condenda egregie praeparans.

Simili ingenii virtute studiorumque et fructuum praestantia in aliis doctrinarum physicarum partibus illustrandis progressi sunt optimeque de iis meruerunt *Guil. Gilbertus* Anglus, magnetis theoriam primum penitus prosequens, *Robertus Boyle* (obiit 1661.), vir de physice sicut de chemia innumeris novis inventis cogitatisque amplificanda summe meritis, *Otto Guericke* (obiit 1686.), praestantissimus ille antliae pneumaticae inventor, et iuxta *Boylum* facile inter physicos experientes sui temporis

princeps, tum *Rob. Hook* et *Ant. Leeuwenhoek*, in microscopis observationibus, et *Io. Mayow*, in aeris atmosphaerici exploratione egregie summaque cum utilitate versantes, porro *Io. Kunkel*, atque *Io. Ioach. Beccher*, chemiam inventis suis maxime augentes, alique. Quibus denique nomina addere ipsisque simpliciter enunciatis laudes quoque enuntiare iuvat virorum in historia naturali atque physiologia animantium excolenda inde a Lutheri tempore excellentium, *Conradi Gesneri*, viri summi, Zwinglii amicissimi, historiaeque naturalis universae conditoris secundi (obiit 1562), *Georg. Agricolae*, mineralogiae statoris, *Guil. Fabricii*, *Ulyss. Aldrovandi*, *Casserii*, *Bauhinorum*, *Th. Bartholini*, *Glissonii*, *Malpighii*, *Io. Rayii*, *Greivii*, *Ruy-schii*, *Iohnstonii*, *Swammerdammi*, *Redii*, *Valisnerii*, atque prae reliquis maxime immortalis circuli sanguinis inventoris, novaeque in physiologia animantium epochae auctoris, *Guil. Harveyi* (obiit 1657.). Longe plurimos autem virorum laudatorum, jure suo inter principes scientiarum naturalium auctores referendorum, protestantis ecclesiae doctrinas professos esse, et ex hoc fonte purissimo insignem luminum copiam liberalioremque et universaliorum naturae indagandae explicandaeque rationem hausisse, vix erit, quod litterarum historiae gnaros moneam.

En itaque bonorum fructuumque multifariorum, qui ex *Lutheri* nostri eiusque adiutorum divo opere in scientiarum philosophicarum et naturalium amplificationem largissime adeo redundaverint, brevissimum conspectum!

Utut mancus is sit atque imperfectus, saltem ostendet *Vobis, Auditores*, magna sane fuisse et vero immensa beneficia, quae hucusque ex ecclesiae reformatione in litterarum atque humanitatis salutem commodumque transierunt. Sed ne his, quae hucusque praebuit purior doctrina evangelica, humanitatis et litterarum praesidiis, *satagi* putemus! Sperare potius, immo summa cum fiducia augurari nos licet, haud minus magna fore immo in dies maiora bona atque auxilia, quibus religio nostra evangelica, et ei insita ingenuitatis atque liberalitatis simulque perseverantiae virtus, etiam in omne posterum aevum humani generis prosperitatem atque cultum nobiliorem, libertatis animorum imperium, litterarumque florentius incrementum fortissime iuvabit dirigetque. Modo sedulo prospiciamus, et prospiciant posteri, ut *Lutheri Zwingli*que unita doctrina integra stet salvaque, et ut simplicitate sua pura servetur atque infucata et incorrupta, non tam ab alienae ecclesiae, quam ab ipsius evangelicae doctorum presbyterarumve suppositis opinionibus intempestivisque disceptationibus litibusve; siquidem nihil profecto tristius evenire posset, quam quum ex opinionum dogmatumve diversitate animorum quoque et religiosi cultus dissidium modo unitos denuo disjungeret. Praeterea longe abesse iubeamus a claritate lucis et rationis, qua evangelica nostra doctrina egregie splendet, mysticismi, hodie rursus adeo late circumserpentis, theosophiae, et photophobiae (obscurantismum significantissime dicunt) tristes vanitates nebulasque, rationem, lampadem hanc

verae fidei, coeca et superstitiosa credulitate foedantes. Haec quum caveamus, et in unione fortitudinem quaeramus, nihil profecto erit unquam, quod metuamus pericula, quae ab aliena parte ecclesiae nostrae imminere videantur; sive ex Iesuitarum Ordinis restitutione, sive ex sacri at non sancti Inquisitionis iudicii summe inexpectata infaustaue resurrectione, sive ex aliis novissimis cum curia pontificali pactis gestisque ad romanae ecclesiae commodum facientibus, mala omina capienda esse, cautus quis haud intempestive moneat. Firmissima enim sunt fundamenta, quibus reformationis superstructum est opus, firmissima est veritatis et libertatis, quam prae se fert, aegis, et sic firmissima quoque et ex indies interiore facta unione sua indies fortior perstabit Ecclesia nostra evangelica, numquam interitura!

DE
DOCTORATVS THEOLOGORVM
ACADEMICI DIGNITATE,
HOC MAXIME AEVO,
APVD PROTESTANTES
RITE SVSTINENDA.

O R A T I O
D. III. NOV. INTER IPSA
SACRORVM REFORMATIONIS SAECVLARIA
MDCCXVII.
IN ACADEMIA REG. BAVAR. ERLANGENSI
AD CREANDOS ET RENVTIANDOS
IN HONOREM HORVM SAECVLARIVM
ALIQVOT THEOLOGIAE DOCTORES
AVCTORITATE S. V. THEOLOGORVM ERLANGENS.
ORDINIS OMNINOQVE SENATVS ACADEMICI
HABITA

THEOPH. PHILIPPO CHRISTIANO KAISER,
S. THEOL. DOCTORE, EIVSDEMQUE PROF. PVBL. ORD. ET ECCLESIAE
NEAPOLITANAE ERLANGENSIS AVGVSTANAE CONFSSIONIS
ANTISTITE.

ERLANGAE
TYPIS KUNSTMANNIANIS.

MAGNIFICE ACADEMIAE PRORECTOR!

PERILLVSTRIS PROCANCELLARIE!

VIRI SVMME VENERABILES, CONSVLTISSIMI,
EXPERIENTISSIMI, AMPLISSIMI!

COMMILITONES ORNATISSIMI!

AVDITORES OMNIVM ORDINVM HONORATISSIMI
AESTVMATISSIMIQUE!

Quam jubilantes hac quoque luce saeculari celebramus *cum ecclesiae, tum academiarum scholarumque reformationem*, ea monemur etiam *de honoribus academicis* et praemiis impensam in meliores literas operam a Reformationis Sacrorum tempore usque ad nostram aetatem apud Protestantes ornantibus. Atque ipsum *Doctorem Martinum Lutherum*, cuius nomen in fastis rubro colore his diebus festissimis prae reliquis nominibus splendescit, inter contemtores academicorum honorum pontificiae ecclesiae addicti numerare olim conabantur; sed scimus hunc Megalandrum nostrum Theologiae Doctoris gradum absolute nunquam, sed do-

ctoratum modo superstitione maculatum perstrinxisse, reliquum dignitatem Theologiae Doctoris defendisse et celebrasse. Conf. ejus operum tom. V. *), ubi *Lutheri* verba sic habent: "*Ich will doch ein Doctor, ja ein ausbündiger Doctor seyn, und sie sollen mir den Namen nicht nehmen bis an den jüngsten Tag; das weifs ich fürwahr.*" Communem Germaniae nostrae praeceptorem *Philippum Melanchthonem* improbavisse gradus academicos sinxerunt; at solo magistri nomine contentum, Doctoris titulum modeste deprecatum esse ipsum quidem scimus, nec vero ideo in aliis contempsisse, his usum verbis: "*Nec ego gradus illos academicos parvi facio, sed ideo, quia judico magna esse onera et necessaria reipublicae, verecunde petendos esse et conferendos sentio*" **). Qui jam saeculo decimo quarto post conditas in Germania academias, honorum titularumque academicorum conferendorum mos apud Germanos invaluerat, eum Protestantium academias retinuisse et laboriosissimos quosque studiis ac vigiliis viros ad tales gradus plerumque evexisse docet historia. Non nego late grassantem etiam horum graduum abusum; sed abusus non tollit usum et in remedia inquirere, quibus obviam eidem iri, saltem ne latius serpat malum novasque in dies acquirat vires, caveri queat, id nimis longum hodie foret

*) Edit. Altenb. p. 272.

**) Conf. *Hornbeckii summa controversiarum religionis* libro IX. et X.

alienumque est ab instituto nostro. In theologici Doctoratus nundinationem, mendicationem et in eodem conferendo liberalitatem hodie tantum inveherer, nisi fere per omnem Germaniam Ordines Theologorum academici non nisi in eos, qui tali titulo digni sunt, ad hunc usque diem illum plerumque contulissent. Quantum enim praesertim in Theologia ex imperitorum promotione metuendum sit incommodi, id vel ex objecti dignitate apparet, cum Theologiae scientia, quam ejusdem Doctores pertractant et exercent, nihil sit sanctius, nihil sublimius. Ex *Ordinis* igitur mei decreto et auctoritate *Magnifici* academiae nostrae *Prorectoris*, omninoque vestra, *Patres conscripti!* voluntate quosdam Theologiae Doctores ad celebrandum hoc saeculare festum, non nundinationis, sed dignitatis et honoris causa renuntiaturus et proclamaturus hoc agam, ut, quantum quidem temporis angustia permittit, *de dignitate Doctoratus Theologorum academici, hoc maxime aere, apud Protestantes rite sustinenda* dicam.

Rite illam *primum* sustineant ii, qui conferre eandem in alios possunt ac debent, nimirum ita, ut creent nonnisi dignissimos.

Quis est, quin sciat, praeter gradus quosdam medios triplicem esse ordinem eorum, qui Christi ministerio initiantur, alterum Religionis Doctorum, alterum Theologiae Doctorum, tertium denique Episcoporum. Et Religionis quidem Doctores seu Antistites, Sacerdotes, Pastores, Diaconi, Clerici totius ecclesiae ac Superiorum auctoritate singulo cuidam coetui ministrant. Episcopis atque omnino iis, qui

sunt a consiliis in ecclesia, regimen sacrorum in aliqua vel republica, vel reipublicae provincia demandatum est. *Theologiae Doctores* et Episcopis et Clericis circa scientiam theologicam inserviant, sibi que invicem ipsi sint magistri, cum non omnia possimus omnes, nemoque sibi solus satis sapiat, ac scientiam suam, in academiis maxime, provehant, ut transeat in vitam et aevo quovis in usum transferatur, sicut restaurata lux evangelica ex literarum Universitatibus quondam exiit. His Doctoribus id *officii sanctissimi* injunctum est, ut exegeseos biblicae, ut historiae sacrae, ut religionis doctrinae ex utraque derivandae maxime gnari ulterius quotidie progredientes in sua scientia, vita religiosa se commendantes et indefesso verbis scriptisque docendi studio conspicui ejus, in quem quovis temporis momento et aevo theologia deducta est, status et conditionis rationem reddere possint, et ad priscorum prophetarum morem, quidquid obscurationis et abusuum pessimorum tentetur, illud prorsus tollere enitantur. Quis est igitur, quin laudet *leges academicas*, secundum quas tali titulo non nisi impertiendi sunt ii, quibus et doctrinae theologiae atque pietatis laus et *meritorum* munerisque respectus debetur, ut *Professoribus*, iis, qui sunt a consiliis sacris regundis, *Superintendentibus* (s. *Decanis*), *Antistitibus*, iis omnino, qui jam rite funguntur officio, cujus dignitas titulo Doctoratus respondeat, vel quibus talis vocationis aut ejusdem *spei certae facta est fiducia*, ut *laureas donandas ambire possint*," nec vero promiscue omnibus, qui tantum sacro studio navant operam. Secus enim quivis

Theologiae *Studiosus*, aut *infimus* de rure Pastorculus reliquarum artium Doctoribus foret praeponendus" *).

Atque *hoc aevo* ecclesia nostra evangelica in illum statum incidit, ut emendationis sacrorum beneficia adhuc quidem percipiamus, sed, imperii germanici legibus extinctis jacturam faciamus acerbissimam. Commune enim protestantium ecclesiarum vinculum vidimus solutum, corpore Evangelicorum sublato ecclesiâque nostra statu ac regimine publico destituta. In ea, Auditores! incidimus tempora, quibus scholae, aedes, opes ecclesiasticae Martis injuria ereptae plurimum Germaniae partium tristissimam praebebant faciem; in ea tempora, quibus animarum, ut dicunt, rationes et vectigalia a quaestoribus exigebantur deque hominibus impendendis, ut dicunt, et in rem vertendis agebatur, non animorum salus religiosa curabatur. In ea incidimus tempora, quibus ministros ecclesiae civilibus negotiis vexatos, exactionibus parvorum reddituum parte aegerrime carenda privatos, denique de ecclesiae statu restituendo sollicitos conclamitare et condolere videbamus. In ea incidimus tempora, quibus templa vel relicta, vel armorum et negotiorum nundinationumque strepitu turbata, officium divinum neglectum, sacramenta

*) Hae sunt academiarum leges et ipsissima verba Itteri de gradibus academicis Francof. ad Moenum 1698. p.582., quibus verbis profecto nihil reverentiae nostro Religionis Doctorum et Pastorum Ordini debitae detrahere cupit.

contemta, mores plurimorum pessimis exemplis corrupti, divina sacrae scripturae auctoritas, minime ut olim papaeis traditionibus, sed philosophiae rationibus nunc imminuta, denique vel fanaticorum somnia vel manifesta *απιστία* aut novam aut continuatam sacrorum restitutionem postulant et efflagitant. Sed in ea simul, Auditores! incidimus tempora, quibus post iudicium et poenam divinam auxilium quoque coeleste experti pristinam *απιστίαν* in pluribus concussam, evangelii desiderium excitatum, sacrorum biblicorum divulgationem susceptam, pium religionis et virtutis sensum regeneratum esse videmus.

In Vos, Theologiae et Iuris evangelici in Germania *Doctores!* in Vos omnium oculi nunc sunt conversi, a Vobis potissimum adflicti exspectant, ut post celebrata tertia saecularia ecclesiae, quam *Lutherus*, immortale Germaniae decus restauravit, viva voce ac scriptis libere loquamini, intercedatis, clametis, oretis, nonnisi *dignissimos vestri ordinis* ac vestri laboris enixaeque curae socios, id est Theologiae et Iuris Doctores eligatis, donec auditi fuerimus, donec, soluta nunc pace Westphalica, novis curatoribus ac tutoribus respublica evangelica donetur, ne quid detrimenti capiat, donec augeatur in dies doctrina vere biblica ac status vere christianus. Admittantur nostri praesertim ordinis tales modo socii, qui rei periclitantis maxime gnari, magni finis optime sibi conscii, copiosissima rerum theologicarum notitia instructi, viribus eximiis praediti, ob muneris rationem pianque voluntatem, morum denique sanctitatem promovendae rei sa-

crae quam maxime idonei, Deo magis obtemperent, quam hominibus.

Atque hoc ipsum est, Auditores! quod *secundo loco* ponimus in modis ac subsidiis, quibus Doctoratus Theologorum protestantium dignitas, hoc maxime aevo, retineri augerive possit ac debeat, nimirum ut *ii ipsi quoque, in quos ille rite confertur et collatus est, dignos eodem se praebeant ac perstent viriliter.*

Et oportet eos ante alios veram religionis doctrinam custodiis munire ac tueri, ne decretorum divinorum loco humana iterum commenta obtrudantur; oportet eos ante omnes Dei cultum rationi et pio sensui adcommodatum, ceremoniis non cumulatam nec depravatam tenere ac commendare; oportet eos restituendam ecclesiae disciplinam et jura communi principum consilio publicisque curatoribus Evangelicorum tuenda flagitare et poscere; oportet eos simul tamen laborare, ut omnibus populis christianis mutuo amore et commercio sacro juncti salutem communem impetremus, amplificemus, provehamus.

Sed id quomodo *hoc maxime aevo* praestare possint ac debeant, sub iudice lis est. Nonne multos videmus reprobare, quod reliqui suadent, alios mutationes flagitare, alios deprecari, nonnullos inepta moliri, paucos apta proponere, plurimos haesitare? Nonne alii accusant evangelicos Theologiae Doctores ob criticos labores, quibus sacrae scripturae auctoritas sit imminuta, templa sint relictata, pietas sit expulsa, virtus christiana ludibrio sit habita; alii vero in Mysticismi ac Supernaturalismi cri-

men (capitale scilicet) hosce Doctores vocant, si qui doctrinae formam mere rationalem sufficere negaverint? Nonne alii omnia antiqua laudantes exorcismum adeo restitutum, cerimonias multiplicatas, episcopum cuivis ecclesiae evangelicae vindicatum cupiunt; alii nonnisi recentioris theologiae laudatores, antiquae reprehensores, novas doctrinae formulas, liturgiam novam componi, disciplinam et potestatem ecclesiasticam ditioni civili subjici jubent?

Consistit veritas in medio; *Theologiae Doctores* non decet, crisin philologico - historicam reformidare, quae ipsa veritati tandem parat victoriam atque ad Deum et ad omnis historiae initium ac finem supremum, id est Christum valet perducere. Scripturam sacram perscrutari nunquam cessabunt; nam ea est origo omnis sapientiae, ea est norma doctrinae evangelicae, ea est gratiae divinae superbiam humanam deprimentis magistra optima divinitus condonata. Ideas aeternas et universales humani generis, ideoque christianae religioni proprias, velut de trinitate in Deo, de filio Dei homine et reliquas, si vel maxime sint mysteria, porro vindicabunt libris nostris symbolicis, utpote vere biblicas. Ritus nimis multos et inveteratos, in ecclesiam nostram revocare non suadebunt; nam Deus adorandus est animo et eo quidem integro, nec est omnium hominum, ideas summas ac sanctissimas sensibus subjicere, et spectacula eadem saepe repetere. Novas autem liturgias sacras simplicitati ac sublimitati biblicae convenientes et nova aliquot festa, maxime in

praeclare gestorum memoriam commendare non dubitabunt; nam feriunt animos hominum ea, quae non quotidie repetuntur, neque vilescent. Orationes sacras simplicitate et gravitate biblica habendas cum cantu coetuum et antiphoniis, et his quidem non inveteratis nec nimis saepe iisdem repetitis, sed vicibus servandis, retineri volent; nam viva vox docet, emendat, consolatur, animum ad laetitiam coelestem extollit. Libertatem ecclesiae christianae porro defendent; quamdiu autem princeps pro more majorum rei civilis non solum summus rector, sed ecclesiae etiam in terra sua constitutus est episcopus, tamdiu ut talem quoque eundem venerabuntur, utpote jura ecclesiae tuentem, ceterum perfectissimam rei civilis et sacrae regundae formam forte eam profiteri non verebuntur, qua quaevis terra vere christiana gaudeat duplici necessitudine, rege terram regente, et episcopo, non terra, sed ditione ecclesiastica praedito, utroque sibi invicem rationum spectatore et castigatore dato. Nam haec est humanarum rerum imperfectio, ut perfecta nasci soleant tum, cum, si forte unus malus esse vult, alter eum, habens potestatem similem, coercet et vices explet populi, sed id jure cavendi, et jure tuitionis; non immiscenda sua opera alterius officio.

De Principum imperio cum sermo sit, annectimus Auditores! iis, quae dicta sunt, *tertium* idque ultimum, quod ad dignitatem Doctoratus theologi apud Evangelicos, hoc maxime aevo, rite sustinendam requiritur, nempe ut *Principes*, quibus tutela non ecclesiae quidem,

sed jurum tamen ecclesiasticorum delata est, dignitatem quoque theologicam tueantur.

O tristem talis ecclesiae imaginem, quam pro humano instituto principes habent, cujus libera vis magistratum coerceri arbitrio lubituque posse putatur, cujus Doctoribus et Episcopis fidei capita, et cerimoniae praescribuntur! Id, id *jure nostro postulamus*, ut Principes in consilium adhibeant Doctores et Praesules ecclesiae prudentissimos, facundissimos, experientissimos, doctrinae laude eximios et maxime pios, per quos de sacrorum emendatione, veteris ecclesiae exemplo, agatur, et res publice, non privatim tractentur, ne ad parem rationem et unitatem, quam dicunt, instituta civilia et ecclesiastica revocentur, nec eadem leges omnibus scribantur ecclesiis et religionis confessionibus.

Bene quidem scimus, eos, qui *hoc nostro tempore* de civibus a caritate, egestate, fame liberandis cogitare debent, de ecclesiae Doctoribus audiendis, in sacro opere adjuvandis, et penuriae eripiendis, de ecclesiae bonis restituendis, de novis liturgiis, de disciplina sacra et nova omnino sacrorum in Germania regendorum forma minus, nunc quidem, cogitare posse.

At evangelicam quoque ecclesiam in Germania, tutoribus publicis et communi Principum consilio denuo concessis, servatum et *auctum* iri speramus, quid? quod Principes catholicae fidei addictos videmus jura civium suorum, evangelicorum ita tueri, ut adeo evangelicos principes hoc in genere superare videri possint. Ut enim quon-

dam in Corpore Evangelicorum Elector Saxoniae catholicus, sed tutor Evangelicorum egregium hujus rei exemplum exhibuit, ita nunc videmus *Regem Bavariae Augustissimum ac Clementissimum, Maximilianum Iosephum*, nostrum patriae Patrem longe dilectissimum jura evangelica nobis integra conservare. Cui enim, Auditores! debemus inter reliqua hujus generis jura percepta, etiam horum dierum festissimorum solemnia non permissa, sed jussa et regio mandato instituta? Regi indulgentissimo *Maximiliano Iosepho*. Cui debemus nostrae literarum Universitatis, almae Erlangae perennitatem, scholarum in Bavaria incrementa eximia, Doctorum academicorum et scholasticorum auctoritatem, literarum et artium vigorem, ecclesiarum, religionis, pietatis curam in Bavaria? Regi indulgentissimo *Maximiliano Iosepho*. Laetemur igitur, Auditores! et jubilemus his diebus saecularibus ob ecclesiam non solum ad genuinum statum revocari coeptam, sed etiam ob ejusdem cum re simul literaria conservandae, amplius conformandae et provehendae spem factam certissimam; significemus gaudium cantibus, concentibus, plausibus; jo! victores, Deo sic jubente, reportabimus triumphum! *)

*) Nuperrime quidem pactum, quod inter *Bavariae Regem Augustissimum* et *Papam Romanum* convenit, metum multis Protestantium in Bavaria incutere solet, sed bono simus animo, qui jura nostra contra papaeam pacti interpretationem protestando tuentes ac freti *Regis Dominique nostri* justitia exaudiemur.

Hujus laetitiae indicem vult *Ordo Theologorum* nostrae Academiae promotionem quatuor virorum doctrina, pietate, aestumatione publica meritisque praestantium, qui sub auspiciis Augustissimi Regis *Maximiliani Iosephi* et auctoritate Magnifici nostrae Academiae *Prorectoris* ad summum in Theologia honorem adscendant. Ego igitur *Theophilus Philippus Christianus Kaiser*, Theologiae Doctor legitime promotus et in hac Academia Professor P. O., Facultatis theologiae assessor et brabeuta ad hunc actum rite constitutus sequentes Viros:

Virum S. V. Christianum Ernestum Nicolaum Kaiser, philosophiae Doctorem et artium LL. Magistrum, Augustissimo et Potentissimo Bavariae Regi a consiliis ecclesiasticis in sacris Decanatus generalis Baruthini regundis, Concionatorem ad aedem cathedralem Baruthinam primum designatum,

Virum S. V. Ioannem Georgium Friedericum Papst, philosophiae Doctorem et artium LL. Magistrum, dioeceseos Cadolzburgensis Decanum et scholarumInspectorem, Pastorem Zirndorfensem, olim academiae Erlangensis Professore philosophiae P. O. celeberrimum,

Virum S. V. Valentinum Carolum Veillodter, dioeceseos Norimbergensis Decanum scholarumque In-

spectorem, Concionatorem ad aedem S. Sebaldi
primarium,

ac

Te, Vir S. V.! Ioannem Bernhardum Lippert, philo-
sophiae Doctorem et artium LL. Magistrum,
Theologiae in literarum Universitate Erlangensi
Professorem publ. extraord., Archidiaconum ad
aedem cathedralem Erlangensem et venerandi
capituli Erlangensis Seniolem,

Vos, inquam,

ex decreto Ordinis Theologorum hujus Academiae, Theologiae
Doctores creo, creatos renuntio, renuntiatos proclamo
omniaque hujus gradus academici jura et privilegia, quae
a summis imperatoribus, literarum Universitatibus, Or-
dinibus theologicis, quibuscunque Theologiae Doctoribus
olim concessa sunt, ita in Vos confero, ut iis omnibus
uti fruique Vobis jus et potestas sit, in nomine sacro-
sanctae Trinitatis, Dei patris, filii et spiritus sancti. Amen!
Cujus accepti gradus documenta ne Vobis desint, tra-
dentur Vocis literae, diplomatum inauguralium nomine
insignitae, quae valvis quoque publicis affigantur. Ego
vero his Theologiae Doctoribus primum ita a me salu-
tatis, cum absentibus, tum *Tibi praesenti, Vir S. V.*
Lipperte! novum honorem meo non solum, sed omnis
etiam Facultatis nostrae theologiae nomine gratulor, at-

que peropto, ut Deus O. M. felix, faustum fortunatum-
que eum esse jubeat Vobis, Ordini Theologorum, Aca-
demiae nostrae et universae rei evangelicae et literariae.
Ac palam profiteri mihi liceat singularem laetitiam et
pium fraterni amoris sensum, quod ego frater natu mi-
nor majorem, a fratre quondam praeceptore edoctus do-
ctorem ad gradum Doctoris in Theologia adscendentem procla-
mandi copiam mihi contigisse video, atque fratris nomine gra-
tias Vobis ipse ago, quas possum maximas, pro insigni, quem in
eum conferre dignati estis, honore, *Viri S. V., Facul-
tatis theologiae Assessores!* Collegae conjunctissimi et
amicissimi! Habebitis ipsum per omnem vitam pietatis
et officii quovis genere obstrictissimum. Dixi.

Martinus Lutherus, sanctae Theologiae Doctor.

CARMEN SAECULARE

INTER IPSA

SACRORUM REFORMATIONIS
TERTIA SAECULARIA

COMPOSITUM

ET

D. III. M. NOVEMBER.

PUBLICE RECITATUM

AUCTORE

D. THEOPH. PHILIPPO CHRIST. KAISER,
THEOL. PROF. P. O.

ERLANGAE

TYPIS KUNSTMANNIANIS.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LECTORI S. AUCTOR.

Cum d. II. Nov. anni praeteriti nostrum in hac Academia eloquentiae et graec. ac lat. lit. Professore, Collegam et amicum mihi conjunctissimum, D. HELLERUM morbus plane inopinatus ipsique non minus, quam auditoribus fatalis impediret, quo minus orationem suam sequenti die publice habere posset *); Academiae nostrae *Prorectoris Magnifici* benigna fiducia me adiit petens, ut orationi interim a Collega et amico conjunctissimo D. HARLESSIO susceptae et per noctis tempus elaborandae ex meis aliquid, quod recitari simul posset, adderem. Atque sic orta est cantilena, festinanti calamo scripta, ac sequenti die publice ad con-

*) Recitavit autem postea hanc orationem de *Lutheri* laudibus in senatu academico, cum magno omnium applausu, d. II. m. Ian. clcIcccxviii.

celebrandum saeculare festum a Collega meo recitata, quae, cum postea perpaucis in locis a me eliminata et paullulum aucta fuerit, etiamnum talis est, cuius argumentum nobiliora poetarum plectra desiderare jubeat. Attamen cum Auditores hanc opellam non improbarent; decreto academico, ut *omnes* festarum orationum publice habitarum partes typis excudantur, obtemperare malui, quam deesse.

O Musa! gratis carminibus tuum
Lauda *Lutherum*; sol radiat tibi
Hic saecularis: nam *Luthero*
Vindice Relligio refulsit.

Heroa justo jam celebra modo,
Germaniae pulchramque propaginem,
Quantusque mundo christiano
Dux fuerit, modulans revela!

Obscura monstres nubila, queis Dei
Sacrique cultus agnitio fuit
Obducta, cum cristas tumentes
Sustulit impietas ubique.

En! ut tyrannus sollicitat dolo
Terras et atras insidias struit,
Ut strage facta fastuose
Imperium teneat scelestum;

Sic papa, laxans frena libidini,
Audax, feroci fronte superbiens
Ecclesiae per fas nefasque
Imposuit juga servitutis.

Martinus autem, tunc posito metu
Fretus supremo subsidio, videt,
Proclamat, expugnat monarchae
Ausonidum subigitque fraudes.

Crimen nefandum non scheda Tetzeli
Fulvo metallo vendita perluit,
Sed mundat immundos Redemptor
Ac pietate nova decorat.

Herbae nocivae ceu supereminent
Agri feracis svavia semina;
Sic et *Dei* cultum premebat
Barbara pontificis potestas.

At praeco *Christi* mox lolio manu
Purgabat agrum *Christi*adum sua;
Is *Numinis* sacros honores
Restituit populo sacerdos.

Mox liberabat servitii iugo
Gentes, revisit candida pax eas;
Frangebat atrae vincla *Romae*:
En! redeunt meliora secla.

Effata divi codicis explicat
 Testis fidelis, monstrat inania
 Commenta detonsae cohortis;
 Lux nitet aurea veritatis.

Lux veritatis splendet et aufugit
 Error nefandus; ceu, radios novos
 Cum sol per amplum spargit orbem,
 Diffugiunt cito noctis umbrae.

Lugebat almus Pieridum chorus
 Regnante papa! Non fidibus lyrae
 Hymni sonabant; sed fugati
 Phoebus et Aonides tacebant.

Nostro *Luthero* vindice nunc sua
 Constat Minervae laus et honos suus;
 En! jubilant doctae Camoenae,
 Carmina sancta sonant per auras.

O Musa! dignis laudibus hunc virum
 Extolle; laudes restituit tuas,
 Sacramque rem! Victor triumphat!
 Plaudite io! medio in triumpho.

Ast summe coeli Rector et Arbiter!
 Qui fata prudens dirigis omnium;
 Purgata nos debere grati
 Templas scholasque tibi fatemur.

Quondam benignus qui fueras gregi
Nostro, salutis Conditor unice!

In posterum et nobis paratam
Adfer opem prohibeque damna.

Ecclesiae quas insidias struit
Hostis dolosus, quae cupit artium
Ac disciplinae in lumen alium
Mittere tela, potens repelle.

Quem laude justa condecorat Themis,
Qui comis *auget* commoda civium,
Cum stirpe *Iosephus* verenda
Vivat et imperium beetur!

Erlanga perstet fausta, academia,
Sceptroque *Patris* subdita patriae
Veri juvenus atque honesti
Amplificet veneranda regna!

D. Paul Joachim Sigmund Vogels,
Königlich Baierischen Kirchenraths, ersten Professors der
Theologie, Distriktsdekans und Scholarchens

V o r t r a g

bei der

akademischen Feier

des

Jubelfestes der Reformation

zu Erlangen

am 3. November 1817.

Erlangen,

gedruckt bei Heinrich Ludwig Kunstmann.

Hochverehrte
und Hochgeschätzte Anwesende!

Der K. akademische Senat hat mich mit dem Auftrage beehrt, am Schlusse dieser akademischen Feier des 3ten Säkularfestes der Kirchenreformation an die in der Sprache der Gelehrten gehaltenen Vorträge einen Vortrag in deutscher Sprache anzufügen, in der ja unsere Gedanken in Worte sich gestalten, in der wir unsere Begriffe in Betrachtungen fest halten, in der wir unsere Gefühle und Willensbeschlüsse aussprechen, wenn wir nicht zur Uebung oder aus Bedürfnis oder in andern Absichten uns einer erlernten Sprache bedienen. Wenn diese Anordnung dennoch befremden könnte, weil sie von dem akademischen Herkommen abweicht: so zeigt sie dagegen desto unverkennbarer, daß die heutige Handlung nicht eine Prunkfeier seyn soll, bei welcher sich der Mangel des tiefen Gefühls hinter kunstreichen Worten und Symbolen verbergen kann, sondern das Erzeugnis einer aus dem Innern hervorquellenden und mit Würde und angemessener Zierde sich an den Tag legenden dankbaren Freude.

Diese dankbare Freude soll denn auch der Eindruck seyn, den diese Handlung in uns zurücklasse; und einige kunstlos vorgetragene *Betrachtungen* über die Reformation, deren 300jähriges Bestehen wir feiern, können vielleicht diesen Eindruck fördern.

Die *Betrachtungen*, welche durch dieses Fest angeregt werden, richten sich zwar zunächst auf die Wirkungen und Folgen der grossen Weltbegebenheit, die der Gegenstand der Feier ist, aber es würde kaum zu der Bestimmung dieses Vortrags passend seyn, zu wiederholen, was in diesen Tagen schon oft mit Kraft und Wärme gesagt worden ist. Besser also, wir wenden uns zu dem *Gange* der Begebenheit selbst, und überblicken die unverkennbaren und höchst merkwürdigen *Fügungen*, mit welchen *Gottes Vorsehung* ihn geleitet hat.

Sie leitete ihn von dem *ersten Schritte* an, den Luther am 31. Oktober that und mit dem die Reformation anhub. Denn Luther hatte bei diesem *noch nicht* die entfernteste *Absicht*, eine Umgestaltung der Kirche und ihrer Lehre zu unternehmen. Er that, indem er gegen den Unfug eiferte, der mit dem Ablass getrieben wurde, nicht mehr, als was andere fromme und gelehrte Männer vor ihm schon gethan hatten, unter denen besonders der freimüthige Johann Wessel bemerkt zu werden verdient, der zwar über seine Kühnheit angefeindet wurde, aber doch im Schoosse der Kirche starb.

Von diesem ersten Schritte an weist die Geschichte Schritt vor Schritt nach, wie Luther, der sich bereit erklärt hatte, „den Handel sich zu Tode bluten zu lassen“ und, den Widerruf ausgenommen, den ihm sein Gewissen verbot, „alles zu thun und zu leiden, damit er nur nicht weiter aufzustecken verursacht würde,“ durch das leidenschaftliche und unkluge Benehmen gegen ihn eigentlich gezwungen wurde, das Werk hinaus zu führen, das sich unter seinen Händen entsponnen hatte.

Schon diese Bemerkung entfernt von Luther den Vorwurf, der so oft wiederholt worden ist, daß durch ihn der stille Gang einer unvermerkten allmählichen Reformation unterbrochen worden sei, der durch die Pfleger des neu aufgelebten Studiums der klassischen Literatur, der besonders durch Erasmus und die Freunde Reuchlins eingeleitet war. Dieser Vorwurf fiele, wenn er gerecht wäre, weit mehr Luthers Gegnern, als ihm, ja er fiele der Vorsehung, die alles leitete, selbst zur Last. Aber gründliche Kenner des damaligen Zustandes der Kirche haben auch die Grundlosigkeit desselben bis zum Augenschein erwiesen.

Uns ist es zur Erblickung der leitenden Hand der Vorsehung wichtiger, die *Schwierigkeiten* in das Auge zu fassen, die eben dieser Zustand der Kirche jedem Versuche einer durchgreifenden Verbesserung früher schon entgegengestellt hatte und auch damals entgegenstellen muß-

te. Die Kirche war nicht blos repräsentirt, sie war beherrscht durch die Geistlichkeit, die einen fest in sich verbundenen Körper bildete, der durch sein Oberhaupt, den Römischen Papst, zusammengehalten wurde. Diese Herrschaft des Klerus war dem Lehrbegriff der Kirche einverleibt, und konnte aus diesem nicht herausgerissen werden, wenn nicht der Geistlichkeit ihre Herrschaft entwunden war. Aber diese konnte ihr nicht entwunden werden, so lang der Lehrbegriff nicht angetastet werden durfte, der diese Herrschaft stützte. Darum wurde die Verbesserung wenig gefördert durch das sehr allgemein gewordene Verlangen nach ihr, durch die lauten Beschwerden der Laien, selbst der mächtigsten Regenten, über die Anmassungen des Klerus und seines Oberhauptes. Auch wurde sie eben so wenig gefördert durch die Unzufriedenheit des niedrigern Klerus mit dem höhern, und des höhern selbst mit dem Haupte, dem er nur das drückende der Gewalt über sich, nicht aber die Herrschaft über die Kirche, mit der seine eigene zusammenhieng, entziehen wollte. Darum erlagen die Einzelnen und ihre Anhänger, die sich erkühnten, über das Verderben der Kirche laut aufzuschreien, unter den Ketzergerichten; darum richteten die großen Kirchenversammlungen zu Costnitz und 'Basel, nach den muthigsten Beschlüssen, nach dem größten Anschein eines entscheidenden Erfolgs, unter den günstigsten Umständen, so wenig aus zu einer wirklichen Verbesserung der Kirche, und so gar nichts zu einer Berichtigung der Lehre. Und nun trat, nicht volle

hundert Jahre nach dem abschreckenden Exempel, das an Johann Hufs und Hieronymus von Prag zur Warnung aufgestellt worden war, hervor ein Mönch, der noch den Gedanken nicht gefasst hatte, zu Stande zu bringen, was Kaisern und Königen und Kirchenversammlungen nicht gelungen war, und bestritt — nicht die Verfassung und nicht die Lehre der Kirche, sondern eine Ausdehnung der Lehre vom Ablass, die schon lang vor ihm gerügt worden war, und einen Unfug bei dem Ablassverkaufe, dem selbst Päpste Gränzen zu setzen verheissen hatten. Was war von dieser Bestreitung Grosses zu erwarten? Welcher menschliche Scharfblick hätte die Folgen, die sie herbeiführte, damals voraussehen, welche Klugheit und welche Macht hätte die Umstände, unter denen eine so allgemeine Reformation gedieh, zu diesem Zwecke ordnen können?

Aber sie waren schon geordnet, diese *Umstände*. Nicht nur dem Geschichtsforscher liegt es ob, sie zu beobachten, sondern jeder Nachdenkende wird dazu hingezogen, und sie entgehen keinem. Aber es ist ein nicht zu entschuldigendes Abbrechen des Nachdenkens, wenn man die grosse Begebenheit, wegen dieser sie begünstigenden Umstände, als eine gemeine, besonderer Aufmerksamkeit nicht würdige, Begebenheit betrachtet und darstellt, wie man selbst mit der Einführung und Verbreitung des Christenthums gethan hat. Man muß entweder alle Regierung der menschlichen Angelegenheiten durch die unend-

liche Weisheit Gottes läugnen und alle Ereignisse blindlings dem blinden Zufall unterordnen, oder man muß gestehen, diese göttliche Regierung ist es, die die Umstände so zusammenfügte, daß unter ihnen wirklich wurde, was ohne sie nicht möglich gewesen wäre, daß unter ihrer Einwirkung zu Stande gebracht wurde, was bei dem Beginnen gar nicht beabsichtigt war. Oder ist etwa auch das nicht Werk der Vorsehung, daß gerade damals ein Mann von solcher Frömmigkeit, von solcher Geisteskraft, von solchem Feuereifer, innerlich bewegt durch das schmerzlich selbsterfahrne Bedürfnis des Glaubens und der Buße zur Zuversicht auf die göttliche Erbarmung, und äuserlich aufgeregt durch die Schamlosigkeit eines Ablasskrämers, der Glauben und Buße als entbehrlich darzustellen sich erfrechte, aufstund, um zu bestreiten, was die Kirche nie behauptet hatte, ohne zu ahnen, daß diese Bestreitung ihn noch zu ganz andren führen werde? Ist auch das nicht Werk der Vorsehung, daß zu gleicher Zeit, von gleichem Eifer entflammt, der heldenmüthige Zwingli sich erhub, und daß beide so viele gleichgesinnte, allen Gefahren trotzbietende, Gehülfen fanden, und unter diesen solche sanfte, ruhige, die Heftigkeit mäßigende, wie Melanchthon und Oekolampadius?

Noch unverkennbarer vielleicht zeigt sich uns aber die Führung der Vorsehung, wenn wir einen, wenn auch nur flüchtigen, Blick auf die Schwierigkeiten werfen, die alle Gunst der Umstände zu vereiteln drohten, und

deren wichtigste aus *Verirrungen* und *Fehlern* derjenigen, die die Werkzeuge der Vorsehung waren, hervorgingen. Die Kürze der Zeit, auf die sich der gegenwärtige Vortrag beschränken muß, gestattet mir nicht, die Schwierigkeiten dieser Art einzeln aufzuzählen. Ich muß mich begnügen, eine herauszuheben, eine, die *Luthers* zu heftiger Eifer verursachte, die bald eine der drückendsten wurde, und die über dritthalb Jahrhunderte beklagenswerthe Folgen für die protestantische Kirche nach sich zog. Ohne einiges Bedenken hebe ich sie heraus. Denn dein Andenken, theurer, großer, ehrwürdiger Mann! ist uns heilig, aber wir verehren dich nicht als einen Heiligen. Eine solche Verehrung wäre dir ein Gräuel gewesen; wolltest du doch nicht einmal, daß wir uns nach deinem Namen nennen sollten. Wer konnte demüthiger, als du, seine menschlichen Schwachheiten bekennen? — Wer mit der Geschichte der Reformation bekannt ist, kennt schon diese Schwierigkeit. Sie ist der unglückliche Streit über die Gegenwart und die Art des Genusses Jesu Christi im heiligen Abendmahl, den Luther mit Carlstadt anfieng und mit den Schweizern fortsetzte, und der eine so lange Spaltung des Stammes der protestantischen Kirche verursacht hat. Aber nicht sektirische Parteilichkeit, sondern Wahrheit und Gerechtigkeit, fordern auch, dabei zu bemerken, daß nicht Leidenschaftlichkeit allein Luthern über die Gränzen der Ruhe und Mäßigung hinausführte, sondern sein frommer Glaube an die heilbringende Wirksamkeit dieses Mahles, das

nicht eine bloße Erinnerung an das, was der Erlöser für uns gethan und gelitten hat, seyn soll, sondern eine innigere Vereinigung mit ihm durch göttliche Einwirkung auf das Herz der Geniessenden. Diese Wirksamkeit schienen die Gegner, welche Luther mit dem nie erlöschenden Feuer seines Geistes bekämpfte, diesem Geheimnisse der Gottseeligkeit abzusprechen, und es lediglich in eine kalte symbolische Erinnerung umzuwandeln. Welche Gefahr für die sich bildende Kirche daraus erwuchs, wie diese dadurch gehindert wurde, mit gesammter Kraft der Unterdrückung durch Heeresmacht, der sie entgegensetzen mußte, zu widerstehen, bedarf keiner weiteren Ausführung. Um so gewisser muß es aber auch dem flüchtigen, selbst dem eingenommenen, Forscher als ein Werk der Vorsehung auf das Herz fallen, daß diese Unterdrückung dennoch nicht erfolgte, ungeachtet sie mit einer Waffengewalt unternommen wurde, der die Protestanten unterlagen.

Sehr merkwürdig ist die Zuversicht Luthers und seiner Vertrauten auf den Schutz und Beistand Gottes, der seinen Rath und sein Werk von Menschen nicht dämpfen lassen werde, diese Zuversicht, die sich in ihren wiederholten Abmahnungen von kriegerischen Rüstungen und Verbindungen so oft aussprach, und die uns bisweilen, bei aller Bewunderung, die wir ihr nicht versagen können, zum Unwillen reizt, wenn diese Rüstungen und Verbindungen uns als unumgänglich

nothwendig erscheinen. Der Ausgang rechtfertigte diese Zuversicht.

Nicht durch die kriegerische Stärke der Bekenner des Evangeliums sollte ihr Bund aufrecht erhalten werden. Fühlbar sollte es ihnen werden, wie wenig diese Stärke vermöge, in deren Bewußtseyn sie ihre Gegner bisweilen mehr reizten, als nöthig und rathsam war. Sie waren dennoch nicht gerüstet genug, als das Ungewitter über sie ausbrach. Und als sie sich gerüstet hatten, verließ die Entschlossenheit ihre Häupter, selbst den, sonst bis zur Verwegenheit muthigen, Landgrafen Philipp von Hessen. Die Plane des erfahrenen Schärtlins wurden verworfen, Gelegenheiten, deren Gelingen unzweifelhaft war, wurden unbenützt gelassen, in den entscheidenden Augenblicken trug man Bedenken zu wagen, was gewagt werden mußte und unbedenklich gewagt werden konnte; und endlich vollendeten Feindseeligkeiten eines protestantischen Fürsten gegen seinen Verwandten ihre Niederlage. Aber noch standen sie da als evangelische Kirche. Eine Anordnung des Kaisers, die zwar sie drückte, aber auch das Haupt der katholischen Kirche aufbrachte, verlor bald ihre Wirkung, und die Kirchenversammlung zu Trident konnte nicht vollenden, was noch nicht angefangen war.

Der Krieg, den eben der Fürst, der seine Glaubensgenossen an den Rand des Untergangs gebracht hatte, mit

Schlaueit anfieng und mit glücklicher Schnelligkeit endigte, war nicht mehr zu ihrer Erhaltung nothwendig. Sie waren gesichert vor gewaltsamer Unterdrückung, sobald er sich treu und fest an sie anschloß. Sie befanden sich bei weitem nicht in solcher Gefahr einer nahen Unterdrückung, wie in dem folgenden Jahrhundert, da ihnen Gott den edlen und großen Gustav Adolph zum Retter sandte. Vereinigt, konnten damals die Protestanten sich getrost jedem feindlichen Angriff entgegen werfen. Nur die gesetzliche Anerkennung der gleichen Rechte mit den katholischen Ständen des deutschen Reichs, die nach beinahe hundert Jahren eine sicherndere Festigkeit erhielt, verdankten sie dieser Unternehmung, die aus diesem Grunde auch unsern warmen Dank verdient.

Unverkennbar ist bei diesem Verlaufe die *Ähnlichkeit* der Lenkung der Begebenheiten mit der, durch welche die *christliche Religion*, nach Jahrhunderten des Drucks und der Verfolgung, die herrschende im Römischen Reiche und die Religion des Römischen Staates wurde. Man zählt diese Lenkung unter die Beweise der Göttlichkeit des Christenthums, und wir werden uns bewogen fühlen, zu fragen, ob nicht auf gleiche Weise die Aufrichtung und Aufrechterhaltung der protestantischen Kirche als ein *Beweis der Wahrheit ihrer Lehre* geltend gemacht werden könne.

Die *Beweiskraft* der Geschichte des Christenthums beruht auf der durch sie bewährten heilbringenden Kraft

der christlichen Lehre. Nur das, daß ohne diese alle übrigen mitwirkenden Umstände nicht hätten einen solchen Erfolg herbeiführen können, bürgt uns dafür, daß Gottes heilige Vorsehung sie nicht vereinigte zur Prüfung und Züchtigung, sondern zum Heil, der Menschen. So versichert uns denn aber auch das gleiche der von der Vorsehung geleitete Gang der *Reformation*; denn die *Reformation* war nichts anders, als eine *Wiederherstellung der Lehre Jesu in ihre Reinigkeit und heilbringende Kraft*.

Es ist nothwendig, diese Behauptung genauer zu *bestimmen* und zu *rechtfertigen*.

Wohin mußten sich die Bestrebungen Luthers richten, wenn durch sie die Lehre Jesu in ihre Reinigkeit und heilbringende Kraft hergestellt werden sollte? Die Kirche konnte einer *Reformation* in ihrer *Verfassung* und in ihrer *Lehre* bedürfen. Der Zweck, die *Verfassung* zu verbessern, ist unstreitig dem Zwecke der Verbesserung der *Lehre* untergeordnet. Die Kirchenverfassung konnte in vielen Hinsichten Nachtheile mit sich führen, die sich nicht auf die *Lehre* bezogen. Dieses Nachtheilige von ihr zu entfernen, konnte eine verdienstliche Bemühung seyn; aber es führte nicht zur *Wiederherstellung des reinen und kraftvollen Christenthums*. Wenn aber die *Verfassung* der Kirche mit Fehlern behaftet war, die von der reinen christlichen *Lehre* abführten oder sie verdunkelten

und entstellten: so mußte Luther dahin arbeiten, dieses Fehlerhafte aus ihr wegzuschaffen, zu dem Zwecke, der Lehre ihre ursprüngliche Reinigkeit wiederzugeben. Die Absicht aber, die Lehre zu reinigen, konnte sich darauf beschränken, einen richtigern *Erkenntniß* Eingang zu verschaffen; sie konnte aber zugleich darauf gerichtet seyn, die *Verehrung Gottes* nach der Lehre Jesu zu verbreiten, und das zu entfernen, was ihr in der Lehre und in den Einrichtungen der Kirche hinderlich war. Tadelhaft war Luther, wenn er die Berichtigung der Erkenntniß zum einzigen Zweck sich machte, tadelhaft schon, wenn diese sein höchster Zweck war. So gewiß alle Offenbarung Gottes auf diese Verehrung abzielt, so gewiß diese das Wesentliche aller Religion ist: so gewiß ist es, daß die Bemühungen Luthers auf diese, als den *Endzweck*, dem der Zweck der Reinigung der *Erkenntniß* untergeordnet ist, gerichtet seyn mußten. Nur durch die Verbindung beider Zwecke, in dieser Unterordnung der Erkenntniß unter die Gottesverehrung, konnte eine Herstellung der Lehre Jesu in ihre Reinigkeit und heilbringende Kraft bewirkt werden.

Wir wissen, daß Luther bei seinen ersten Schritten nicht den Plan sich gemacht hatte, eine allgemeine Verbesserung der Kirche zu Stande zu bringen; wir wissen, daß er von dem ersten Schritte an in dieser Bahn voll Schwierigkeiten und Gefahren sich fortbewegte, wie die *Vorsehung* ihn leitete; und wir behaupten, sie habe

ihn dahin geleitet, die Verfassung der Kirche zu verbessern zu dem Zwecke der Reinigung der Religionskenntniss, und diese hinzuleiten zu dem Endzwecke der Förderung der ächt christlichen Gottesverehrung. Sehen wir zurück auf den ersten Schritt Luthers, der die noch unvorhergesehenen folgenden herbeiführte: so gab Luthern, so wie Zwinglin, den Antrieb der Ablass, der mit unbegrenzter Schamlosigkeit feil geboten wurde. Die berüchtigten Ablasskrämer versicherten den Käufern die göttliche Vergebung aller begangenen Sünden, ohne Reue, Sinnesänderung und Lebensbesserung zur Bedingung zu machen; sie bauten ihre Verheisungen nicht auf die erbarmende Gnade Gottes in Christo, sondern auf die unumschränkte Gewalt des Papstes; sie erfrechten sich sogar, was wenigstens von Tezel erwiesen ist, gegen reichlichere Bezahlung die Vergebung solcher Sünden, die man erst zu begehen gedachte, im voraus zu ertheilen. Damit giengen sie aber weit über die Lehre der *Kirche* vom Ablass hinaus.

In der Kirche selbst hatte die Lehre vom Ablass nach und nach große Aenderungen erlitten. Ursprünglich bestand der Ablass in der Erlassung der Büssungen, welche die Kirche für die gebeichteten Sünden festgesetzt hatte. Von diesen Büssungen wurde behauptet, sie müßten auch von denen geleistet werden, denen Gott die ewigen Strafen erliesse. Als die Lehre vom Fegfeuer ausgebildet war, erhielt diese Behauptung die Ausdeh-

nung, daß die zeitlichen Büßungen, die im Erdenleben nicht geleistet worden, von den Bekehrten noch in dem qualvollen Reinigungszustande nachgeholt werden müßten, ehe sie in die Seligkeit übergehen könnten, und daraus erwuchs die weitere Ausdehnung des Ablasses auch auf diese noch nach dem Tode zu vollbringenden Büßungen. Aber zu Ende des elften Jahrhunderts riß der schwärmerisch fromme Eifer, die Christen zur Eroberung des gelobten Landes zu entflammen, den Papst Urban 2. so weit hin, daß er allen, die an dieser Unternehmung Theil nehmen würden, für alle Sünden, die sie je begangen hätten, nicht nur die Erlassung aller Büßungen, sondern selbst aller göttlichen Strafen, zusicherte. Indessen schränkte er diese Verheißung auf die Bedingung der Reue und Besserung ein. Damit war das Zeitalter zufrieden, ohne nach dem Grunde der Berechtigung zu dieser Sündenvergebung zu fragen. Aber gegen die Mitte des dreizehnten Jahrhunderts ersann der scholastische Scharfsinn einen unerschöpflichen Schatz von Verdiensten Christi und der Heiligen, der dem Papste zur Vertheilung an die Würdigen und Bedürftigen übergeben sei, und aus welchem derselbe seinen Ablass schöpfe. Diese Ablassstheorie wurde von Clemens 6. um die Mitte des vierzehnten Jahrhunderts feierlich bestätigt.

Als nun das Unheil der Ablasspredigten immer empörender wurde, als die ruchlosesten Verbrecher ihre Sünden zu beichten aufhörten, der kirchlich bestimmten Büßun-

gen sich weigerten, und der Ermahnungen zur Buße spotteten; als fromme, muthige, eifrige Männer, wie Luther und Zwingli, zu diesen Gräueln nicht länger schweigen konnten: da konnten auch Männer von solchem Geiste sich nicht begnügen, das allein zu bekämpfen, was die Unverschämtheit der Krämer zu der Lehre der Kirche hinzugethan hatte, sie mußten diese Lehre selbst prüfen. Aber schon die Bekämpfung des unwidersprechlichen Unfugs nöthigte sie, die Unentbehrlichkeit der Reue und Besserung zur Begnadigung einzuschärfen. Diese Unentbehrlichkeit aber mußte ihnen einleuchtend machen, ehe sie noch an der kirchlichen Gewalt des Papstes zweifelten, daß der Papst so wenig, als irgend ein anderer Mensch, Vergebung der Sünden ertheilen, daß er sie nur ankündigen, und nur denen ankündigen könne, die von dem Herzenskündiger als wahrhaft Bußfertige erkannt seien, daß aber dieses Recht kein dem Papste eigenthümliches Recht sei, sondern dem niedrigsten Volkslehrer eben so wohl zukomme, als ihm. Es mußte ihnen zugleich einleuchten, ehe sie noch an der Nothwendigkeit der kirchlichen Büßungen zweifelten, daß diese Nothwendigkeit sich auf das irdische Leben beschränken müsse, und daß der Papst solche Büßungen nicht erlassen könnte, die im künftigen Leben vollbracht werden müßten. Auch stehen diese Behauptungen schon in den berühmten fünf und neunzig Sätzen, welche Luther am 31. Oktober 1517 gegen jedermann zu vertheidigen sich erbot, und deren öffentlicher An-

schlag von uns mit vollem Recht als der Anfang der Reformation betrachtet wird.

Dabei dringet sich ja wohl jedem Denkenden von selbst die Bemerkung auf, daß die göttliche *Vorsehung* schon dem ersten Schritte des unsterblichen Reformators die Richtung gegeben hat, die ihn zu allen Zwecken der tüchten Kirchenverbesserung führen, und so führen mußte, daß das, was der Endzweck der wahren Kirchenverbesserung seyn muß, auch der seinige bleiben mußte. Dieser Schritt führte ja unausweichlich auf die Rüge der der Lehre nachtheiligen Fehler in der *Kirchenverfassung*, führte ja unausweichlich auf den Widerspruch gegen alle päpstliche, alle kirchliche, alle menschliche Autorität im Gegensatze gegen die Autorität der heiligen Schrift. Ebenso unausweichlich führte er aber auch auf die Reinigung der *Lehre*, und gerade auf ihre Reinigung in dem, was das *Wesentliche* der Religion ist. Mußte es nicht das allerernstlichste Bestreben der Reformatoren werden, die große Wahrheit: ohne Besserung keine Begnadigung, mit der stärksten Kraft zu predigen? Mußten sie nicht bei diesem Predigen darauf dringen, daß kein Mensch eigentliche verdienstliche Werke zu vollbringen vermöge? Mußten sie nicht dadurch dahin gebracht werden, mit dem größten Nachdruck auch das einzuschärfen, daß wir arme Menschen nicht einmal die *schuldigen* Werke in der Reinheit, die sie dem Heiligen wohlgefällig macht, vollbringen, daß wir unsere wirklich guten Werke nicht

ohne den Beistand Gottes, ohne die Einwirkung seines Geistes, vollbringen könnten, daß Unreines und Böses im Herzen und Leben auch die besten Menschen befleckt, daß selbst die Tugendhelden vor dem Richterstuhle der heiligen Gerechtigkeit strafwürdig erscheinen, daß wir alle, alle einer Begnadigung bedürfen, daß wir diese nur darum zu hoffen haben, weil wir durch Christum belehrt und versichert sind, daß der heilige Gesetzgeber nicht als der unerbittlich gerechte Richter, sondern als der liebende, erbarmende Vater, mit seinen gebesserten Kindern verfare, die sich glaubig an die Zusage seines Sohnes, an die Erlösung durch Christum, versiegelt mit seinem Blute, halten? Und hat nicht Luther diese großen Wahrheiten in allen seinen Schriften, als die Grundwahrheiten, mit aller Kraft seiner männlichen, tief eindringenden Beredsamkeit vorgetragen und eingeschärft?

Getrost darf ich also die Behauptung für gerechtfertigt erklären, daß die Lenkung der Reformation durch die Vorsehung ihre Wahrheit beweise, weil die Reformation durch sie zur Wiederherstellung der Lehre Jesu in ihre Reinigkeit und seeligmachende Kraft geleitet worden sei.

Wird aber nicht dadurch die Lehre der *katholischen Kirche* für eine ganz entstellte, wird sie nicht für eine in dem Wesentlichen der Religion ganz unchristliche Lehre erklärt? Diese Frage erfordert eine um so sorgfältigere Erörterung, da gewiß vielen unsrer katholischen

Brüder unsre Jubelfeier deswegen anstößig und verhasst ist, weil sie diese Beschuldigung auszusprechen scheint, und da wir nicht läugnen können, daß viele unsrer protestantischen Brüder sie wirklich ausgesprochen haben, und vermuthen müssen, daß noch jetzt ihrer viele mit ihr einstimmen mögen.

Diese Erörterung ist uns aber durch das, was über die Reinigung der Lehre gesagt worden ist, schon sehr erleichtert. Denn es ist dabei bemerkt worden, daß die katholische Kirche die Vergebung der Sünden immer von der Reue und Besserung abhängig gemacht hat; und es darf nur hinzugefügt werden, daß sie die Begnadigung zu allen Zeiten der Gnade Gottes in Christo zugeeignet hat. Dieser Gnade schrieb sie es zu, daß ihr ein Schatz zu Theil geworden, aus welchem ihr sichtbares Oberhaupt im Namen Gottes Gnaden ausspenden könne. Dieses Heiligthum der Religion ist also nie von der katholischen Kirche entweiht worden. Nicht ihre Lehre von der Quelle und der Bedingung der Begnadigung erhielt durch die Reformation eine Reinigung, sondern nur der Mißdeutung, die derselben sehr allgemein gegeben worden war, wurde durch sie entgegengewirkt. Freilich standen mit dieser Mißdeutung Lehren in Verbindung, von denen die Lehre unsrer Kirche gereinigt worden ist, und wir können nicht umhin, die Entfernung dieser Lehren, wie das auch aufgenommen werden möge, für eine *Reinigung* der Lehre Jesu zu erklären; aber wir müssen auch so ge-

recht sein, zu gestehen, daß durch sie das Wesen der christlichen Religion keineswegs vertilgt worden sei. Eben das gestehen wir von andern Unterscheidungslehren, die mit diesen nur in entferntem Zusammenhang stehen. Wie könnten wir auch das Gegentheil behaupten, da in vielen Schriften frommer Männer vor der Zeit der Reformation der reine Geist des Evangeliums, unter diesen Lehren, herrlich vorwaltet? Es kann ja schon genug seyn, nur an den einzigen trefflichen Thomas von Kempen zu erinnern, dessen Nachfolge Christi noch jetzt auch für uns eines der köstlichsten Erbauungsbücher ist. Und wie viele ehrwürdige Glieder zählt nicht die katholische Kirche unter unsern Zeitgenossen, die von uns mit reiner Hochachtung für evangelisch katholische Christen erkannt werden müssen! Aber das dürfen wir behaupten, daß durch die Art, wie jene Lehren in der katholischen Kirche vorgetragen zu werden pflegten, das Wesen der christlichen Religion verdunkelt und dadurch von dem großen Haufen verkannt worden sei, daß wir also die Herstellung der Lehre Jesu in ihre Klarheit und in ihre seeligmachende Kraft der Reformation, unserm Luther und seinen Mitgenossen, oder vielmehr der väterlichen Hand, die sie leitete, zu verdanken haben. Wir dürfen sogar behaupten, daß selbst die katholische Kirche die sorgfältigere, hellere, eindringendere, vor Mißdeutungen sicherndere Darstellung des Wesentlichen, die in so vielen schätzbaren Schriften ihrer neueren Theologen mit Achtung erkannt werden muß, der Reformation zu verdanken:

habe, die das Bedürfnis einer solchen Darstellung ihnen fühlbarer gemacht hat. Und gewiss wird dieses Bedürfnis unsern katholischen Brüdern immer fühlbarer gemacht werden durch die heilige Schrift selbst, deren größere Verbreitung und freieren Gebrauch sie gleichfalls der Reformation zu verdanken haben.

So mag denn die *Verschiedenheit* in den Lehren und Einrichtungen zwischen der katholischen Kirche und der unsrigen immerhin fortbestehen. Keine legt einen andern Grund, als den, der von Gott gelegt ist, welcher ist Jesus Christus. Keine richte also, keine verdamme die andere. In den beiden Kirchen sei jeder seiner Meinung gewiss, so, daß er Gott von ihr Rechenschaft geben könne; und dabei vertrage einer den andern in der Liebe, die des Gesetzes Erfüllung ist. So werden wir, bei allem, was uns trennt, dennoch Eine Heerde unter Einem Hirten sein, alle Bürger des Reiches Gottes, das in Gerechtigkeit und Friede und Freude im heiligen Geiste besteht.

Und so ist denn auch, hochverehrte Freunde, unsere *Feier* des Jubelfestes der Reformation nicht eine Feier der *Trennung* der Kirchen, sie ist eine prophetische Feier ihrer *Vereinigung* im Geiste des Christenthums, nach dem Sinne Jesu Christi, nach dem Willen Gottes. Ja, diese Vereinigung wird die Vorsehung Gottes, welche die Reformation geleitet hat, immer vollkommener herbei führen, und zu ihr bieten alle wahrhaft evangelische Prote-

stänken freudig die Hand — zu *ihr*, nicht zu einer Vereinigung, die, nach menschlichem Gutdünken und nach Rathschlägen weltlicher Klugheit, festsetze, was alle Christen glauben und lehren sollen, und die den Christen, welche die Wahrheit, die Jesus sie gelehrt, frei gemacht hat, ein unseeliges Joch auflegen würde.

Auch ist es nicht diese Vereinigung, die *MAXIMILIAN JOSEPH*, unser eben so weiser als gnädiger Landesvater, will. Die Vereinigung aller Seiner Unterthanen von allen Confessionen im Geiste des Christenthums will *Er*, und das hat *Er* auf das großherzigste erklärt durch die den Protestanten ertheilte Erlaubniß, das dritte Säkularfest der Reformation feierlich zu begehen, und durch die erleuchtete Anordnung dieser Feier. Diese Vereinigung ist es, die auch *Sein* erhabener Sohn mit herzugewinnender herablassender Liebe und Güte uns mündlich empfohlen hat. Gelobt sei Gott, der uns einen solchen Regenten gegeben hat! Dankbar, durchdrungen von ehrfurchtsvoller Liebe, schlägt *Ihm* unser Herz entgegen. Fürchtet Gott, ehret den König, ruft es uns zu. Gottes Segen über *Ihn* und *Sein* erlauchtes Haus!

Mir ist nicht die Gabe verliehen, in Worte würdig auszugießen die Gefühle, die die Herzen der *Lehrer* und *Väter unsrer Universität* durchströmen, denen die Huld des allergnädigsten Königs die Anordnung einer akademischen Feier dieses Festes überlassen hat. Von diesen Ge-

fühlen möge zeugen die That. Das sei der Dank, den wir dem König und dem Könige der Könige darbringen, daß unsre Universität sei und bleibe eine wahrhaft evangelische Anstalt, daß auf ihr gebildet werden und sich selbst bilden künftige Gelehrte, aber zugleich evangelische Christen, treue Unterthanen, aber zugleich ächte Gottesverehrer, tüchtige Diener des Staats, aber zugleich Bürger des Reiches Gottes. Dahin richte, o Gott! unser aller Streben; dazu segne diese unsre evangelische Jubelfeier!

Ode saecularis

in

memoriam doctrinae christianae

per

Martinum Lutherum

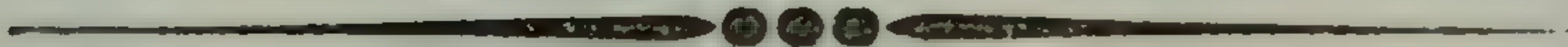
ante CCC annos restauratae.

.....

composuit .

D. Bernhardus Gottlob Schreger

Consiliar. aulic. Prof. Medic. P. O.

Erlangae

typis Kunstmannianis

MDCCXVII.

Memorandum

Subject: [Illegible]

Date: [Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

[Illegible]

Fluxit haec magnis agitata rebus
Et ferax aetas! stupuere gentes
Heu quid insueti! faciemque priscam
Exuit orbis!

Vidimus belli indomitos furores
In lares saeuire suos, solique
Ut parant tristes patrii nefanda
Clade ruinas;

Sanguine vt sparso maduit, tetrisque
Funerum turmis, cumulata tellus,
Nile, qua, qua, Volga, fluis, Tibrisque
Alluit oras.

Quo iugo Hispani genuistis; et vos,
Teutones! fractae rueruntque regum
Quot domus, quot sceptrâ dolus rapaci
Contudit arte?

Sed quid infelix redit haec imago?
Quid piger terrena moror? iuuat nunc
Coelitus mota reuocare mente
Mitius aeuum!

Ter redux salue, tenebris quod olim
Purius lumen retulit fugatis,
Veritas quo sacra nouo per orbem
Sidere fulsit.

Nox erat, vilique iugo reuinctas
Caecitas mentes tenuit; metuque
Credulo et telo retudit animaci
Corda tyrannis.

Quis Dei, Diui quis honos? vt orba
Fonte doctrina aethereo, proteruis
Foeda figmentis hominum atque inani
Fabula ritu!

Foenori proli templa patent, et auro
Venditur coelum male, moeniumue
Desidum claustris pudet haud piare
Numinis iras:

Vt flagellorum furit ictus, altis
Et rogi flammis resonant, iniquam
Vtque Tarpeiae iaculantur arcis
Fulmina mortem!

Questa quantum his Relligio, ora tristi
Nubilat peplo astriferamque frontem,
Labitur dextraque calyx tremante;
Quis mihi vindex,

Quis, gemit, nunc tutor erit relictæ?

Te voco, te, te vocat exul aris

Castitas, tu ferre meas potens et

Dignus acerras!

Atque nocturnis veluti procellis

Sol recens surgit, validam per umbras

Moliens luctam, patuloque lumen.

Explicat orbi;

Sic truces inter gladios minasque

Percitus furore pio Sacerdos,

Nil pauens mortem trepidansque, magnos

Prodit in ausus.

O mihi tantis lyra digna rebus

Si foret, quid, quid canerem! quod unum

Millibus sospes fuit, omne virtus

Vna peregit.

Tam salus, iamque alma redux libertas
Denuo rides animis, fidesque,
Mitior fessis tua spirat alte
Mentibus aura;

Vnus errorum arbitriique monstra
Calce prosternit valida, sacrasque
Quae tegunt leges, taciturna fortis
Vela reuoluit;

Exulant pompae procul, et superbi
Rituum fuci, pudor utque simplex
Candido vultu pietas sacrata
Tecta reuisant.

Hoc tuum, castae reparator arae,
Hoc tuum est, Luthere, tibi haec debemus
Grata gens, donisque tuis calescunt
Pectora dudum

Nomini deuota tuo! Ruerunt

Tempora, haud diuina ruit laboris

Vis tui, rupis sed vt alta quercus

Vertice fixa,

Stat soli doctrina tenax perennis,

Frondium fundens nemus, aetherique

Inserens sublime caput, procellis

Nescia vinci.

O beati, queis recubare dulci

Hac datum est vmbra! huc o adeste votis,

Et noui festos iterate plausus

Limine saeculi!

Quam salutarat bis auita tellus,

Sol diem seris reuehit nepotum

Coetibus, faustam auspiciis, sereno

Numine natam;

Alma aue, sancti monumenta Vatis
Qua vigent splendore nouo, fides qua
Palnam agit victrix, repetuntque iunctae
Foedera gentes!

Feruidi nunc sursum animi! piaque
Nunc precum voces petite astra, late
Personent hymni, caleantque largis
Thuribus arae!

Fallor? Heroem an video sequaces
Ire per stellas, placidisque cincto
Coelitem turbis patulas olympi
Cedere nubes?

O tibi si cura tui superstes
Est gregis, si vota placent tuorum,
Da tuis vultus faciles, precamur,
Daque benignos!

Tu rei custos columnenque nostrae,

Diua fac nobis tua dona serues,

Fac tuas porro tuearis aras,

Et tua templa!

Annuis? Plaude, o pia turba, stabit

Sic fides, verbique sacri vigescet

Vis, et aeternum meliora in orbem

Saecula recurrent!

ORATIO

IN

MEMORIAM LVTHERI

QVAM

D. 11. JAN. MDCCXVIII

IN SENATV ACADEMICO

RECITAVIT

D. LVDOVICVS HELLER

LITT. GRAEC. ET LAT. P. P. O. ET SEMIN. PHIL. DIRECTOR.

ERLANGAE

TYPIS ADOLPHI ERNESTI JUNGE.

DEATH

ARMY OF THE UNITED STATES

1879

100th Cavalry

100th Cavalry

100th Cavalry

100th Cavalry

100th Cavalry

Nondum ex auribus nostris animisque effluxere solemnes illae, quibus nuperrime templa nostra scholasque, et ipsam hanc almam litterarum sedem personare audivimus, preces, supplicationes, orationes, hymni, pia gratissimae mentis sensa atque vota ad sidera portantes. Neque enim ulla publicae laetitiae signa aut splendore festorum dierum aut gravitate satis digna videbantur. Quod si saecularium olim ludorum, quorum tamen natales obscuritate aliqua premebantur, tanta apud Romanos existimatio fuit atque auctoritas, ut ea spectare, quae nec spectasset quisquam, nec spectaturus iterum esset, in magna felicitatis parte poneretur; utque adeo Caesarum unus maturius celebratis iis haud parum decoris imperio suo conciliatum putaret: quanto magnificentius gloriari nos decet, quorum actas festae huius laetitiae quasi coelesti aliquo lumine illustrata sit, ad cuius nobilissimum fontem, quidquid ex religione salutiferi, quidquid ex litteris fructuosi ad nos redundet, inprimis referri debere, quis doctus nesciat, quis indoctus? Et redierant faustissima haec nostra saecularia eo maxime tempore, quo tum salutaris quaedam opinionum conversio impium illud rerum divinarum fastidium, ne insectationem dicam, victrix tandem cedere coegit, tum regnorum quoque civitatumque in

nostro terrarum orbe inopinatam plane factam esse commutationem gaudemus, effrenatam unius populi licentiam praeclara ceterorum conspiratione cohibente et reprimente. Itaque non pietatis modo ardorem, qui, postquam tristi mora refrixerat, tandem ex integro vires recepit, novis ubique incitamentis auctum esse videmus; verum et patriae nostrae caritatem, decusso barbarae tyrannidis jugo reviviscentem, haud parum incrementi inde sumsisse patet, quod nostratibus accensendum esse monemur heroem, qui superiorum aetatum cedat nemini, plurimis antecellat, quum sola ingenii animique virtute splendidiores reportaverit triumphos, quam ferro armisque unquam paratos accepimus. Quis enim nostrum est, auditores, qui non ad immortalis viri, cuius egregio beneficio in hoc augustissimo disciplinarum artiumque sacrario, his auspiciis, haec agentibus nobis considerare feliciter contigit, quis igitur est, quin ad Lutheri nomen pio quodam horrore perfusum se sentiat? Quis est, cuius animus non intimo erga Deum T. O. M. adfectu incalescat, qui ad hanc diem non cessaverit ea supremae suae potentiae atque gubernationis documenta edere, quae, quamquam cum miraculis illis prisca aetate patratis eorumque repente percutiendi spectantium animos vi et potestate comparanda haud fuerint, tamen et ipsa eidem adorando inserviunt divino consilio, quod in humani generis salutem iam ante omnium rerum primordia captum fuisse scimus? Qui enim, obsecro, fieri possit, quin miraculi loco habeamus, obscurum hominem, ecclesiastico ordini adscriptum, ex letifero monastici otii somno expergefactum, in publicae

cae vitae arenam descendisse, et quasi divino quodam spiritu adflatum in turbidissimo agendi certandique campo tantam ubivis prudentiam, vim, constantiam aperuisse, quantam vix a militari homine aut longo civilium rerum usu exercitato expectaveris? Ea porro, quae nec sub calidiori Alpium coelo prosperos successus habuissent, neque ab animosis illis insulanis, alioquin libertatis suae tenacissimis, pro eo, ac par erat, suscepta fuissent atque defensa, adeoque apud nos octoginta ferme annis ante cum crudelissimis magnanimorum auctorum suppliciis exspirasse viderentur, ea autem in alia deinde patriae nostrae parte, quo scilicet illustrius germanici nominis vis et indoles exsplendesceret, per sacrum illum olorem feliciter tandem ad finem perducta esse? Tot reges aliasque gentes purissimae lucis, in Saxonia ortae, radios sitiente animo hausisse ac latius subinde sparsisse?

Neque vero ii sumus, qui non nisi unius Lutheri opera cuncta haec perpetrari potuisse, et sine eo omnino generi humano desperandum fuisse dicamus. Sed quum supremus omnium rerum moderator huncce potissimum virum dignum censuerit, per quem, fugata intolerabili illa in sacris dictatura, cum sanctiore doctrina simul integra libere sentiendi dicendique facultas revocaretur: profecto nihil magis cavendum erit, quam ne tamquam vitio creati divini consilii censores inanes de cruentis, quae postea consecuta sint, discidiis atque bellis querelas iactemus, immemores scilicet, non nisi tetris illis, qui urbes agros-
que

que inundavere, sanguinis rivis impias ac saevas rogorum flammās in aeternum potuisse restingui. Peragit enim divina providentia, quae vult, sua via et ratione, idque haud raro longe aliter, quam ex vanis mortalium votis, quorum mens et cogitatio densa plerumque obducitur nube, quo minus, quid conducat, quid non, perspicere possint. Ne igitur nimio placendi studio importuni existamus obtrectatores ejus viri, qui, quamvis a communi omnium hominum labe nequaquam immunis, — quod quis contendere ausit? — eam tamen praestantissimarum virtutum vim atque efficaciam ubivis exseruit, quae sola tam divino operi absolvendo par esset: sed gratulemur potius nobis, quod nostrum licet adpellare, quem omnis posteritas, quoad ingenio meritisque suus constabit honos, primariis humani generis euergetis adnumerare minime dubitabit. Cuius quidem immortalis viri cultores, quum praeclaram eius imaginem, postquam ab oculis hominum recessit, pari voluntate, impari licet successu exprimere studerent, id fere certatim omnes egisse videmus, ut nihil reliquisse viderentur, quod ad similitudinem ejus pertineret. Quod si ego partem tantummodo harum laudum delibandam mihi sumsero, id iure timendum probe intelligo, ne illam ipsam ingenii culpā detrivisse, magnaque modis tenuasse parvis videar. Sed quum hanc publice docendi provinciam, quae Augustissimi et Potentissimi Regis gratia ultro mihi demandata est, solemni oratione auspicari et lex jubeat, et mos a majoribus traditus moneat, num aliam potius, P. C. praesertim in hac animorum adfectione, hoc tempore, hoc

hoc denique die deligendam putarem materiam, quam ut, quantum in me positum esset, recolerem Islebiensis nostri herois memoriam, angustis saecularium finibus minime circumscribendam, sed eo usque proferendam, quoad innumerabilia eius merita ad nos nostrosque pertinebunt. Quae mea oratio si secus processerit, ac vellem, nae, tum apud Vos eo facilius mihi veniam paratam fore confido, quo magis ex ipsa argumenti gravitate et amplitudine intelligitis, me nihil voluisse proferre, quod indignum esset aut ornatissimo hoc loco, et splendidissima audientium corona, aut manibus decessoris mei, cujus memoria Vobis, quam mihi, sanctior esse nequit, aut denique illa benevolentia et humanitate Vestra, qua nobilissimo ordini Vestro adscriptum me voluistis. Dicam igitur de iis, quae eruditis litterarum cultoribus in augusto sacrorum nostrorum emendatore inprimis spectanda videantur.

Neminem vestrum esse puto, auditores, qui non saepius animadverterit, magnos quidem viros ea potissimum magnitudinis suae parte censi, laudari etiam, quae, quum ad plurimos et suae et posteræ ætatis homines pertineret, eorumque cognitionem, opiniones, vitam, mores denique aliquo modo tangeret aut commutaret, prae ceteris conspiciendam se sentiendamque praeberit. Et quamvis illi non una quidem re excelluerint, ceterarum tamen laudum, quas princeps virtus illa non comites modo, sed etiam adiutrices habuerit, fere nullam plerumque rationem du-

cendam.

cendam satis inique opinantur. Quotus enim quisque est, qui Thucydidem Polybiumque militares prudenter fortiterque duxisse ordines meminerit, licet haec dignitas eorum praecipue valuerit ad bellicos labores, strepitum armorum, proelia, obsidiones, et si quae aliae sunt belli species, tam vividis pingendas coloribus, ut propemodum oculis omnia cernere credamus? Neque parum multos esse constat, qui, ubi Caesaris nomen audiverint, statim felicissimum orbis terrarum expugnatorem atque dominum cogitent, de multiplici ejus artium disciplinarumque scientia haudquaquam solliciti, etsi huius non minima fuerit vis ad animos omnis generis hominum demulcendos conciliandosque. Sic de Luthero quoque nostro, tamquam sacrae doctrinae reformatore et defensore acerrimo, fere omnes loquuntur, magnae ejus eruditionis nonnisi obiter mentionem facientes. Quantopere autem omnis generis litterarum cognitione valuerit, quam probe versatus fuerit in omnibus Theologiae partibus, quam eius philosophiae, quae tum temporis in scholis et academiis vel sola regnabat, plane non ignarus, quam subtilis et veterum linguarum indagator, et patrii sermonis arbiter idemque amplificator, quam vehemens orator atque nervosus, quam gravis denique ac divinus poeta, haec vix quemquam latere possunt, dummodo extremis scripta ejus degustaverit labris. In his qualem sese gesserit, quam praeclare egregia ejus natura et indoles ubique sibi constiterit, adcuratius considerare, ii haud levis momenti rem existimabunt, qui didicerint, magnum illud restauratae religionis opus, nec in scho-

scholasticae, licet summae, eruditionis umbra, nec sine
litterarum praesidio sola mentis voluntatisque vi inchoari
potuisse ac perfici.

Diu multumque disputatum est, num, ut ex Stoico-
rum mente virtus, sic litterarum doctrina per se, tamquam
summum bonum, expetenda sit, an maius quiddam exstet
graviusque, cui illa velut instrumentum atque subsidium
inservire debeat. Quod si ad solas vitae aut necessitates
parandas aut commoditates augendas respexeris, negari
non poterit, humili illa utilitate longe sublimiorem esse
ingenii culturam. Est enim divinum quiddam, cognitionis
ipsos adire fontes, ibique nobilissimam sitim explere, quo
cogitandi contemplandique facultas, qua sola fere ceteras
animantes antecellimus, magis magisque extendatur, acua-
tur, corroboretur. Attamen neque ab illa utilitate, nec
ab officiis, quae aliis praestare debemus, prorsus sevocanda
esse litterarum studia, ex ipsa humanae societatis natura et
indole sequitur. Ita enim nati factique sumus, ut nos no-
strosque omni modo tueamur et augeamus, quidquid in
nobis sollertiae atque artis est, prompte ac lubenti animo
in medium proferentes. Si quis igitur citharistae illius
Aspendii instar, quem omnia intus cecinisse ferunt, nihil
agat, nisi ut perpetuo addiscat aliquid, sola legendi medi-
tandique oblectatione, alias liberalissima, sibi placens, pro-
fecto illum luxuriosum, quam doctum, verius adpellaveris.
Deinde omnem scientiam eo pertinere scimus, ut animus
ad coelestia convertatur, ibique velut sedem suam ac do-

B

domi-

nicilium ponat, nec quidquam discat aut cogitet, quin ad alendam veram in Deum pietatem aut ad emendandos mores postremo tendat. Hac sanctiori ratione ad castitatem quandam et integritatem consecrari debent, quaecumque sive in singulari hominum, sive in universa rerum natura ingenii ope investigantur cum aliisque docendo communicantur. Quod nisi diligenter observatum fuerit, summum est periculum, ne doctrina a vero rectoque aberret, et in pessimos errores incidat. Quoties enim religionis et reipublicae firmissimas columnas concuti labefactarique ab iis vidimus, quorum eximia doctrina utrique saluberrima esse debebat? Quoties eos, quorum praecipue erat, ingenii sui lumine aliorum mentes illustrare, densissimas potius illis offundere intelleximus tenebras? Quot quantosque viros arte sua ac scientia ita cognovimus abuti, ut omni exuto pietatis pudorisque sensu nihil non licere satis improbe sibi aliisque persuaderent? Acerbum, qui haec taliaque nos cogitantes subire debet, dolorem haud scio, an optime consolari possit praeclarum Lutheri nostri exemplum. Hunc, quamcunque ullius rei cognitionem aut facultatem adquisivisset, eam indefesso studio ad illam direxisse videmus metam, quam in totius vitae suae cursu propositam sibi haberet. Hinc factum est, ut Dei, servatoris sui, causam, quam semel toto pectore amplexus esset, in sinu ferret, ut eam, quibuscunque modis, quantum in se esset, defenderet et juvaret, ut cuncta illi posthaberet, neque ipsis litteris aliud statueret pretium, quam quatenus summi numinis gloria hominumque felicitas iisdem augeretur. Illius consiliiis

siliis pro viribus inservire, illius strenue exhortari, cultores, adversarios ad sanam revocare mentem, illius regnum idemque veritatis et virtutis latius subinde extendere: hoc, ut eruditione sua iudicabat dignissimum, ita unice spectabat. Itaque linguarum peritia praecipue ad transferendas sacras litteras usus est: historia ecclesiastica ad detegendas artes fraudesque, quibus Christianorum multitudo inde a tot seculis obstricta tenebatur: civili, ut ea, quae principes eorumque imperio subjectos observare iuberet, locupletibus testimoniis et exemplis illuminaret ac firmaret, simulque divinae providentiae vindicias inde peteret gravissimas: philosophia, vera illa et hoc nomine digna, ut accurate discerneret verum a falso, utque adversus dialecticorum ictus sese armaret: elegantiorum litterarum, qua pollebat, cognitione, ut praecepta vivendi orationis luminibus ornaret, castigaretque illam, qua nihil turpius, monasticam inscitiam. Eloquentiam denique, sicut poesin, a tot tantisque artificibus, qui vanis verborum lenociniis fucum animis facere studebant, tam male profanatas, ipse quidem ad impugnandos potius errores, ad deterrendam vitiorum licentiam, ad veritatis vim praestantiamque animis altius infigendam, nec non ad pios sensus excitandos confirmandosque caste integreque ubivis adhibuit.

Inprimis autem vitae, non scholae discendum penitus sibi persuaserat; secus qui facerent, eos, si non deridendos, at dolendos potius esse, quam admirandos. Ut enim bonarum litterarum patrocinium ubique strenue exercebat, ita

ita nihil prorsus tribuendum iis arbitrabatur, nisi magnus aliquis in convictu humano et societate usus exsplenderet, quos ipsos haud spernendos cognitionis fontes et disertis verbis, et exemplo suo luculenter demonstravit. Neque enim plus ex larga librorum supellectile, quam ex penitiorum intimorum, quos mens humana habet, recessuum investigatione didicisse videtur. Igitur scholasticarum argutiarum subtilitatumque, quibus illa aetate cuncti fere non sine magna temporis viriumque iactura, penitus se abderent immergerentque, acerrimus semper exstitit insectator, inanes verborum formulas distinctionumque, ad solum ingenii lusum aut artis ostentationem conflictarum vanitatem sequi non indignum modo, sed veritatis et litterarum incremento maxime calamitosum existimans. Ipse summo perspicuitatis gravitatisque studio ad id potissimum, si quis alius, incubuit, ut, quae partim legendo adripuerat, partim meditando invenerat, quam maxime populari dicendi genere commendaret, quo omnes haberent, unde proficerent. Hoc praecipue in caussa fuit, cur ad patrii sermonis facultatem et se ipsum adsidue diligenterque exerceret, et aliis, idem ut facerent, suaderet, nequaquam in fraudem latinae, aliarumque linguarum, quarum acerrimum studium, tum universae litterarum doctrinae, tum etiam religioni ipsi maxime salutare ducere nunquam destitit. Toto igitur coelo ab iis diversum se exhibuit, qui aliis e locuplete eruditionis suae penu impertire recusant, perinde ac si, quod aliis tribuunt, detrahant sibi. Ita enim omnia statim animo perceperat memoriaque custodiebat,

bat, ut nunquam non in promptu essent, quae egregie ad propositum facerent. Atque docendi eum disserendique facultate praeter caeteros excelluisse, nisi eorum, quibus tam felicibus esse contigit, ut coram viderent audirentque, luculenta traditione accepissemus, ex toto scriptorum ejus colore et habitu colligi fas esset. Nihil ibi reperies, quod non vigorem caloremque spiret, nihil quod non legentium animos graviter adficiat, nihil quod non ita sit dictum, ut non legere tibi, sed in rem praesentem videaris venisse; omnia callidam hominum rerumque observatorem, qui semper animum habet ad omnia intentum, aperte arguunt. Et quam facilis petentibus aditus, ad eum patuerit, quam benigne audierit omnes, quam caute ac prudenter rebus eorum prospexerit, quam intrepide coram ipso Caesare imperiique primoribus sententiam suam explicuerit, hoc si addideris, quonam iure doctrinae ejus sapientiae nomen denegare sustineas?

Ne igitur quis Lutherum nostrum quod non omnium rerum principatum ad litteras detulerit, mediocrem tantum operam iis tribuendam, leviterque defungendum earum studio iudicasse putet. Tantum abfuit, ut ad eorum, qui in amoenissimis musarum viridariis non nisi sparsos hinc inde flosculos quosdam legere velint, sententiam accederet, ut eruditionem, quae non strenue multoque sudore esset parata, nullam prorsus existimaret. Itaque quo ardore ipse olim scholas frequentaverat, et postea ex copiolis librariis suis solum Plautum Virgiliumque, delicias suas, selectos

ctos in monastico secessu nocturna diurnaue manu versaverat, eodem puerorum ingenia animosque nunquam non jussit incendi ad acerrimum grammatices studium, tamquam ad efficacissimum levitatis atque pigritiae remedium; simul quod is unicus esset fons, cujus saluberrimo haustu aliquis ad ceteras disciplinas sive theologiam, sive iuris scientiam, sive medicam artem rite posset conformari. Neque honestiora sibi quaerenda esse liberalioraque, quam in litteris, oblectamenta arbitrabatur, quamvis alioquin musices et convivii temperata gaudia minime adspernaretur, immo saepe exquisita sermonis iucunditate, quae ne iocos quidem et dicteria respueret, sese aliosque mirum in modum recrearet ac reficeret, nunquam scilicet oblitus, hominem se prius, quam doctum, fuisse. Ceterum tamen parum sibi parcebat, quippe qui in studiis et meditatione tota mente defixus cibum nonnunquam potumque, necessaria vivendi adiumenta negligeret, e terrena faece quasi emergere et ad coelestem animi patriam evolare cupiens. Atque nonnisi sapientissima temporis descriptione eum tot tamque praeclara opera absolvere potuisse, per se patet, quum paene incredibile sit, quanto iudicio simul omnium, qui eum adirent, vota negotiaque perpenderit, quanto expleverit studio, quantopere eosdem iuverit consilio, disciplina, institutis, scriptione, epistolis, deprecationibus etiam, et quam parum haec omnia doctos eius labores, interpellarent licet, imminuere, nedum abrumpere valuerint. Nam gravissima semper ei videbatur omnis litteraria res, neque fas ducebat, si quis aut vires suas turpiter

piter desperans, aut contentionis impatientia opus inchoatum relinqueret: incepturo dispiciendum fuisse, utrum par esset, nec ne. Ipse crescente difficultatum impedimentorumque agmine, adeo nihil ex industria sua remisit, ut insuper calcaria sibi subderet, nulli argumento, quod tractandum suscepisset, aut ingenio cedens, aut adsiduitate. Et quamquam eorum, qui minutias anxie sectantes, nondum in scirpo, in mustaceo laureolam quaerunt, vanam atque putidam ridere solebat operam, nihil tamen, quamvis leve exiguumque videretur, indagatione et cognitione indignum censebat, dummodo inde ad maiora gravioraque proficiendi spes aliqua offerretur. Cuius invictae adsiduitatis et curae, num splendidius edere poterat documentum, quam sacri codicis in patriam linguam versionem? Quis enim non stupeat, ab uno fere homine perfectum esse opus, quod in tanta omnis generis subsidiorum aut inopia aut vilitate multorum vires exsuperasse videtur? O felicem illam Pathmon, ex tristi bellicae arcis specie in divinae sapientiae scholam repente conversam, unde surgens laetissima laetioris diei nuntia aurora radios suos in meliorem orbis terrarum partem diffuderit! O egregium amicorum par, in consortium deinde laboris vocatum, impigerrimum propugnatori suo officium ne tum quidem recusans, quum collatâ trium operâ ad singulos versus eruendos vix singuli sufficerent dies! Utinam modestam hanc nobilissimorum virorum consociationem, quae tam salubres tulerit fructus, ii potissimum respiciant, qui multo adparatu, maiori ostentatione portenta prae se ferentes,

rentes, postquam summos infimos consiliorum suorum socios adhibuerant, omnium deinde expectationem ridicule fallunt! Utinam docti illi ardeliones, qui ne satis quidem cognito, quod tractandum sibi sumserint, argumento; ad instantes mercatus librarios, ubi scilicet eruditionem suam undique corrasam aliis propinent, ipsi festinant, Lutheri nostri more atque instituto sapere discant, cuius celebrata illa versio, quam iure religiosam adpellavit vir quidam doctissimus non una ratione hoc nomine digna est, quum et arctiorem interpretis cum sacrorum scriptorum ingenio cognationem manifestis indiciis prodat et plane incomparabili fide ac religione exarata sit! Et ceteros eius libros, si quis, ut illa aetate, popularis eruditionis thesauros, ingenti labore collectos conquisitosque vocaverit, haud procul eum a vero abesse facile statuemus.

Verum haec omnia, quantumvis ampla, non esset, cur tanta admiratione reverentiaque prosequeremur, nisi eum solo eoque constantissimo veritatis studio ductum cuncta illa observasse ac praestitisse sciremus. Hanc enim, cuius sacris mature iam initiatus fuerat, unice investigabat, amplectebatur, colebat; hanc divinae originis, ideoque omnibus, haud secus, ac lucis aerisque usuram communem esse debere, ut qui maxime persuasus erat: hanc se ipso cariorum habebat; quippe qui etiam, si fieri unquam posset, ut ipse aliquando ab illa recederet, ceteros ne pessimum sequerentur exemplum, sedulo dehortaretur. Itaque nunquam simulationem ullam aut dissimulationem, vel si
per

per ingenii lusum fieret, licere sibi putabat, ubique quod cogitabat et sciebat, ingenue profitens: adde, quod nec ulla vitae commoditate, deliciisque ullis, nec terrore ac minis detineri se patiebatur, quo minus et in lucem statim proferret, quod maligno tectum sensisset silentio, et corrigeret, quod nefarie depravatum cognovisset, et refutaret convinceretque, quod plane commentum deprehendisset atque confictum. Namque omnino sacrilegii instar arbitrabatur, populum si quis fallaci et adulterina gemma diutius vellet eludi, postquam detecta fraude verus sincerusque inventus esset lapillus. Quid? quod ne minimam quidem sustinuit moram communicandi cum omnibus; quod semel ad liquidum perduxisset, non iam suum solius esse ratus. Atque radicitus statim evellendis erroribus fontibusque ubivis obstruendis acerrimam semper adhibendam esse operam putabat, vehementer perosus ignavam et pusillam eorum prudentiam, qui multa cedunt, ut pauca lucrentur; qui homines magis verentur, quam Deum; qui tergiversando, ampliando, tempusque consiliorum vanitate eximendo sopire malum student, quod eo acrius resurgit; qui denique, dum nec frigentes, neque calentes in neutram offendere partem cupiunt, in iustam omnium incurrunr reprehensionem. In illa autem implacabili errorum insectatione, non cum aut errantium splendor praestrinxit, aut blanda aliqua ipsius erroris species decepit, aut superstitio movit, aut consuetudinis diuturnitas inhibuit, aut doctorum virorum dissuasio retardavit, aut ipsum denique supremi magistratus interdictum coercuit: sic enim cense-

bat,

bat, nulli omnino, nec homini, nec legi, ultra fas esse parendum. Atque ut praemiorum illecebris nunquam facilem se praebuit, ita neque poenarum comminationibus, quamvis cruenti superiorum heroum manes oculis eius obversarentur, neque factis ipsi insidiis mente solida potuit excuti: fragilis nimirum corporis vitaeque brevissimae conservationem non adferre tantum posse salutis existimans, quantum auferre, si a cognita semel veritate descivisset. Neque vegeto illi animo, quo cuncta adgressus est, impar fuit constantia: Achillis enim christiani instar cedere ille nescius praesente summo germanicarum rerum moderatore et aestuante insuper pontificis maximi legato doctrinam suam, suam autem? imo vero christianam eadem animi fortitudine Vormatiae defendit, qua antea Vitebergae infamibus illis, quibus adsidentes indulgentiarum nundinatores, perfrictae frontis homines, miseram nefarie emungebant plebeculam, argentariis mensis funditus eversis, ipsius pontificis edictum flammis abolendum tradiderat.

Haec vero divina animi vis atque magnitudo non nisi ejus esse poterat, qui, quibus alii tanta cupidine inhiant, divitias, honores, gloriolam jam inde a pueris honeste contemnere didicisset, in eoque nobili contemptu ad extremum usque spiritum perseverasset. Et, quod tam paucis quidem ille contentus fuit, ut, quum ipse fere nihil paternarum opum haberet, omnem insuper, etiam honestissimam acquirendi opportunitatem constanter adspernaretur; ut a redemptoribus librorum suorum operam suam mercede compensari

pensari nollet; ut vix a principe suo dono aliquo ornari se pateretur, ad pauperiores, eosque veluti digniores illam munificentiam ablegaret, immo panni, quod muneris nomine missum erat, mollitiem praestantiamque, quasi a persona ecclesiastici et litterati hominis, quem aulica decederet luxuria, alienam, nollet primum, acciperet tamen, ne insolentius despicere videretur; haec omnia, quamvis maxime laudabilia, cum plerisque generosi animi viris, nostri praesertim ordinis, cujus praecipuum omni tempore erat, nil cupientium castra petere, communia fere habebat. Attamen illud uniuscuiusque mentem haud leviter commoveat, necesse est, quod is, ad cuius nomen altera hominum pars subita veneratione tangeretur, terrore contremisceret altera, quique triplicem illam, a potentissimis alioquin mortalium formidatam, concussisset coronam, Aristidis instar, vix, qui efferretur, reliquerit. Verum longe etiam majus excelsiusque mihi videtur, quod ab infestissima illa, quae, ut magnis omnino viris, sic eruditis potissimum insidiari solet, hoste, ambitionem dico, immunem intactumque se praestitit, egregium et divinum paene modestiae exemplar. At haec mihi dicenti multos obstrepere audie: quid? tu autem iactare audes modestiam ejus, quem adversarios suos acerbissimis proscidisse conviciis, neque doctissimis viris, immo nec regibus, nec ipsi supremo Christiani orbis sacerdoti ullo modo pepercisse, notum est? Nonne hoc est omnia confundere ac miscere, nobisque pro Junone nubem monstrare? Quantiscumque eum laudibus mactes, hanc certe addere non debebas!

Dicam,

Dicam, quod sentio, auditores! Minime infitiandum est, eum quandoque, ut magnanimorum virorum indoles fert, nimium efferbuisse: sed egregie fallitur, quisquis illa ex hujus saeculi genio judicanda censet. Duriore enim omnino illo tempore utebantur sermone et qui mirum quantum abhorreret a delicata hac nostra atque elegantiorum litterarum studiis perpolita oratione, quam insuper dulci suo veneno infecit et vitiavit fucata vicinae gentis urbanitas, quae facere quidvis, dicere nihil jubet, postquam foedissimis flagitiis molliora, ne dicam honestiora praetexta sunt vocabula. Deinde aliter ad audiendum intelligendumque cogi non posse videbantur, qui diversarum partium erant, quam si, qua praeiverant voce, eadem in respondendo uteretur. Reddidisse igitur putandus est, quae accepta retulerat, licet non nunquam cum usuris; idque in ea causa, cujus summa gravitas nimiam verborum lenitatem plane respueret, neque ipsi Britannorum tyranno, scholasticam eruditionem sinistris auspiciis adfectanti, ullam regiae majestatis veniam concederet. Verum, quae in magno illo religionis et litterarum restitutore, si non laudari, at certe excusari possunt, ea intolerabilia plane sunt in his nostris, hoc enim nomine insigniri se gaudent, reformatoribus, qui sibi soli sapientes, alienae laudi invidiose obtrectant, qui, perinde ac si oraculi illud imitamentum infausta haereditate a Romano pontifice ad se transierit, nunquam nisi de tripode loquuntur, qui ineptissimi suarum virtutum ipsi praecones cunctis fastidium atque nauseam movent, qui omne aetatis dignitatisque discrimen
pro-

protervo pede proculcant, qui denique nullam artem felicius, quam maledicendi illam, excolentes, eo paene rem deduxere, ut pudor atque modestia, fidissimae gratiarum sorores, jam pridem, heu! ab Helicone nostro exsulare credantur. Non ita Lútherus. Adeo ille omnis vanitatis atque adrogantiae expers fuit, ut, qui ecclesiastica purpura, si parere vellet, haud obscure proposita, inescari se non pateretur, idem inferiore loco, in quo constitutus erat, unice beatus vel studiosorum, e sedibus suis salutandi causa surgentium, officiosam accipere nollet reverentiam: ut nihil molestius ferret, quam restauratae doctrinae cultores ex suo nomine adpellari; ut, ubi quid ignoraret, dissimulandum minime censeret; ubi suo diffideret iudicio, amicos consulendi causa adiret, dato consilio promptissime obtemperaturus; ut, quamvis laudem, eruditione partam, integerrimam putaret, non tamen plus justo inde sibi sumeret, Philippo potius suo nulla invidentia primas in hoc genere deferret, quantumque illi deberet, non fateretur, sed gloriaretur; Erasmus etiam, longe se doctiorem lubentissime agnosceret, nihil tamen propterea de eo, quod satis exploratum habebat, remittens, quippe qui pulchre nosset, non, ut quisque doctissimus esset, ita semper verissimum esse. Neque vero prae sua disciplina, theologiam puta, caeteras inique aestimavit, aut alios ex suo modulo metiri, aut ad suam sentiendi agendique rationem traducere unquam conatus est: ingeniorum potius diversitatem humanissime tolerans Melanchthonem haud magis in heroem transformare cupiebat, quam ipse mollem
ejus

ejus nimisque circumspectam adfectabat tranquillitatem: omninoque dissensionis tam parum fuit impatiens, ut neque Carlstadtio, fanatico illi sacrarum in templis tabularum exterminatori, neque Agricolae, maligno homini ac bilingui, quidquid in ipsum commisissent, vehementius irasceretur, quin etiam ad ipsum Tetzeliū graviter aegrotantem consolatorias mitteret litteras, humani nihil a se alienum putans, multo minus implacabilem animi duritiem pro constantia venditans, ut nunc quidem plurimi, stultius dicam, an turpius, facere solent.

Talem tantumque virum, auditores, nostro non populo solum, sed etiam ordini adscribendum esse, quis est, quin post trecentorum adhuc annorum intervallum intimo exsultet gaudio? Quis est, quin omnes intendat vires nervosque, ut, cujus summam ingenii vim ac vigorem adsequi perpaucis contigerit mortalium, ei pietate certe et fide, magnanimitate et constantia, quam simillimus existat? Patefacit enim et nostra aetas latissimum, quo cuiuslibet virtus excurrat, campum. Superat sane in omni litterarum genere satis lolii inutiliumque herbarum, quibus diligenter eradicatis uberrima strenuum aratorem manet seges. In his autem praecipue monendi videntur plerique, ut illius exemplo sobrie verecundeque versentur, medium quasi inter utramque voraginem ingressi tramitem, qui aequè recedat a prava illa et superstitiosa, quicumque animis errores insederint, pertinaciter retinendi consuetudine; atque a petulante isto destruendi novandi-
que

que pruritu, unde iam pridem cum religioni tum litteris ultima quaevis timenda essent. Tum quid quisque contulerit, gratum erit fructuosumque: ac ne eum quidem, qui caementa materiamque aptet, despici fas est prae artifice, qui coronidem aedificio imponit. Uterque habet, quo gloriatur. Qua in re si salutaris studiorum et consensus et aemulatio docentium pariter ac discentium impleverit animos, tunc certo sperare et confidere licet, fore, ut alma Friderico - Alexandrina nostra, civium frequentia et adparatum splendore pluribus fortasse inferior, fido litterarum patrocinio cultuque cedat omnino nulli.

1871

Received of the Hon. Secy of the Navy
the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

the sum of \$1000.00 for the purchase of
the sum of \$1000.00 for the purchase of

Acta publica tertiorum reformationis secularium in academia Erlangensi pie
celebratorum

Erlanga 1817

4 H.ref. 563 e-4

urn:nbn:de:bsb:12-bsb10360784-2